

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A

16. 938

Curam... Zingaron...

17. ysdem impono...

En Erőközlőm a cellyes Sz. Havasfőnök... re, ki Arja, Fül, és Sz. Lelele, ki...

Soós István József főherceg cigány levelezése

Lren- melye fölté Coré, Daráné és Ab...
ha tudok valamit, láttam vagy hallottam...
hittel- n gutta állón meg, és h...
ben s leltcemben el vesszék...
kebelében ne érhessem. Es ha láttam, tudom...
a föltöne Lrenyredgyen gromrában, hanem ki vellen, valamint...
nást a Ger hal ki verette völte gromrából. Es ha tudok, láttam vagy hal-
lottam valamit son vologba... Wades Törvenre ki Sinaj hegyen

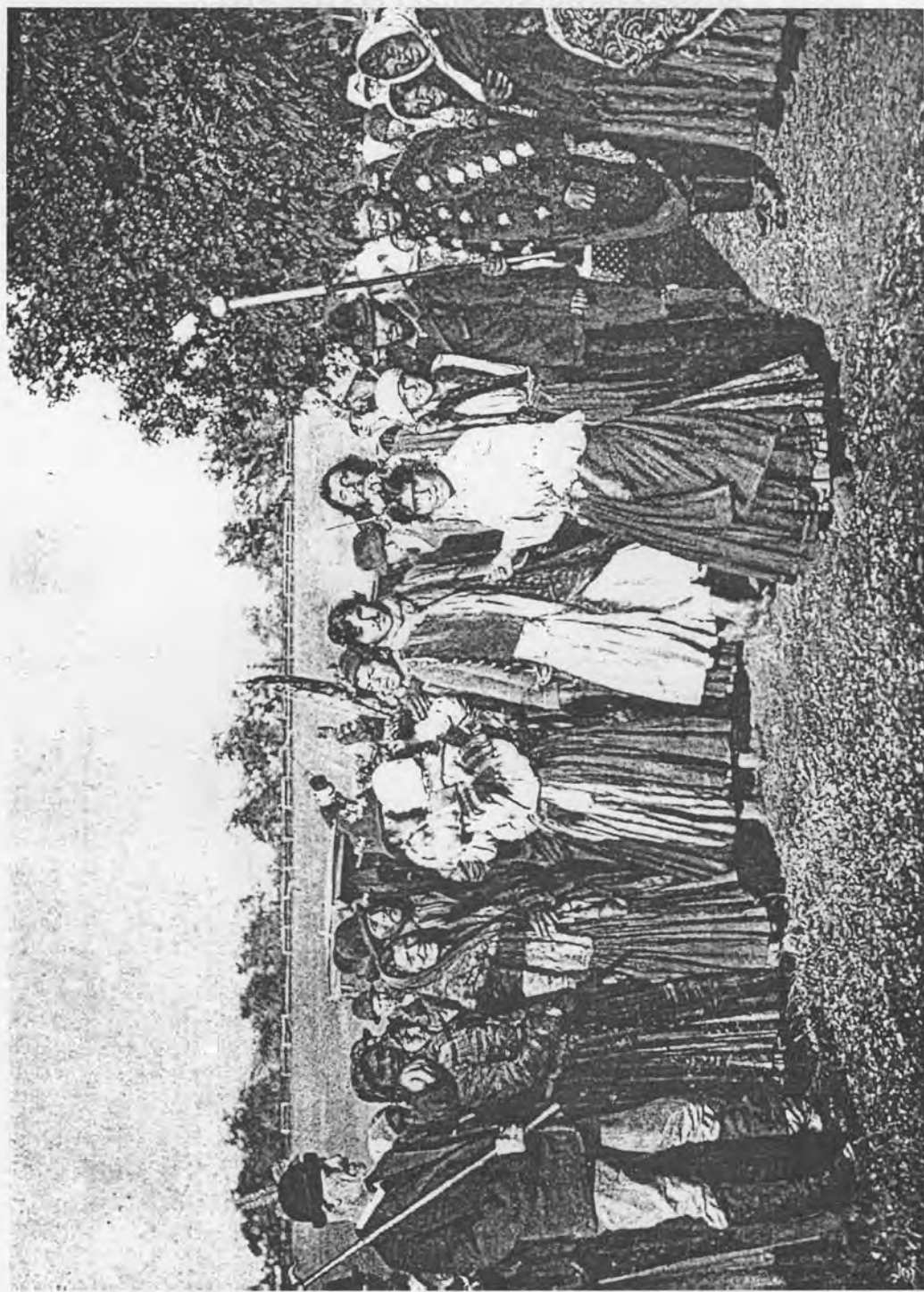
gome mudozat el velt... nekem ne fogallyanaki...
Bohvoftagos Sz. Lús Maria, Sz. Evangelium...

A 16.938

ROMOLÓGIAI KUTATÓINTÉZET KÖZLEMÉNYEI 3.
SOÓS ISTVÁN: JÓZSEF FŐHERCEG CIGÁNY LEVELEZÉSE

R12

József főherceg cigányok társaságában

József főherceg cigány levelezése

Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta:

Soós István

A cigány nyelvű leveleket fordította:

Glonczi Ernő

ROMOLÓGIAI KUTATÓINTÉZET KÖZLEMÉNYEI

3.

a Romológiai Kutatóintézet kiadványa.

Sorozatszerkesztő:

Gémes Balázs

Kalányosné László Júlianna

A kötetet szerkesztette:

Gémes Balázs

NYITTA NÉPRAJZI
KUTATÓINTÉZETE
KÖNYVTÁRA

REGISZTRÁCIÓS
KÖNYVTÁR

28.457

Megjelent

NEMZETI KULTURÁLIS
ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

támogatásával.

ISSN 1418-6101

ISBN 963 00 6130 9

Szekszárd, 2000

JÓZSEF FŐHERCEG ÉS A CIGÁNYOK

(Bevezetés)

A Magyar Tudományos Akadémia 1906. május 20-án tartott ünnepi közgyűlésén az előző évben elhunyt „legmagyarabb Habsburg”-ra, a magyar honvédség egykori főparancsnokára és ujjászervezőjére, az MTA tagjára, a nemzetközi hírű ciganológusra, a magyar közélet egyik legjelesebb egyéniségére, József Károly Lajos császári és magyar királyi főhercegre (1833-1905) emlékezett. Az emlékbeszédet a főherceg tudós barátja és munkatársa, a klasszika-filológus és nyelvész professzor, Ponor Thewrewk Emil tartotta.¹

A személyes érzelmeket sem nélkülöző, szenvedélyes hangvétellű, a nagy népszerűségnek örvendő, egész életében polgártársainak jólétéért munkálkodó József főherceg jellemképét, tudományos és közéleti tevékenységét bemutató, előadásában Ponor Thewrewk részletesen szólt arról a főherceg életművében meghatározó szerepet játszó tevékenységről, mellyel tudós hírnevet szerzett magának mind a hazai, mind a külföldi nyelvtudományban és etnográfiaiban. Ez egyrészt a cigány nyelv művelésében, a cigányság múltjának és jelenének, életmódjának, anyagi és szellemi kultúrájának tudományos kutatásában, másrészt a cigányok társadalmi és szociális felemelésében, sorsuk jobbra fordításában, egyáltalában emberhez méltó életkörülmények megteremtésében jutott kifejezésre.

Már a kortársak és József főherceg életrajzírói is többször felvetették a kérdést: mi indította Európa egyik legtekintélyesebb és legősibb uralkodóházának kiváló tehetségű, nagyműveltségű tagját arra, hogy a jórészt a társadalom perifériájára szorult (szorított), lenézett és megvetett cigányság iránt érdeklődjön?

Ennek a „páratlan” érdeklődésnek az okát általánosságban a főherceg határtalan szívjóságában és humanitásában vélték megtalálni, azaz: „lelke szálnalmat érzett ez iránt a hazátlan (...) kóbor faj iránt. Megszánta őket és elismerte emberi mivoltukat. Pártfogásába vette a cigánynépet, segítette őket, azon fáradozott, hogy visszaadja őket önmaguknak és a társadalomnak.”² Ez a magyarázat, mely romantikus túlzásoktól sem mentes, elég egyoldalúnak és felszínesnek tűnhet. Nem tagadható, hogy a főherceg személyétől, egyéniségétől elválaszthatatlan volt a nagyfokú emberszeretet, az embertársai sorsán való könnyítés nemes szándéka. A cigányoknak nyújtott segítség, az irányukban tanúsított megértés és szeretet, melyet többen egyszerűen „nagyúri szeszély szülte különcködés”-nek, sőt hóbortos, unaloműző szórakozásnak tartottak,

pusztán nem hozta volna meg azokat az eredményeket, melyeket József főherceg sok évtizedes ciganológiai munkássága egyértelműen bizonyít.

Úgy véljük, többről van itt szó: olyan tudatos, sőt elkötelezett magatartásról és ehhez kapcsolódó programról, melynek keretében a főherceg a kor egyik égető problémájára keresett megoldási lehetőségeket, nevezetesen: a cigányságot a korabeli magyar társadalom egyenjogú s egyenrangú állampolgárainak sorába emelje. A cigányság felemelését emberbaráti módon, és nem az állam és a közigazgatási szervek által képviselt represszív, kényszerítő eszközök alkalmazásával kívánta elérni. Felismerte továbbá a cigányokban rejlő tehetséget és értékeket, kultúrájuk gazdagságát és sokszínűségét. Ezeknek az értékeknek a megmentését és közkinccsé tételét részint a ciganológia különböző területein (mint pl. a cigány nyelv összehasonlító vizsgálata, a cigány nyelvjárások felkutatása, a cigány nyelvtan kiadása, a cigányság vallásáról és hiedelemvilágáról, erkölcséről, zenéjéről, táncairól, mindennapi életéről, múltjáról, letelepítéséről írott tanulmányai) kifejtett tudós munkálkodásával, részint pedig azal kívánta szolgálni, hogy a hatóságok, sőt gyakran magánszemélyek ellen-szenvétől kísérvé, nemes és jóindulatú törekvéseiben őt gáncsolva, a cigányokat a folytonos kóborlás helyett állandó letelepedésre, rendszeres munkára szoktassa, saját birtokain (Alcsút, Bánkút, Kisjenő) biztosítva számukra lak-helyet és munkát.

Ha tehát József főherceg és a hazai cigányság kapcsolatainak gyökereit kutatjuk, ismételten mindenekelőtt arra a kérdésre kell válaszolnunk: mi készítette a főherceget arra, hogy figyelme a cigányok felé forduljon? Erre állítólag az életrajzírói által oly nagy előszeretettel emlegetett, anekdotába illő, igen prózai körülmény indította, nevezetesen: az 1853-1856 között a Lombardiában, a német nyelvű Wasa-gyalogos ezrednél szolgáló fiatal főherceg felfigyelt azokra a túlnyomórészt Felső-Magyarország nyugati területeiről származó cigány katonákra, akikkel előljáróik csak nagy nehézségek árán tudták a parancsokat megértetni, illetve érintkezni, mivel kizárólag cigány nyelven tudtak. A történet szerint a jóságos főherceg megsajnálta a cigány katonákat és elhatározta, hogy tőlük megtanulja a nyelvüket, illetve az általuk beszélt nyelvjárásokat.³ Hogy így történt vagy sem, azt konkrét források hiányában nehéz lenne egyértelműen bizonyítani. (Megjegyeznénk, hogy József főherceg első érintkezései, illetve találkozásai a cigányokkal korábbra datálhatók: feltehetőleg 1850-ben, Csehországban tett látogatása alkalmával ismerkedett a cigányokkal.)⁴

Mindenesetre tény, hogy az akkor már számos nyelvet kitűnően beszélő főherceg nagy érdeklődéssel kezdte tanulmányozni a cigány nyelvet, melyben nagy segítségére voltak a különböző cigánygrammatikák, mindenek előtt Richard Liebich német-cigány nyelvtana.⁵ József főherceg többéves cigány nyelvi tanulmányai során nemcsak a romani nyelv alapjait sajátította el, de be-

hatóan foglalkozott a cigány nyelv nyelvjárásaival, azok hangtani, alaktani sajátosságaival. Ezeket jól példázzák egyrészt a kor ciganológiai kutatásainak jeles képviselőivel (Franz v. Miklosichsal, Rudolf von Sowával, Friedrich Müllerrel, Franz Nikolaus Finckkel) folytatott tudós levelezései⁶, másrészt híres cigány nyelvtana⁷, melyben számos magyarországi cigány nyelvjárásról értekezik. Továbbá – sajnos kéziratban maradt és feltehetőleg elveszett – cigány szótára, valamint nem utolsósorban az 1870-1880-as években nagy szorgalommal gyűjtött, hozzá intézett felső-magyarországi, erdélyi, szerbiai cigány nyelvjárásokban írt levelek, melyeknek 1890-ben történt publikálásával és értelmezésével úttörő munkát végzett az Európa-szerzte élt cigányok nyelvjárásainak kutatásában.⁸

De élen járt a cigány nyelvjárások tanulmányozásában azzal is, hogy azokat morfológiai, mondattani és lexikai szempontból a lehető legrészletesebben és mélyrehatóan elemezte. Ennek megvalósítása érdekében igyekezett minél több idő tölteni a már megtelepedett cigányok között, a vándorcigányokat pedig a fenti céltól is vezettetve telepítette le birtokain. A legkülönbözőbb vidékekről származó cigányok nyelvének lingvisztikai módszerekkel történő beható tanulmányozása egyedülállóan gazdag gyűjteményt eredményezett. A korabeli híradások szerint a főherceg állandóan jegyzetfüzettel járt, és ha valami különöset, tudományos szempontból fontosat vélt hallani a cigányok között, azonnal papírra vetette. A romani nyelv és dialektusainak céltudatos kutatását, feltérképezését a főherceg nem pusztán tudományos érdekből végezte, hanem – ahogy egyik levelében kifejtette – a cigány nyelv megmentéséért: „A cigány nyelv lassan elenyészend, csuda, hogy eddig élt, azért iparkodtam Miklosichsal annyira még emlékét fönntartani.”⁹

A cigány nyelv megőrzésére irányuló törekvései párosultak a cigányok mindennapi szokásainak vallás- és hiedelemvilágának, ősi mondáinak, meséinek, zenéjének, nyelvi emlékeinek, történelmi múltjának stb. feltárásával, mely törekvéseit jól példázza azoknak a cikkeknek, értekezéseknek, programoknak a sora, melyekben részben önállóan, részben tudós ciganológus-etnográfus kollégáival (pl. Wlislöcki Henrikkel, Herrmann Antallal) közösen elsőként tett kísérletet a magyarországi cigányság magas tudományos színvonalon történő bemutatására. Gondoljunk csak itt pl. magyar cigánytörténeti összefoglalására¹⁰, az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben c. milleneumi kiadvány számára készített nagyívű tanulmányára¹¹, az ezredévi kiállítás számára az ő irányítása alatt összeállított cigányputrira és sátorra, illetve az erről írott szakcikkre stb.¹²

Mindezekhez hosszú éveken át előtanulmányokat folytatott, nagy súlyt helyezve a hazai és a külföldi romológiai irodalom megismerésére, sőt igyekezett beszerezni az összes ciganológiai munkát. Idővel a tárgykörben így való-

ságos kis szakkönyvtárra sikerült szert tennie, de ezzel nem volt megelégedve: „könyvtáram szegény a cigány bibliográfiában” – írja egyik levelében, s hozzá teszi – „de többet végeztem szóval a romákkal, mintsem bírtam volna könyvekből, sőt bevallom, hogy sok cigány munkáról tudomásom sem volt.”¹³

Hogy ciganológiai kutatásait elmélyítse, József főherceg az 1880-as évek elejétől kiterjedt levelezésbe kezdett a ciganológia legkiválóbb tudósaival. A fent említett nyelvészek és etnográfusokon kívül kapcsolatba került a nemzetközi „Gypsy Lore Society” megalapítójával s a „Journal of the Gypsy Lore Society” szerkesztőjével és kiadójával Charles Godfrey Lelanddal és a társaság titkárával, David MacRitchievel. Lelandnak sikerült megnyernie a főherceget a társaság és orgánumának támogatására, aki nemcsak anyagilag segítette a folyóirat megjelenését, de tevékenyen közre is működött annak munkájában (kisebb cikkek és cigánylevelek közlésével).¹⁴ Nem rajta múlt, hogy a társaság és folyóirata négy éves működés után megszűnt.

A főherceg azonban a ciganológia magasabb színvonalra emelésének és a cigány etnológiai, etnográfiai, lingvisztikai, zenei és szociológiai kutatások eredményeinek szélesebb körben történő megismertetése, illetve népszerűsítése érdekében felvállalta a Hermann Antal által szerkesztett és kiadott „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn” folyóirat erkölcsi és anyagi támogatását, – a nemzetközi cigány társaság jóváhagyásával – mintegy a Gypsy Lore Society pótlásaként, külön rovatot indítva abban „Mittheilungen der Zigeunerkunde” címmel.¹⁵ Széleskörű kapcsolatai révén sikerült számos tudóst megnyernie a folyóirat számára. Ezzel, saját vallomása szerint, fő célja az volt: „lássa a külföld, hogy van hazánkban elég tudós ily vállalatokra. Bővitem az anyagot a megbukott „Gypsy Lore Society” eddigi cigány népisméjével és úgy reményelem, hogy még bővebben mutathatjuk be hazánk népisméjét a nyugat tudósainak.”¹⁶ Vállalkozását siker koronázta és 14 éven át tájékoztatta a hazai és külföldi olvasókat az orgánum a hazai cigányság néprajzáról, letelepítéséről, nyelvjárásairól stb.

Mindezek a tudományos eredmények részben azoknak a személyes élményeknek, tapasztalatoknak, gyűjtőmunkának is köszönhetőek voltak, amikor is József főherceg több ízben hosszabb-rövidebb időt töltött „kedves romái” társaságában a különböző cigánytelepeken vagy vándorcigányok társaságában. Szívesen ment cigányai közé, és örömmel hallgatta dalaikat, zenéjüket, tanulta táncaikat, s e közös együttlétek után – amint azt levelei is tanúsítják – maga is „cigány”-nak érezte magát, amiképp a cigányok is annak tartották. Emberisége, közvetlensége, megértő segítőkészsége és – előkelő származása ellenére – egyszerűsége révén közel került a cigányokhoz, és szerte az országban nagy népszerűségnek örvendett körökben.

A cigányság valósággal bálványozta őt és a „mi királyunk”-nak nevezte, jóllehet a főherceg e titulus vagy megszólítás ellen mindig tiltakozott. Szemé-

lye köré számos legenda szövődött, melyek az ország különböző cigánytelepein és kumpániáiban újabb és újabb elemekkel egészültek ki, színesedtek. A cigányok sokszor nagy távolságokat tettek meg gyalogszerrel csak azért, hogy királyukat láthassák, egy jó napot kívánhassanak a főhercegnek, hogy beszámolhassanak neki örömről-bánatról, mindennapos gondjaikról. Nem mulasztották el egyetlen alkalommal sem, hogy a főhercegtől feljűk áradó barátságot, szeretetet és bizalmat hasonló szeretettel viszonzozzák. József főhercegben legfőbb jótevőjüket és patrónusukat tisztelték. Hadd idézzük itt a neves selmecebányai cigányzenekar vezetőjének, öreg Balogh Ferkónak levelét, mely talán a legszebb példája, kifejezője annak a hálának, ragaszkodásnak, melyet a főherceg iránt az egész cigányság érzett: az „...elhagyatot és mindenkitől megvetve szegény Cigány nemzetet kegyeskedet Fénsséges uram igénybe és pártolásába venni a mijért ezen szegény elhagyatot Cigány nemzet nemtugya megszolgálni Fénsséges uramnak mért mert szegény tehetetlen nemzet mertha va-gyonos emberek lennének ez volna az összes magyarországbéli Cigány nemzetnek a kötelesége ezer és ezerfőből össze csuportozni és csatlakozni és egy diadal zászlóval Fénsséges uramhoz sijetni és lábajiná térgyelve mondani hálás köszönetet és a Cigányok diadal zászlóján arany betűvel ezen fölirat, lenne, Fénsséges urunk és Pártolónk örömel halunkmeg és a sirbaszálunk nyugotan fekszünk halva és holtan is kötelesigünk lesz Fénsséges urunk nagy lelkőségért imátkozni, azért mert még mióta a világ fennál nem találkozot ember aki ezen elhagyatot Cigány nemzetet, figyelembe és Pártolásába vette volna mint Fénsséges uram, a mire a Cigány nemzet büszkén és hangsulyozva elmondhatya hogyvan Pártfogónk és királunk...”¹⁷ Egy költő vagy író sem fogalmazhatta volna meg szebben és érzékletesebben a cigányságnak pártfogója iránti őszinte szeretét.

A főherceg nem maradt adósa romáinak e szeretet viszonzásában, amely a legkülönbözőbb formákban jutott kifejezésre. Részint abban, hogy számos cigány családot támogatót egyszeri vagy folyamatos anyagi juttatásokkal, részint abban, hogy tekintélyét és népszerűségét latba vetve munkát, munkahelyet szerzett a cigányoknak vagy kieszközölte, hogy azokat a korábbi munkalehetőségeiket (pl. csész, kondás, kovács, mezőgazdasági eszközkészítő, uradalmi konyhai kisegítő, kocsijavító) visszakapják, amelyeket elsősorban cigány származásuk miatt veszítettek el, vagy éppenséggel díszruhába öltöztette kedvenc cigányzenészeit. Máskor legidősebb lánya, a cigány nyelvet jól ismerő és beszélő Mária főhercegnő által írt verset ajánlotta fel megzenésítésre egy miskolci primásnak, akire a dal eladásából származó összes jövedelmet ráruházta.¹⁸ Jelentős szerepe volt a cigány értelmiségiek, mindenekelőtt kedvenc cigányának, Nagyidai Sztojka Ferencnek támogatásában, akinek cigány szótárát a saját költségén jelentette meg két kiadásban.¹⁹ Mindent kérés,

melyeket hozzá intéztek, persze a főhercegnek sem állt módjában teljesíteni. Például annak a zalaegerszegi cigánynak a panaszát orvosolni, aki azzal fordult hozzá, hogy szerezze vissza a vármegyétől a tőle elvett lovakat. Máskor pedig egy cigányvajda olyan különleges kéréssel kereste fel, hogy adjon neki – a középkori- és koraujkori uralkodókhoz hasonlóan – menlevelet, melynek birtokában az országban szabadon kóborolhat kumpániájával és ne legyen kitéve a csendőrök folytonos zaklatásának.²⁰

József főherceg az 1890-es években nagy hangsúlyt vetett a cigányok letelepítésére (elsősorban saját birtokain) és életük jobbítására, elviselhetőbbé tételére is. Ismeretes, hogy e nemes és jószándékú törekvései sajnálatos módon meghiúsultak részint a hatóságok ellenállása, részint pedig magának a már letelepített cigányok egy részének régi, vándorló életmódjához történt visszatérése miatt.²¹ Ezek a kudarcok azonban nem térítették el attól a határozott szándékától, hogy továbbra is, szinte egészen haláláig a cigányság felemelésén munkálkodjon, őket a korabeli magyarországi társadalomba integrálja, kulturális értékeiket széles körben meg- illetve elismertesse. A cigányok érdekében kifejtett több évtizedes elméleti és gyakorlati munkássága szolgáljon ma is jó példaként mindazok számára, akik a cigányság helyzetén segíteni szándékoznak.

*

József főherceg cigány vonatkozású, illetve témájú levelezésének közreadásával szeretnénk részint a széleskörű ciganológiai tudós tevékenységét, részint pedig a cigányokhoz fűződő sokszínű kapcsolatait bemutatni. E leveleknek a többsége még a főherceg életében napvilágot látott a róla írott hírlapi cikkekben és könyvekben. Az 1880-as években folytatott cigány nyelvű levelezését pedig maga a főherceg nyomtatta ki 1890-ben. A már publikált leveleken kívül a hazai levéltárakban és könyvtárakban felkutattuk azokat a cigány témájú, a főherceg által és hozzá írott leveleket, melyeket eddig nem adtak ki. Kutatásaink azonban nem mindig jártak sikerrel. Ez azzal magyarázható, hogy egyrészt József főherceg leveleinek többsége a főhercegi alcsúti kastély elpusztulásakor vagy megsemmisült vagy szétszóródott és évtizedek múlva csupán kis hányaduk került elő, másrészt azzal, hogy a főherceggel levelezésben állt tudósok, így például Franz Miklosich (Franjo Miklošič) kéziratos hagyatékában egyetlen egy József főhercegtől származó levelet nem találtunk, végül pedig azzal, hogy nem jutottunk hozzá a főherceg közvetlen munkatársaihoz, Wlislöcki Henrikhez és Herrmann Antalhoz írott levelekhez (ha ezek egyáltalában fennmaradtak). Ugyanígy érdemes lett volna az angol ciganológushoz, Charles Godfried Lelandhez intézett leveleket feltárni, erre azonban csak a tudós londoni hagyatékának kutatásakor lett volna lehetősé-

günk. Csak remélhetjük, hogy a hazai és a külföldi ciganológia művelői kutatásai során esetleg rábukkannak majd József főhercegtől származó levelekre és ezek közreadásával kiegészíthetik a jelen kötet anyagát és azok segítségével újabb adalékokkal gazdagíthatják és teljesebbé tehetik a tudós főherceg ciganológiai munkásságát.

Ezek az 1880-as és az 1890-es évekből származó levelek hűen tükrözik a tudós főherceg ciganológiai munkásságát, megvilágítják cigány nyelvészeti tevékenységét, a cigány nyelvtanának kiadását illető kérdéseket, továbbá azokat a tudományos törekvéseit, melyek cigány néprajz, népelet, egyáltalában a cigány kultúra részint szélesebb körben történő megismertetését, részint pedig tudományos kutatását és feldolgozását célozták. Kedves rom-jaihoz írott levelei és a cigányok hozzá intézett, iránta érzett határtalan szeretetről tanúskodó sorai szép és nemes példái annak a sok évtizedes elmélyült kapcsolatnak, melyhez hasonlót a cigányok és nem-cigányok között alig találunk.

Az általunk összegyűjtött 99 kiadott és kiadatlan levelet szöveghűen, változtatás nélkül, de jegyzetekkel kiegészítve adjuk közre. Minden esetben jelezzük a levelek – amennyiben azok eredeti kéziratát megtaláltuk – lelőhelyét, valamint utalunk kiadásukra. Közöljük a cigány nyelvű levelek magyar fordítását is. A cigány nyelvű levelek közé felvettük József főherceg idősebb lányához, Mária Dorottyához írott leveleket is. Az értelemzavaró szavakat és elírásokat [!] jellel jeleztük. Az *a*, *e*, *s* betűknek az eredeti szövegekben alkalmazott írásmódját (*a'*, *e'*, *'s*) megváltoztattuk, azaz az aposztrófot minden esetben elhagytuk.

LEVELEK

1.

József főherceg Klotild főhercegnőnek
Kisjenő, 1879. december 5.

Kisjenőn¹ 1879. 5/12

Édes Kedves nőcském!

Nagy hózivatarban jöttünk Kurtácsról² ide 3 nap esett után nagy hó úgy hogy térdig ért tegnap engedni kezdett és esni az eső és ma egész éjjel esett most derül de ma csak 10 órakor megyünk vadászni.

A vadászat rossz, Max³ 2. nap torokfájás[!] és hurutot kapott és azóta otthon maradt, de már jobban van. A sok hótol nem mentek a hajtók a sírbe csak 7. disznót lőttünk eddig egy óz[!] kant szurtam le, a kis Bornemissza⁴ lőtt, mérges volt.

Tegnap előtt nemzeti öltönyben baletott adtam cigányzenével, Tanner⁵ egészen oda volt örömében. Volt egy magyar egy oláh pár és egy öregebb cigány asszony aki jószolt neki tanításom szerint 2. cigány leány azokkal tánczot jártam én, végtire mind tánczoltak, a Max is és általános kérésre tegnap bált adtam le csak erdőhegyi⁶ menyecskékkel és leányokkal és a házbellekkel Max minden németet tánczolt és én a magyarokat. Este kapott a Tanner mikor már az ágyban volt serenadot a cigányok hangszereit[!], Jelentsik primázott igen jól én két urral kontráztunk Pongrácz klarinetet, Bethlen flótát fújtak.⁷

Most megáll az eső és megyünk a somosi erdőbe. Az idén kezünk[!] a Luna de Zsoszban⁸ és megfordítva vadásztunk.

Én jól vagyok, reményelem ti is,

Csókkollak mind ezerszer és maradok váltig híven esedező

Jódi

2.

József főherceg Jókai Mórnak
Alcsút, 1884. augusztus 15.

Alcsúthon. 1884. 15/8.

Tisztelt barátom!

Mellékelve küldöm az ígért leltárt azon munkákról, melyek cigányokra és indusokra vonatkoznak¹; van még több is, de mind különféle indiai betűkkel

nyomatva. Ha egyik másik érdekelné szolgálatára állnak. Miklosichhoz² kérést intéztem, valjon ő is ír a cigányokról, de azt a választ nyertem, hogy ő csak a Lajtán túli szlávokat vette át², tehát a romák egészen rám maradnak nyelvészeti szempontból; így tehát át is vághatok egy kicsit a magyar határon túl.

Itteni alsó kertemben a négy napi főlhőszakadások és árvizek sok kárt tettek, de a környéken is sujtatott több község, főkép kert, hol több ház összedőlt és sok apró marha elsodortatott. E napokban felszedem sátorfáimat és indulok 5 heti őszi gyakorlataimra, melyek befejeztével cigánnyá válok.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván legőszintébb tisztelője
József fhh sk.

[A levélvéloríték címzése:] Nagyságos Jókai Mór országos képviselő úrnak, sat.

Balatonfüreden. [A levélboríték hátoldalán:] József főherczeg Alcsúthon

3.

Nagyidai Sztojka Ferenc József főherczegnek
Uszód, 1885. március 23.

Nagy-idai Sztojka Ferencz Pest-Uszód 23 III. 85.¹

Ö Császári, és magyar királyi Fenséges Főherczegünk, kegyelmes nagy jó Uram!

Jelentem alázatosan a Fenséges Főherczeg urnak, hogy: Malatin nyomdász ur² a 24-ik ivet szedi a mi a kéz irati ivekből 80, ad ik. és még 5. iv kéz irat van szedni való, hátra. igaz hogy lassan készitti, de szebb munkát még a Bécsi nyomdától sem lehetne, kívánni.³

És e levéllel küldök a Fenséges-Főherczeg urnak egy ivet: be mutatni: ohajtottam, a folyó szavakrol való le fordítást; az első, és a harmadik nyomatot. Minden tehetségemmel Coregáltam de mégis lessz a könybe[!], egy-két betű sajtó hiba, és magamat, nem okolhatom, mert o Malatin ná zsánél románész, th ní zsánél kájszi o dós. the munga but butyi kergyisz niszul [mert a Malatin nem tud cigányul, és nem tudja, hogy hol van a hiba, és ezzel nekem is sok bosszúságot okozott már]. Maradok hodolattal a Fensiges ur tisztelője

Sztojka.

4.

József főherceg Jókai Mórnak
Alcsút 1885. november 5.

Alcsúthon 1885. 5./II

Tisztelt Barátom!

Mivel legkevesebb kilátásom nincsen tavasz előtt Budapestre jöhetni, a mellett az idén a szüreti multság is végképp elmaradt és Október hó 3ától midőn tüdőgyulladásba estem még mostanáig sem voltam a szabad levegőn és első sétám legyen az ut Fiumébe ha Lumniczer¹ rendeletét akarom betartani, nem látok más módot mint cigány dolgozatomat² kezeibe pósta útján szolgáltatni.

Iparkodtam legszűkebb keretbe szorítani nyelvészeti tudományomat, de még is keveset terjedelmes, azonban segíthet rajta kellő törlésekkel, ha pedig kevés azon is könnyen segítek egy teljes rövid nyelvtannal. Meglehet hogy a többi részekben is talál törülni valót mert van olyan is benne ami fiatal leányoknak nem való, de hát e nép eredetiségét mutatja. Szóval az egészből lehet kivonatot csinálni.

E napokban jön hozzám Uszódról az én szabadságolt honvéd altisztem, Sztójka Ferencz cigány kolompár³ és költő, ki az ott divó cigány nyelven írt szótárt⁴ és költeményeket azok között mi ketten is szereplünk. Ezen munkát az én költségeimre kiadta. Ha itt végeztem vele Nagyságodhoz küldöm mert ez eredeti rom. A fő hogy oskolákat végzett, és utóvégre kolompárnak jó költő is.

Ahogy erőhöz jövök Fiumébe rándulok ott azután bajom maradványai elmulhatnak.

Ajánlom magamat kedves emlékében maradván váltig
legőszintébb barátja

József fhh sk.

5.

József főherceg Jókai Mórnak
Alcsút, 1885. november 17.

Alcsúthon 1885. 17./II

Tisztelt barátom!

Folyó hó 7ikéről¹ kelt levelében azt mondja, hogy (igen nagyon összeszorított munkámban) törülésről szó sincsen, fájdalom ellent kell

mondanom és szégyenemre bevallanom hogy magamnak kell törülni benne és újra írni mentségem csak az, hogy először nem vagyok rendes író és másodsor hogy a szankszrit nyelvben nem vagyok oly jártas mint a cigánban és így történt hogy 2 helyett az időket elcseréltem a leírásban. Tehát kérem küldje vissza szívesen ezen beküldött íratomat, hogy azt a darabot újra írjam. Csak fél órai munka és a kiigazítottat póstafordultával ismét kézbesítendem. Ugy jöttem a leírasi hibára, hogy most az én cigány nyelvtanomat² tisztázom a nyomtatásra és abban találtam a helytelen vörös jeleket. Szerencse hogy észre vettem, mert ugyan rám estek volna a nyelvészek és tudósok.

Jelentem egyszersmind hogy 20án este indulunk Fiumébe, ámbár a hideg időben itt még nem mehetek a levegőre még is javulást reménylek az Adria partján.

Sztojka Ferencz művének³ első lapjait már beküldte nekem Malatin⁴ ur Kalocsáról Aki átvette a nyomtatást.

Tudtommal ez lesz az első cigány munka cigánytól írva.

Nőm üdvözli önt én pedig váltig maradok szégyenkelt[!] munkatársa és legőszintébb tisztelője

József fhh. sk.

6.

Nagyidai Sztojka Ferenc József főhercegnek
Uszód, 1885. november 20.

Ő Császári Királyi Fenséges Főherczeg ur! Legkegyelmesebb uram[!]

Jelentem alázatossan én Sztojka Ferencz, azt hogy. Novemb. 18.ikán a Fenséges Főherczegségétől hozzám küldött levelet¹ és. 13. kötetet megkaptam. 2. db kisebb és 11. db. nagyobb. füzeteket, a melynek örvendek hogy ő Fensége által művelődhetek a kül, cigány szavak értelmében és majd át nézésem után pontosan vissza fogom küldeni hiány nélkül, de annak egy kis idő kell.

Továbbá jelentem a Fenséges magyar had fő parancsnok² urnak azt, hogy meg jövetem kor. Malatin nyomdász urhoz mentem Kalocsára ki a könyv nyomtatását elvállalta. 5 db. dísz példányt és ő azt mondotta hogy e könyvnel kapossab nincs és hogy 600 példányban adodjon ki, mert én. 300at akartam, tehát 600. példányban lesz kidolgozva. és ki kérdeztem hogy mennyibe kerül, ő azt felelte 600. forint körül. és én annyi költséggel terhelni, Ő Fenségét bátorlan vagyok egy kicsinyt. de ő a Fenséges ur rendelése szerint, a papírt és az uj betű öntetést számítja sokra.

Továbbá, jelentem, a Fenséges urnak hogy a metczvény ércz lessz, és a Fenseges ur alakított uj betűihez énis[!] irtam, 6-ot és most, 12-ő, és a betük jellemeinek magyarázatát, e szerint ujra írtam, a melyben meg jegyeztem, hogy ezen, 12, uj cigánybetük, a Fenseges Jozsef Föherczeg. ur által a cigány hangoknak megkívánására alakittatott, a mellyek így álnak!

kh, hk, ph, hp, th, tyh ht, hty, gh, hg, ë, i, ... és a mit Malatin ur be küldött egy lapot, az még nem volt koregálva, tehát a koregturral majd javítani fogom az első nyomást.

Továbbá javítani akarom, azt, hogy az én szótáramban helyes mondatok vannak és a Fenséges ur irataihoz alkalmazni akarom az az, mit láttam kéziratott Fenségénél hogy, e, szótár ahhoz egy kicsinyt hasonlodjék mint itt a példány mutatja.

A Fenséges ur iratai[:]

hátcsont ... dumészko kokálo,
ennek ... kádálészke,
adtam ... dom,
mondtam ... phéndom,
csináltam.. kérdom,
tettem ... sutom

az én irataim[:]

hátcsont ... duméhko kokálo, girincza
ennek ... kádáléhké,
adtam ... gyom.
mondtam ... phénygyom
csináltam ... kergyom.
tettem ... sutyom

ezen három betű változás van, a tört, cigány szónál és a helyes szavuaknál, és így a helyes szóval beszélnek a cigányok legnagyobb nemzedékei, a pirinczestyók, kelderírok, kizíkéstyók azaz mi, a többi 13. nemzettség pedig tört szóval.. Tehát az gondoltam hogy, 13, több mint 3-om, és ennél fogva kellene alkalmazni de csakis néhol, mert az, szk, helyett. hk, és a, d, helyett gy, t. helyett tye, ty. helyesebb, mondat, és még a cigánybetük, Bécsből nem érkeztek, és még nincs koregálni valom, egy kis idő van hátra addig kénytelen vagyok a Fenseges urtól tanácsot kérni hogy a tört hangra vezessem e vagy nem, mert az, 13. nemzedék és a helyes csak, 3-om meghatározásának, válaszáért, esdeklő, szolgálja vagyok mert műg választ nem kapok nem tudom magamat meghatározni – mert a cigány szó megörökítésére kell hogy a szótár a nyelvtanhoz hasonló legyen.

Maradok kész szolgálja Ó Császári és Királyi Fenségének hódolattal

Sztojka Ferencz.

Pest. m[egye] Uszódon kelt November 20. 885.

7.

József főherceg Jókai Mórnak
Fiume, 1885. november 28.

Fiumében 1885. 28./II

Tisztelt Barátom!

Szíves levele nagy örömet keltett az egész Fiumében tanyászó kis Alcsúthi családban, mert reményt nyújtott, hogy itt is üdvözölhetjük. Csak valósuljon ezen remény! Megfog arról győződni hogy magyar földön is lehet a pálmák árnyékában sétálni. Ha ezen kert régi időkben létezett volna ugy is annak fényes leírását birnók egyik munkájában mely az itteni vidéket és népét oly híven ecseteli.

Igaz hogy most küldök be egy leírást ezen kertről de ez csak föld- és növénytani. Ez pedig vándorol Kolozsvárra a magyar növénytani lapokhoz.¹ Fő célja bemutatni mily sikeresen lehet magyar földön délszaki vidéket előidézni.

Kiigazított cigány vázlatomat² visszaküldöm, de bocsánatot kérek, hogy a rendkívüli kedvező enyhe égéljben meghízott; tettem hozzá még egy. ige ragozását a cselekvő és szenvedő alakban. Nem tudtam a nyelvészeti vizsketeget elnyomni, legalább lesz valami törülni való. Ugy is majdnem még a névmások is csusztak volna bele de mértékeltlen magamat.

A viszontlátás szép reményében maradok váltig
legőszintébb barátja

József fhh sk.

8.

Nagyidai Sztojka Ferenc József főhercegnek
Uszód, 1885. december 29.

Nagy-Idai Sztojka Ferencz Pest-Uszód 29 12, 85.¹

Ő Cs. és m kir. Fenséges Főhercegsége kegyelmes nagy uram!

Új szerencsét s egészséget kívánok Fenségének!
Ez ujévben az Istentől, családja és körének,
Napjainak élvezését, egészségben tölthesse,
És az Isteni áldásnak kegyelmét el nyerhesse,

Főherczegünk szép hirnevét vegye a sas »szárnyára«
És hirdesse a mere csak van a földnek határa,
A verő fény, napsugára, *Pállás, Mársig* terjessze
Az Isteni gond viselést *Ákos*² lantja zenghesse,

Üdvözlésem Fenségéhez tiszta szívből bocsáttom!
A velem tett párt fogásért a nagy Istent imádom,
A ki által szótáramat³ nép elé bocsájthatom
Pár hét mulva a lapokban, majd hirdettetni fogom,

Főherczegünket épségben tarcsa meg a nagy Isten!
Számos uj éveket érni fris és jó egészségben.
Hív szerencse koszoruzza ő Fenségének fejét!
s majd egykoron az egektől nyerje meg a kegyelmét..,

Ugyan az Czigányul.

Nyévo bách tháj zór szásztipé lé opruno rájéhké! –
ëndé nyévobors Dévlésztár léhké szlugén tháj léhké,
Péhké gyészén té sáj trejij szásztyimászá té phérél,
tháj o dévlikáno báchén érti mászá té sájlél,

Umporáto sukár ánáv té lél pé «phák», csiriklyi,
tháj té glászoj káring féré szi lé phuvész hátári,
O sztráfino khám té sztráfij, *Pállás* káj *Márs* tébulyhárél,
Lé dévléhké grizsimátész *Akos* té sáj básávél,

Drágosztipé káj báro ráj ándá jilo bisáláv!
Mánczá suto lásimászté lé Dévlész rugyiszáráv,
Ándá kásztár lé álávén ánglá zséné szikáváv
Pálá jék váj do kurkészté ándlé lilá suváváv,

Lé Umporátész ándé zór té likrél o báro Dél!
But nyévé borsén té terjij jito tháj szásztyimászté
Sukár bách té lulugyászij Umporáticzko sórész!
tháj jékdátá ándá cséri té lél péhké értipész...

Drágosztipé

Ámáro Umporátéhké
Ándo nyévo bors o Dél!
Sztráfínáko csérhajén tháj
Drágo gyészén té likrél,

Káthár o khám opré ávlá
Dé drágh té sztráfij léhké!
Té sáj dikhász drági másza
Báro Umporátéhké!..

Báro vésztye glászo té ál
Ánde lume szá bithán.
Gubernáto Umporáto!.,
Ámáro opruno raj.,

But nyévo bors té sáj trejij
Lé báro Dévlész mángász –
Káring zsálá káring phirlá
Té ál lész o báro glászl!..,

[Köszöntő

A mi felségünknek
Isten az Ujévben!
Fénylő csillagokat,
Szép napokat vigyen,

Ha a Nap felkel az égen
Csak neki fényledjen!
Mindig lássuk boldogképpen
Nagy főhercegünket!..,

A nagy erdők is zúgják őt,
Hogy mindenki hallja azt,
Dicsőséges Nagy Vezérünk..,
Országunknak nagy ura!..]

Jelentem alázatosan, a Cs[ászári] és, m[agyar] kir[ályi] Fenséges Főherceg
urnak azt hogy Malatin nyomdász ur Február 15.ikére számítja a könyvek[!]
készenlétét és pedig nagyon lassan bírja készíteni én jól megírtam szótáramat
hiba nélkül és az első nyomatot koregálni több munkát ad mint a könyvet
mikor írtam és csak harmadik nyomatot alapithatom meg tökéletesnek, s, még
csak 4, ivet nyomatott, 24 még hátra van s a metczvény megjelent, ami, ércz.
örvendek hogy remekül sikerült. A könyvek[!] megjelenését hirdettetni fogom a
Budapesti lapokban.

Január, 25ikétől,

Maradok kész szolgája hódolattal ...

Sztojka Ferencz, czig[ány] költő

9.

Trefort Ágoston József főhercegnek
Budapest, 1886. június 24.

Fenséges Úr!

Reméltetem, hogy Fenséged nagybecsű nyelvészeti munkájáról² az I Osztály³ már a június 28-diki összes ülésen bemutathatja jelentését, és így ezt az összes akadémiai szünet előtt tehetjük át Fenségedhez.⁴

Mivel azonban az osztály által fölkért Budencz József⁵ és Ponorí Tewrewk Emil rendes tagok Fenséged munkáját beható tanulmány tárgyává tenni kívánják, és jelentésüket csak a szünet letelte után fogják előterjeszthetni.⁶

Ezt a késelem igazolás végett, szerencsém van Fenséged magas tudomására hozni.

Fogadja egyébként[!] Fenséged hódoló tisztelem nyilvánításat[!].
Budapest 1886, június 24.

10.

József főherceg Jókai Mórnak
Alcsút, 1886. augusztus 8.

Alcsúthon 1886. 8./8

Tisztelt Barátom!

Most vettem f[olyó] h[ó] 7-éről kelt levelét és sietek tudomására hozni, hogy boldogult édes atyám¹ sikerült olajfestészeti arc képe jelenleg Vastagh Györgynél² van Budapesten a Zöldfa utcában, mivel e szerint készílik kápolnánk részére egy életnagyságú szobor Zala fiatal szobrásznál.³ Ezen kép frakkban van fölveve de azon minden 1848 előtti követ és felső házi tag előtt ismeretes molyette bekecs melyet mindig viselt édes atyám[,] Pulszky kezei között található a nemzeti muzeumban.⁴ Gondolom hogy mind kettőt a kívánt célra most lehetne levenni Budapesten és abból kombinálni az arc képet mert főképp az öreg bekecs hiszem a legalkalmasabb ruhának mert ebben látták örökké járni.

A ami a cigány képeket illeti abban is Vastagh volna métorikás mert hazai romjainkkal ő foglalatostkodott legtöbbit ecsettel.⁵

Festő nem lévén úgy vélem ő a kívántat igen könnyen elő állíthatná, míg én magasabb művészi fölfogás hiányában csak kontár műre adhatnék eszmét.

Ha Hegyi Aranyka sértve nem érzi magát, helyén volna arc képe a Cigány bárói szerepében mert ily igaz cigány művésznő még eddig nem volt.⁶

Nőm és családom szívből tiszteli Nagyságodat én pedig maradok váltig őszinte barátja

József fhh sk.

11.

Trefort Ágoston József főhercegnek¹
Budapest, 1886. december 20.

József f[ő]h[erce]gnek

Fenséged folyó évi május 5-iki kegyes irata kapcsán átküldeni méltóztatott Czigány nyelvtanának kéziratát², azon megkereséssel, hogy azt az Akadémia-nyelvtudományi bizottsága vizsgálja át, kijelentvén, hogy a mennyiben „életrevalónak fog találtatni” közrebocsátásáról[!] Fenséged gondoskodni fog.³

Fenséged megtisztelő fölhívására a Nyelvtudományi Bizottság Budencz József és Ponori Thewrewk Emil rendes tagokat bírta meg a munka átvizsgálásával. Ezért a dolgozat beható áttanulmányozása után benyújtott részletes jelentéseikben⁴ – melyeket tisztelettel ide csatolok – „a munkát úgy gazdag tartalmánál mint sikerült szerkezeténél fogva igen becsesnek” nyilvánítják, és azon meggyőződésöknek adnak kifejezést, hogy az „némi javítások után díszére fog válni a magyar nyelvészeti szakirodalomnak”;

Az Akadémia ezen jelentést örvendetes tudomásul vette, és egyszersmind azon óhajtását nyilvánítja, hogy habár Fenséged maga fogja is a munkát kiadni, kegyeskedjék megengedni, hogy az Akadémia neve alatt jelenjék meg.⁵

Fogadja egyébkent Fenséged hódoló tiszt[eteletem] nyilv[ánítását].
Budapest 1886 decz. 20.

Elnök

12.

József főherczeg Ponori Thewrewk Emilnek
Budapest, 1887. január 18.

Budapesten, 1887. 18/1.

Tisztelt Tudor és Tanár Uram!

Mivel hosszabb szünet után Jókai barátom által újra a czigány nyelv tanulmányozására indítottam és már is munkám nyelvtani részét átadtam a Magyar Tudományos Akadémiának¹, érzem, hogy szükségessé vált a kiegészítő részt, t. i. a szótárt is valahára napfényre bocsátani.² Ez azonban nagy munka, mert eddig hatszáz egynéhány lapra terjed, részben rendezve, részben szétszórt lapokon rendezetlenül följegyezve. Mivel nyári hivatalos

utaim csak télen engednek ily munkákkal foglalatoskodnom és akkor is csak időnként, még csak jövő, azaz 1888-iki tavaszig leszek kész az összeállítással. Rendezem párhuzamos rovatokra beosztva, a tájszólások szerint, beleértve néhány indiai nyelvet is. Ezt a szótárt eddig csak Miklosich és Jókai látták.³ Összeállítottam nagyrészen saját gyűjteményeimből, részben mások kézírataiból és nyomtatott könyvekből, de csak olyanokból, a melyeknek szerkesztői megbízhatók.⁴ Mint új szerzemény jön hozzá Mr. Charles Leland⁵ angol cigány szógyűjteménye⁶, a melyet naponta várok. Sztojka és Balogh művei⁷ csak részben használhatók, mert sok nem mindig szerencsésen sikerült saját képzett szót tartalmaznak. Mindezeket csak azért jelentem be önnek, mivel netalán Jókaitól tudomása lehetne egy ilyféle szótárról és netalán azt hihetné, hogy már kész. A szótárnak az az előnye lesz, hogy a nagyon is szíves uraknak nem lesz annyi bajuk vele, mint a nyelvtannal, a melynek beható és fáradságos átvizsgálása örök hálára kötelezett le. Ajánlom magamat további kedves emlékébe, maradván őszinte tisztelője:

József fhh sk.

13.

József főherceg Ponorí Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1887. január 20.

Alcsúthon 1887. 20./1.

Tisztelt Tanár és Tudor Uram!

Mellékelve küldöm azon munkák leltárát, melyek az általános cigány bibliographiáról szólnak és melyeket ismerem¹; Miklosich kézíratainak leltárát úgy mint a néhány nálam találhatóakat, és végre az általam ismert könyveket melyek vagy hazánkban jelentek meg, vagy hazánk fiai által írtak vagy magyar cigányokról tárgyalnak.² Sajnálom hogy könyvtáram szegény a cigány bibliographiában de többet végeztem szóval a romákkal mint sem bírtam volna könyvekből, sőt bevallom hogy sok cigány munkáról tudomásom sem volt. Az első mely kezembe jutott Liebich, Di[!] Zigeuner³ volt, akkor pedig már beszéltem ezen nyelvet és tapasztaltam hogy a német helyesírással nem képes az ember más nyelv hangjait kifejezni. Beszéltem Liebich cigányaival és a szerint kiigazítottam szótárát.

A munkák megítélése igen bajos reám nézve; p[éldának] o[káért] Ihatko oly szíves volt nyelvtanát⁴ díszpéldányban nekem küldeni. Csak nem írhatom oda hogy a nyelvtan szabályai „Puchmayer cseh cigány Romani czibjából⁵ másoltattuk le, mert a tót cigányok némileg eltérő szabályok szerint

beszélnek. A szótárban sem egy vidékiek a szavak, tehát írtam neki hogy igen hasonló a cseh-morva tájszóhoz. Más írók megtámadták de én nem akartam sérteni és jó akaratját elnem ismernem kellett.

Már Miklosichchal a kivel folytonos levelezésben álltam és a kivel sokat együtt tanakodtunk különféle kérdésekről.⁶ Maradt még egy fontos kérdés melyet nem mertünk tovább ventilálni: t.i. hol szerezte egy írást nem tudó műveletlen nép[,] a gazdag nyelvtant – elhozta e Indiából – ám de Indiában az élő nyelvek e tekintetben mind szegényebbek. És még nem lehet föltételezni hogy egy annyira a világban elszórt nemzet más nyelvek mintájára egyetemes nyelvtant alakított volna.

Talán még élt a szanszkrit és a prákrit midőn fölszedték sátorfaikat Indiában? Ajánlom magamat kedves emlékében maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

[A levélboríték címzése:] Tekintetés Ponori Thewrewk Emil bölcsészeti Tudor Úrnak, a budapesti m. k. tudomány egyetem a classicaei philosophiának rend. nyilván. tanárának sat. Budapesten Vár. Tárnok utca. 12. sz. [A levélboríték hátoldalán:] József főherceg. Alcsúthon. [Ponori Thewrewk Emil jegyzete:] 2. levele. azon munkák címe, melyekben a cigány irodalom található 1887. jan. 26.

14.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1887. január 24.

Alcsúthon, 1887. 24/1.

Tisztelt Tudor és Tanár Uram!

Folyó hó 22-éről kelt levele¹ tárgyalja a magyar cigányzenét. Fájdalom, nincs jó hallásom és nem tanultam soha zenét, de annyit mégis meg tudtam ítélni más országokbeli cigányoktól hallott zenében és énekben, hogy az eltér a honitól. Midőn Muttershausenban (az akkori nassauai hercegségben) egy cigánytelepen több hetet töltöttem és teljesen velük éltem, énekeiket és zenéjüket, mely bugó-sípból, furulyából, tilinkóból, gitárból és hárfából állt,

hallván, észrevettem, hogy, habár a cigány tíz és változó bus és víg megvolt a nótákban, mégis más hangzással bírt. Nem volt az a változatosság, mint nálunk a lassu és friss között. A török cigány-tánczosnókkal többször Orsován és Mehádián² találkoztam, ezekhez járult tamburin, nagyobb-kisebb guzsla és sípok (mint a szerbeké). Ezen zene éppen nagyon egyhangu síros. Az oláh cigányokat évente hallom kisjenői jószágomon. Ugyanoly hangszerekkel, mint a magyaroké, nagyon unalmas kólót³ huznak, nincs abban semmi magyar hangzásu dallam. Újólág rendeltem most különféle antiquariatusokban régi és újabb cigányokra vonatkozó munkákat. Ha több összegyűl, bejelentendem névsorukat.

Ajánlom magamat kedves emlékébe, maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

15.

József főherceg Pónori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1887. február 6.

Alcsuthon, 1887. 6/2.

Tisztelt Tudor Uram!

Ne tessék rám neheztelni, hogy mult hó 30-áról kelt levelére¹ csak most válaszolok, de egy hétig voltam erős hurut által az ágyhoz kötve. Talán inkább elővigyázatból, tekintve a nem biztos időket, az északkelet felé föltornyosult sötét felhőket; honvédnek csirájában kell elnyomnia testi baját, hogy harczképes legyen, habár remélhető, hogy csak szükségtelen elővigyázatból is. Fogadja tehát most szívesen legbensőbb hálámat azon érdekes három műveért, melyekkel meglepni méltóztatott.² Éppen jókor érkeztek, hogy unalmas tétlenségemben vigasztaljanak. Fölötte örvendek annak, hogy az Akadémia önt bírta meg a kiadás körüli teendőkkel³, csak sajnálom, hogy ezáltal terhére estem. Gyöngélkedésem alatt magam is körültekinték a magyar irodalomban, alig van regény, mese stb., melyekben nem volna szó cigányokról. Főkép Jókai legtöbb munkáiban szerepelnek. Az ön által említett kéziratokról sejtelmem sem volt, igen érdekesek lehetnek, főkép az, melyet egy oskolavégzett cigány írt. A hogy tavaszkor Erdélybe jövök, iparkodandok azt megláthatni, kár volna, ha a muzeumban olvasatlanul megfakulna. Jelentem egyuttal, hogy folyó hó 9-én délután Fiumébe indulok, mint növényhonosító.

Talán közölhetek ismét valamit a növénytani lapokban.⁴ Ha pedig esős idő lesz: a cigány szótáron dolgozandok.

Ajánlom magamat kedves emlékébe, maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

16.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Fiume, 1887. február 26.

Fiumében, 1887. 26/2.

Tisztelt Tudor Uram!

Őszinte hálát mondván szíves, f[olyó] hó 22-éről kelt leveléért¹ és azon sok fáradozásaért kis munkám körül, jelentem, hogy Budapestre valószínűen április hó vége felé jövök, addig is rendes téli hurutjaimat az enyhébb égélj alatt gyógyítván. Nagyon örvendek akkor személyesen tárgyalhatni Önnel mind a bibliographiát², mind más nyelvészeti ügyeket. Mellékelve felsoroltam néhány munkát³, melyeket most sikerült megszereznem. Jelenleg itt tartózkodik egy fiatal Siami herceg, ki katonai intézetekben nálunk neveltetett és jelenleg hadapród az itteni cs[ászári] k[irályi] ezrednél. Reményem, hogy anyanyelvét még tudja, mert szándékom vele összeköttetésbe lépni. A cigány-magyar több tájszólásbeli szótárom⁴ rendezésén dolgozom most is lassacskán, de még csak az a bötű 25. lapját értem el. Naponta csak 1-2 órát töltök ezen munkával. A szavak rendezését úgy intézem el, hogy a származásra rokonok egymás után felsoroltnak, ha nem is éppen alphabetikus rendben. Úgy p.o. az igéknél a tőige, ennek mult-részesülője, ebből származó igehatározó, műveltető-, gyakorító-alak, igei főnév sat.

Ajánlom magamat további kedves emlékébe, maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

17.

József főherceg Jókai Mórnak
Fiume, 1887. március 13.

Fiumében 1887. 13./3

Tisztelt Barátom!

Egy fiatal írónőt, kit Ön személyesen ismer, kivel én tudományos cigány levelezésben állok annélkül hogy személyesen ismerném ajánlom ma pártfogásába.

Legujabb munkája Mara Cop Lenger Marletnek¹: „Aus den Edelhöfen des Balkan.” Leipzig, Albert Unflad.²

Elvállaltam én is terjesztését, hogy a szerzőnőt támogassam de én oly obscurus író vagyok ki csak jövőre kerülend napfényre tehát kell auchtorizásokhoz fordulnom. Sokat tesz, ha ily fiatal erő a régi világszerte ismert erők által ajánltatik.

Talán volna ön oly szíves egy kis magyar recensióval ötöt és művét a magyar világgal megismertetni és talán dr Falk Miksát³ is rávehetné, ki szinte ismeri a fiatal nőt, hogy a német világ elébe vezetné hatalmas tollával.

Legőszintébb hálára kötelezne engem ezek által.

Lenger Marletné jelenleg nekem keresi a cigány királyt és népét Alger táján Afrikában én pedig ezen vállalatban támogatom levélbeli cigány nyelv leczkékkel.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván váltig legőszintébb barátja

József fhh sk.

18.

József főherceg Ponorí Thewrewk Emilnek
Fiume, 1887. március 23.

Fiumében, 1887. 23/3.

Tisztelt Tudor Uram!

Folyó hó 13-ától 21-éig be lévén szüntetve minden postai és távirdai közlekedés Fiume felé, csak tegnapelőtt kaptam becses levelét és a cigány bibliographiát¹ az osztrák déli vasúton. Még a m[agyar] á[llami] vasúton 3-4 napig tartand a hófúvások áttörése, ha a ma beállott scirocco esőzés nem segít a munkákon.

Csudálom működését, sohasem hittem volna, hogy annyira kiterjedt a cigány irodalom, igaz, hogy keveset gondoltam vele, mert csak a nyelvészeti részét vettem igénybe. Egy megjegyzést a statisztikai rész 8. lapjához csatoltam Debreczenre vonatkozólag. A népszámlálás 1881-ben nem vette föl a cigányokat mint külön nép- és nyelvfajt, pedig magam sokat járok a debreczeni cigányvárosban, hol az igazi magyar-rom tájszó uralkodik. Telepített rom-ok, koromfeketék, részben mesteremberek, részben állandó lakással bíró csavargók.

Rómer tanárom² figyelmeztetett Lugosy debreczeni tanárral³, ki akkoriban nem tudott kifejezést találni a magyar cigány nyelvben a „jóllakni” szóra.

Rómernek akkor írtam, hogy ez cigányul „me cháv man csálo” = tele eszem magamat, „me szinyom csálo” = tele vagyok hangzik.⁴ Utólag ezen kifejezést a debreczeni rom-ok között használtam és ők értették és mindennapi kifejezésnek tekintették.

Alcsúthon van 3 megmagyarosodott család: Torma, Járóka, Balogh; Göbolyjárasi pusztámon⁵ egy, Sarlai; látszik rajtuk az indus typus, de nem szeretik hallani, hogy őseik nem magyarok valának. A nép összeírása e tekintetben nem megbízható, mert az illető tisztviselők nem nyelvészek, a cigány nyelv lassan mégis elenyészend, csuda, hogy eddig élt, azért iparkodtam Miklosichcsal annyira még emlékeit föntartani.⁶ Cop Lenger Marlet Mara író⁷ most kutat a cigányok után Algerben, Afrikában. Két törzsöt talált, a kit az arabok idegennek vallanak és kik nyelvüket közölni nem akarják. Küldtem neki nubiai, török és kisázsiai cigány szótár kivonatokat és néhány beszélgetési tételeket. Ha cigányul helyesen tudja megszólítani, megnyerendi bizalmukat. Spanyol cigány van ott több is, azt tudom, de azokkal más cigány alig tud beszélni.

Szótárommal⁸ sok bajom van, csak az 56. lapra jutottam, nagy munka a sok anyagot rendezni; pedig ugy vélem, hogy 1000 lapon túl is fog terjedni.

Mr. Leland még nem küldte nekem az angol cigány szógyűjteményét, melyet szinte fölvenni szándékom, mert ő nagyon megbízható gyűjtő és jól beszél cigányul. Ajánlom magamat kedves emlékébe, maradván legőszintébb tisztelője

József fhh sk.

19.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Fiume, 1887. április 15.

Tisztelt tudor Uram!

Folyó hó 7-éről kelt szíves leveléből¹ legnagyobb érdekléssel kísértem két tőlem eddig nem ismert eseményt t.i. hogy hírneves vezéreink között cigányok is voltak és hogy Kis Egyptom² Indiában keresendő, ez utóbbi döntő és ezt a cigány nyelvből bebizonyítani nem nehéz.³

A szindhí nyelvben rengeteg cigány szót találni melyeket részben ki is mutattam, a bihári nyelvet beszélő indusok ezekkel a szindhikkel határosak és az ezen nyelven megjelenő kitűnő angol munka már is első füzetében hoz anyi szavat a melyet a cigányból értek mint a menyí semmi más ind nyelvben nem található.

A cseh morva cigányok magokat zindó e[gyes] sz[ám], zinde t[öbbs] sz[ám]. A németek szinto, zinto-nak nevezik Ez is lehetet a szindhi-ből.

Leland indiai dom-jait rom-ból származtatja⁴ de ezek is elég közel laknak a szindhi-hez, közelebb sokkal mint az elszórt cigányok egymáshoz.

Mult hét végével egy igen érdekes munka jelent meg „Die Mundart der slovakischen Zigeuner, herausgegeben mit Unterstützung der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien von Dr Rudolf von Sowa, K. K. Gymasialprofessor”. Göttingen, van den Boeck und Ruprechts Verlag. 1887. 8adret. 194 lap.

Ezen munka részletesen tárgyalja a nyelv rokonságát, tájszólásait, idegen befolyásokat, hanglejtjeit sat.

Részletes nyelvtan, analyticus és syntheticus rész.

Mesék, mondák, és rövid szótár.

Csak tegnapelőtt kaptam és most kertész lévén átfutottam csak és úgy vélem mégis hogy nagyobb részt a tanár ur nem compilálta hanem rom-okból vette föl. Ő trencsényi cigányokkal foglalatoskodott a melyekkel a nyitrai honvéd táborban gyakran találkozom tehát rögtön rá is ismertem nyelvükre.

Ezen munka összehasonlító része főképp az s, sz, h bötük elcserélése szinte szindhire mutat.

Mara Cop Lenger Marlet fiatal író Algérből tudósított, hogy ott sok spanyol cigányt talált de azokat nem érti; a mi igen természetes mert én sem értem vagy legfölsőbb igen keservesen értem őket. Azonban talált ott más cigányokat is melyeknek tölem neki fölírt mondatokat török, ázsiai, magyar és slav cigány dialectusokon fölolvastam és melyeket nehézség nélkül megértettek.⁵

Ő a cigány királyt keresi lehet hogy localis királyt talál de általánosnak a mi romjaink között híre nincsen.

Szerencse volt hogy első kitűnő nyomdánk csak a teteje égett el és örvendek hogy tűzoltóink jól viselték magukat.⁶ Régi fogalmazványaimból azonban néhány hónap lefolyása alatt kéziratomat ismét pótolhattam volna.

Szótárom⁷ csigalépésekkel halad mert szép az idő és ültetek pálmát pálmához tengerparti kertemben.

Ajánlom magamat kedves emlékébe azon tudósítással hogy Jókai itt léte alkalmával ígérte hogy sok cigány adatot fog Önnek közölni.⁸

Maradok őszinte tisztelője

József fhh sk.

Fiumében 1887. 15./4

[A levélboríték címzése:] Tekintetes Ponori Thewrewk Emil bölcsészeti tudor Úrnak a budapesti m. k. tudományegyetem rendes nyilvános tanárának sat. Budapestén Vár. Tárnok utca. 12.

20.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Fiume, 1887. április 30.

Fiumében, 1887. 30/4

Tisztelt Tanár és Tudor Uram!

Bocsánatot kérek, hogy 16-áról kelt szíves levelére¹ oly sokáig nem válaszoltam, de őszintén bevallom, hogy a szép idő több hosszabb tengeri kirándulásra csalt és a többi időt fölhasználtam újabb honosítási kísérletekre kertemben.

A nyelvtan alakja igen díszes és újra csak köszönhetem ezt szíves folytonos fáradozásainak.

A négytagos cigány szavaknál a német dialectus szerint a harmadik szótagra, ha rövid is, esik a hangsúly, úgy mint a 3 szótagosaknál, a magyar dialectusban a 3 tagosaknál, ha rövid is, az utolsóelőttire esik, a négytagosaknál inkább az első tagra teszik a súlyt, po. asztáribé, ámbár itt az első a rövid, a második a hosszú.

Az igaz, hogy a sok dialectus, mely hazánk romái között létezik, igen nehéz határozottan megmondani, melyik magyar, tót, oláh, szerb, szirmiai sat. cigány dialectus. Sztojka oláh cigány grammaticával és szótárral², de kiejtése inkább magyar. Azért az ő nyelvtani alakjait külön megjegyzésben tettem ki, mint az Alsó-Duna és Tisza köztit. Ajánlom magamat kedves emlékébe, maradván

őszinte tisztelője

József fhh sk.

21.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Fiume, 1887. június 27.

Fiumében, 1887. 27. Junius.

Tisztelt Tudor és Tanár Uram!

Tegnap szüntettetett meg a nyolcz heti vesztegzárom, mely alatt, mint annak végrehajtója, elzárva a világtól, annyi dolgom vala, hogy kellett a cigányokat cserben hagynom.

Müller¹ hangsúly-jegyzetei tökéletesen felelnek meg a valóságnak már azért is, mivel a magyar cigányok igen is ingadozó alakokban használják. Formulázása, a hogy írja, egészen helyesen felel meg.

A zenészek Fehér- és Zalamegyében [p]éldának] o[k]áért] így is szólnak: „mro csavoro szinye baro”, míg Somogyban találtam olyanokat, kik így hangsúlyozták: „mro csavoro szlye baro”.

Leghelyesebb volna e szerint a zárjelek közé helyezetteket is meghagyni. A legnehezebb problema a nagyidai nóta², érthető szavait helyreigazítva már Jókai barátomnak is megfejtém³, de valami összefüggő értelmet kihozni a szövegből lehetetlen. Úgy vélem, hogy mivel se cigány, se én nem értjük, eredete az lehet, hogy egy a nyelvet nem ismerő a hangok szerint följegyzé, de nem helyesen. Nem is képzelhetem, hogy régi időben ennyi érthetetlen szó lett volna e nyelvben, melyek később elvesztek. a mellékletben a lehető megfejtés. Egyiptomi nyelvekhez nem értek, de az élő indus nyelvek szótáraiból, sőt a szanszkritből sem találtam az érthetetlen szavakra magyarázatot. Sztójka Ferencz sem értette.

„Farohez”-t így magyarázom: F, ph, pf igen gyakran különböző tájszólásokban elcseréltetik, tehát csak pharo = nehéz, vagy phuro = öreg lehet, míg "hez" egyszerűen hjesz, hisz szlye, szinye; hom, szom, szlyom, szinyom vagyok segédige [t]öbbes] sz[ám] 3. szem[ély].

Ez esetben hiába hivatkoztak rám a cigányok, mert én sem igen értem a nehéz szavakat.

Mellékelve küldök még egy érdekes manuscriptot⁴, használat után kérem nekem visszaszármaztatni, mert én is az apátnak⁵ hazaküldöm. Megfelel a dunáninneri zenészek nyelvének, de érdekes volna a tudomány szaporítására kinyomtattatni.

Ajánlom magamat kedves emlékébe és jelentem, hogy talán ezen hét végén hazaviszem kis reconvalescenseimet [lábadozásaimat].

Maradok őszinte tisztelője

József fhh sk.

22.

József főherceg Ponor Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1887. augusztus 10.

Tisztelt Tanár és Tudor Uram!

Julius hó 27-éről kelt levelére¹ csak oly későn válaszolok, mivel negyedszer és pedig igen behatóan átkutattam könyvtárom nyelvészeti osztályát, de bizony újat nem találtam a rom nyelvre vonatkozót. Így tehát III. „A cigány mint a szépirodalom és művészetek tárgya²” minden megjegyzés nélkül kerül vissza kezeibe.

Csak annyit jelenthetek, hogy Lenger Marletné az „Adelhöfe”³ folytatását, t.i. „Südslavische Frauen” cím alatt semmi külföldi és osztrák könyvkiadó nem vállalta el, mivel a francia regényíró-modor minden nemesebb érzést végkép tönkretett, így tehát Grill Richarddal vállalták el annak kiadását hazánk földjén, habár németül is írta horvát testvér irónónk. A munkában sok cigány adat lesz, melyeket én közöltem a szerkesztőnével. De ezen munka még nincsen kezünkben, reményilem azonban nemsokára napvilágra kerül.⁴

Egy régi kézirat van most Falk és Veigelsberg Leo⁵ kezei között („Anna Boekler”)⁶, melynek kiadására Jókaitól ma nyert levél szerint vállalkozand a P[esther] Lloyd és Nemzet szerkesztője⁷; megczáfolja a gyermekeladási és lopási tulajdonokat, melyekkel a cigányokat vádolták, de munkája kiadása előtt meghalt, így tehát jogositva érzem magamat, azt a nagy világ színe elé bocsájtani.⁸

Folyó hó 7-éről kelt levelére⁹ következőket válaszolhatom: tröni, throni tör. c. = zsámoly (bolgárul tron' = trón vagy ülés a templomban, mely menyezet alatt áll) csiben, csibena (-ben, -pen, -be végzők) mind kivétel nélkül *a*-val képzik a többesszámot. Ez a magyarázat helyesebb lett volna mint megjegyzés. Így jár a gyakorlatlan író, hogy maga érti, de nem számít rá, hogy nagy közönségnek ír, mely nem köteles cigányul érteni.

A török cigányok a vasat különfélekép nevezik, ugymint: sasztir, szasztir, szasztér, szasztiri (szanszkrit: s'asztrá).

Az -isz, -osz végűeknél (rövidítve -i, -o) így áll helyesen a török: szulivári e[gyes] sz[ám] és t[öbbs] sz[ám] kantár, kantárok;

suvár, usvár = kantár e[gyes] sz[ám], suvarozó, usvarozó = diminutiv; kantárka egy[es] (görög);

többesszám: suvará, usvará, szulivári = kantárok.

A magyar cigányok a „szavari”-t egyes- és többesszámban egyformán használják.

Az oláh szálávári egy[es] és t[öbbs] sz[ám] (másképen karpén, karpéna = kantár, kantárok);

cseh-morva: szavaisz e[gyes] sz[ám], szavariszi t[öbbs] sz[ám], csanyecskosz e[gyes] sz[ám], csanyecskoszi t[öbbs] sz[ám] = kantár, zabla;

német: szavari egy. és tsz. = kantár, zabla (szavara tollhiba);

vándor: szavarisz, szavari e[gyes] sz[ám] és t[öbbs] sz[ám] = kantár (szavare tollhiba).

Ajánlom magamat kedves emlékébe, maradván hálás

őszinte tisztelője

József fhh sk.

Alcsuthon, 1887. 10/8.

23.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Budapest, 1887. augusztus 31.

Tisztelt Tanár Uram!

Mellékelve küldöm az angol és amerikai cigány tudósok czimét¹, ugymint Podhorszky² másik levelét, mely összefüggésben áll az átadottal. Kedves emlékébe ajánlva

József fhh sk.

Budapesten, 1887. 31/8.

24.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1887. október 8.

Alcsuthon 1887. 8./10

Tisztelt Tudor Uram!

Fogadja őszinte hálámat az átküldött „Fundamentum linguae zingaricae”¹ 15 példányáért. Elküldök ezekből néhányat ismert cigánykedvelő tudósoknak. Egyszersmind azon kérdő kéréssel fordulok Önhöz: Lehet é az „egyetemes philologiai Közlönyre”² előfizetni vagy sem, első esetben belépnek az előfizetők sorába mert nagy érdekléssel kísérek minden philológiai tudósítást, és szeretnék haladni ezen tudományyal.

Az örmény területen feltalált cigánytelepek a X. századtól nagy fontossággal bírnak é nép történelmében és talán még újabb kutatásokra adandának alkalmat.³

A Fascic[ulus] 119 nr. 15 mellékelve visszaküldöm.⁴

A cigány nép jelenére némi világosságot terjeszt nem rég kezdett és jó eredménnyel folytatott azon kísérletem hogy göböljárás pusztákon alkalmazom mindenféle munkákra. Az ürge fogás már régi idő óta létezett, de jelenleg már földmunkához is állnak, mint fütők a cséplőgépeknél sat. Már egy kis sereg állandó szolgálatomban van. Erdélyben ez mind régen létezett, mert ott a béresek, cselédek majd mind cigányok.

Göböljárás ispánom tanul is már cigányul.

Ajánlom magam kedves emlékekben maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1887. november 3.

Tisztelt tudor Uram!

M[últ] h[ó] 22.érol[!] kelt nagyon érdekes levelét¹ Kisjenőn kaptam a hangjegyekkel együtt. Ott voltam Józsi fiammal² vadkan pusztításra, de egy erős hurut mely még most mis kisebb mértékben tart, nem engedi részt vennem a vadászatokon, így tehát a Kisjenői oláh telepített, magyar telepített, zenész és oláh vándor cigányokkal mulattam. Ugy is ha hírem jár ott gyülekeznek házam körül. a zenészek kiknek primásuk kótákat ért meg, ismerték a Violából³ származó nagyidai nótát⁴, de ők is odanyilatkoztak hogy ez nem egészen az eredeti. A Quodlibet⁵ nem egészen ismerték, de hasonló dalokat, azonban akadály nélkül huzzák el.

A szövegeket semmiféle cigány nem érti és úgy mint én is, csak egyes szavakat, összefüggés nélkül magyarázhatnak.

Mellékelve találja a Quodlibet fordítási kísérletemet.⁶ Mind ezen szövegek lehetnek hallás után hibásan följegyzettek, oly valakitől a ki a rom nyelvet nem bírja és kevés időt fordított a kellő kikérdezésre.

3 hét előtt volt itt egy ismert vándor család, a Vörösvárra⁷ beírtak, ezek oláh cigányok, 4 nappal később érkeztek a Komáromra illetékesítettek, szinte vándorok melyek oláh-magyar cigány keveréket beszélnek; p[éldának] o[káért] az első: munró enyém, a második minró; magyar-tót cigányok mró, miró-nak mondják. Az első a r-t nagyon élesen és morogva ejtik ki mintha 3-4 r volna, a második család az r-t: egyszerűen de élesebben mint a magyarban. Ép úgy a ph, kh, th az elsőknél mélyen gutturale rekedt aspirációval; a mellett sok diphthongokat használnak mint főkép a nyugat tót-cigányok (l. Sowa, Die Mundart d. és Slavakischen Z. 17 lap).⁸ a cs minden aspiráció nélkül, míg a második család a csh-t erősen aspirálja mi a magyar cigányok befolyásának tulajdonítható – és a hindi-ban is előfordul; a kh, ph, th-t ezek kevésbé aspirálják, diphthongok náluk nincsen. Azonban ezek a tájszólási eltérések olyanok hogy minden vándor családnak más nyelvtant kellene (főkép a hangtanra tekintettel) írni.

Az első banda oláhosan a végszótagot hangsulyozza a második az elsőt két tagos szóknál, hármasaknál a kettő at, négyeseknél az elsőt és az utolsó előtti p[éldának] o[káért] munró herczegona (1.); minró herczegóna (2.) a mi éneklő jelleget át a beszédnek.(1.) Mangau tut baró rajá; (2.) mánga tut báro raja.

Most jobban figyelek mind ezekre mert érzem azon hiányt, hogy a hangsulyozást eleinte nem vettem föl. Kell is jól vigyázni mert ha a táborba jövök, az egész társaság öregje, nagyja, apraja körülfoznak és mind egyszerre

beszélnek az ékes szóllás legkiválóbb virágjaival a mennyire ezt a nyelvük engedi a gulo (édes), baró (nagy), sukár (szép), kiralulnó (királyi), lacsó (jó) mind megelőzik a címzet mely vagy rajá (voch. ur) vagy herczegoná (voch. idegen szónál; herczeg) és végtíre még uprutnó (legmagasabb) is követi. Főkép az asszonyok és leányok tudnak szebbnél szebb dícsérő címekeket adni és boldogok ha ilyeneket viszonzoz az ember.

Mivel néhány év előtt himlőt importáltak Alcsuthra, a község nem engedi az itt táborozást azért engedem hogy Göböljáráson egy félreeső legelón szálljanak, hová aztán nekik kergés juh vagy hízni nem akaró disznó. A tisztartóm és a göböljárási ispánom is már oly cigány barátok hogy kezdik a nyelvüket tanulni.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
Őszinte tisztelője

József fhh sk.

Alcsúthon 1887. 3./11

26.

Jónás György József főhercegnek
Miskolc, 1887. december vége?¹

avela Alcsúthate 1888 január 1.
Miskolcz Dezsemberhó 1887.

Amaro Baro raj!

Te dell o Déll kaj ando nevo bers te ovel tutt baszt, szasztipe te tre Romnyake, te tre cshávenge Butval mangav ole Devle káj tutt but bers teikrel upra maro los. Ma rus upremande káj papale kitute tromav mro csorotill tebicshaven, de me aszó csoromanus sztyom akaszke upro celo szvito náne niko akaszke mro csoripe te vakeráhi Tu sztyalahi odájek ako mro phari briga szasztargyal.

Akánig papale aszavo ergyavo szvito dcsivav. na kape adaj o ungriko gyilli, me meg áver na dcsanav, phuro manus sztyom, Te mig jekfar andodá baszt te saj ováhi káj Tu mange valaszóro tebicshaveszahi báre lácsho thoveszahi manca.

O le Devlesztar bott butt lacshipe mangav tuke tro sluzso o phuro

Jonás György

tikvno borboláso miskolczate.

[Alcsútra érkezett: 1888. jan.1. Nagyurunk! Adjon neked a Jóisten az Új-évben erőt, egészséget, a feleségeddel és a gyerekeiddel együtt. Sokat kértem az Istent, hogy tartson meg téged erőben, egészségben a mi nagy örömünkre.

Bocsánatot kérek a nagy bátorságért, hogy ezt a levelet merem küldeni neked, de én egy olyan szegény ember vagyok, akinek az ég alatt senkije sincs, akinek elpanaszolhatná bánatát. Egyedül te vagy az, aki az én bajomat orvosolhatja. Eddig valahogy meg tudtam élni, de manapság már senkinek sem kellenek a nótáim, ráuntak, mert már öregember lettem. Ha még egyszer olyan szerencse érne, hogy te válaszolnál nekem, akkor nagyon boldog lennék, nagy jószágot tennél nekem. A Jóistentől minden jót kíván neked alázatos szolgád, az öreg Jónás György Kis-Miskolc (Győr kapu.)]

27.

József főherceg Jónás Györgynek
Alcsút, 1888. január 2.

Anka phenipe. Alcsúthate 1888 január 2.

Mro lacsho roma!

Pharikerav tuke tro kamelo lil pro nevo bers. O baro Devel del tuke federe diveszen, najbareder baszt the szasztyipe andré tre phure bersende.

Bare zijan szinye te na kamen buter sukare ungrikane gyila, talam jekh nevo teczinel feder szar phure.

Me bicshavav tuke jekh »Borura derü«. The bicshavav tuke panzsande rupone pro tre cshávore.

Acs Devleha!

[Válaszlevél. Alcsút, 1882. jan. 2. Én Jó Cigányom! Köszönöm szépen az újévre küldött szerető leveledet. A Nagyisten adjon neked a mostanitól jobb életet, több szerencsét és egészséget öreg éveidre. Nagy szomorúsággal töltött el, hogy már nem kellenek a nótáid az embereknek, pedig a régi többet ér mint az új. Én küldök neked egy dalszöveget, amit a lányom írt, a címe: Borura derü és küldök még öt forintot a gyerekeidnek. Isten áldjon meg!] J[ózsef fhh sk.]

28.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1888. január 6.

Tisztelt tudor és tanár uram!

Bocsánatot kérek hogy csak oly későn küldöm vissza az 1827. cigány grammatikát és szótárt¹, de kevés időt fordithattam rá, mivel északkeleti szomszédunk más sürgősebb teendőkkal halmozott el, melyek azonban hála Istennek most már elintéztettek.

Mellékeltem hozzá néhány rövid megjegyzést.

A munka nagyon érdekes mert olyan időből származik midőn még kevesen gondoltak a romák nyelvével és mert nagy része saját tapasztalatukra alapítottnak mutatkozik. Megérdemelné terjesztését szélesebb körökben. Mind a mellett nem állhattam el azon gyanutól, hogy a szerkesztő ismerte Puchmayer munkácskáját.²

Főnt említett okokból szótárom e téren nyugodott.

Ajánlom magamat kedves emlékében maradván

Őszinte tisztelője

József fhh sk.

Alcsúthon 1888 6./I

29.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek

Alcsút, 1888. január 9.

Tisztelt Tudor és Tanár Uram!

Czigány nyelvtanom egynémely nyomtatott részében néhány hibát találtam még melyek értelemzavarók, ezeket melléklem hogy az erraták közé lehessen sorozni.¹ Valószínűen, mint kitűnik a nálam maradt össze vissza firkált makuláréból magam igtattam be a másolásnál.

Ma összeállítottam azoknak névsorát kiknek ígértem a nyelvtant és annak másolatát szinte átküldöm. Egy fájdalom azóta jobb létre kelt át i.t. Lugosi tanár Debreczenből, ki szinte velem cigány összeköttetésben volt.

Megnyílt a vasut Fiumébe és az enyhe idő biztat arra hogy e napokban induljak utnak, mert jöhet utána egy uj hófuvás és kell hurutomat leráznom.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván őszinte tisztelője

József fhh sk.

[P.S.] Czigány nyelvtanomból részint ígért, részint szánt példányai:²

30.

Radics Lajos József főhercegnek

Miskolc, 1888. január 27.

Miskolczate 1888. 1/27.

Amaro Upruno Baro raj!

Prosztin mange mro tromavibe káj uprodá tromav mro godi te irinen káj odija gyili aszo i Upruni Bari rányi kergya ári saj dáhi. Me sztyom desustáre manusencza, te kana basavav adija gyili o raja na csanen szote keran kana

sunen amen te basaven adija gyili, báre sukárhi te butcséné bas aven ola, upre khelibnaszte is bára lacshihí.

Te ováhi aszó basztalo káj jek far te suneszahi mandar adija gyili. Me sztyomahi ado aver bers ando (ó Tátra füredo)¹ ta andadá bersis odojóvá. odoj saj reszla man odija baszt káj suna mandar adija sukár gyili te basaven. O Jonás Gyuri anyja kana ustidinya olil ta i gyili, mert me chanav románe Miskolczate korkori o ordutne roma na chanen románe jek jeklav, ta o Jonás Gyuri báre csoro romhi ta zsaingyom ole, ta changyom káj ando czelo szvito náne ko roma aszo lacsho szartu Barea raja vassodá tromanya kihute te iringyon.

Báre butcsené mangel mandar adija gyili, andaro celo them avel kimande lil káj te bicshavav i gyili Mangav tut Barea Raja káj odá te deszahi mange káj me ári saj dáhi adija gyili, káj saj dczanlahi szako manus jek sukár gyili. Te sajováhi aszó basztalo káj tutar jek lilte ustidáhi, me ováhi odá manus akaszter basztaleder manus ando czelo szvito novlahi.

Ole Devlesztar but baszt szasztipe mangav tuke ta tre Romnyake te tre cshávenge tro teluno sluzso

*Radics Lajos*² angluno lavutári Miskolczate.

[Fenséges Nagyurunk! Kérlek, bocsásd meg a bátorságot, hogy írni merek neked, de az jutott az eszembe, hogy azt a nótát, amit a Fenséges Nagyasszony írt, ki lehetne adni. Énnekem egy tizennégy tagú zenekarom van. Amikor ezt a dalt játsszuk, az urak azt sem tudják mit csináljanak, annyira tetszik nekik ez a gyönyörű dal, ahogyan a zenekarral játsszuk. Ez akár táncdálnak is nagyon jó. Bár olyan szerencse érne, hogy egyszer hallhatnád tőlem ezt a nótát. Az elmúlt esztendőben én voltam Tátrafüreden és ebben az évben is megyek majd oda, bár csak olyan szerencsém lenne, hogy ott eljátszhatnám neked ezt a gyönyörű nótát. A Jónás Gyuri hozta nekem, amikor megkapta tőled a levelet ezzel a dallal együtt, mert az összes miskolci cigány között egyedül én tudok cigányul. A Jónás Gyuri nagyon szegény, szerencsétlen cigányember és én tudtam arról, hogy az egész világon nincs még egy, aki olyan jó lenne a cigányokhoz, mit te, Nagyuram, ezért mertem írni neked levelet. Nagyon sokan kérik tőlem ezt a nótát, az egész országból leveleket küldöznek nekem. Kérlek Nagyuram, hogy ha azt a lehetőséget megadnád nekem, hogy azt kiadassam, akkor mindenki megismerhetné ezt a dalt. Ha olyan szerencsém lehetne, hogy válszolnál erre a kérésemre, az egész világon nem lenne boldogabb ember nálam. Erőt, egészséget, szerencsét kérek az Istentől neked, a feleségednek és a gyerekeidnek, alázatos szolgád: Radics Lajos elsőprímás Miskolcon.]

31.

József főherceg Radics Lajosnak
Fiume, 1888. január 31.

Fiumate 1888 31/1.

Mró lacsho roma!

Avel mange ada dive tro lil Miskolczatar 26-atar.¹ Dilyajgyom bare te odija gyili, szo kergyal mri cshaj, anlyasz tuke the Jonasiszke, asunibnaszkere, khelibnaszkere the baszt. Tu basavesz odolesz cshacsimaszke najszukareder. Akana na dzsanen te basavel odija gyili avre, csak tu trenca desustare manusenca the mre desutrine roma Bicskoszte² kone sziklyile odolesz Alcsúthate palal ó bari trasztuni (zongora). Mukhav tuke te tuj saj deha avri adija gyili kana na kerel tuke zijan, kana szavore roma basavena odolesz. Me na dinyomahi odolesz nikaszke mer humte kamlyomahi te i baszt acshela tuke the tre lavutareszke korkore.

O baro Devel del tuke the treszke szasztyipe the but basztale divesze the bersa.

[Fiumén, 1888. jan. 31. Kedves Cigánybarátom! Ma kaptam meg Miskolc-ról 26-án írt leveledet. Nagyon örültem, hogy az a dal, amit a feleségem írt, szerencsét és hallgatóságot szerzett neked és a Jónásnak. Biztos vagyok benne, hogy igazán szépen játszatok. Jelenleg ezt nem ismeri más rajtad és tizennégy tagú zenekarodon kívül, egyedül az én tizenhárom tagú zenekarom tanulta azt meg Bicskén, akik Alcsúton tanulták meg, amikor zongorán előadva hallották. Én engedélyezem a kiadatását, kiadathatod egy idő után, de én a helyedbe még nem adatnám ki, inkább arra törekednék, hogy nekem és a zenekaromnak hozzon szerencsét és hasznát. Az Úristen adjon neked és a tiednek szerencsét, egészséget és boldog újévet. József.]

32.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Fiume, 1888. február 17.

Fiumében, 1888. 17/2.

Tisztelt Tanár és Tudor Uram!

Folyó hó 15-éről kelt levelét¹ ma vettem és a mellékelt fényképért őszinte hálámát fejezem ki önnek mint öccsének.² Igen köszönöm a szívesen velem közölt névsort, mely az én előjegyzetemet kiegészíté és már is bevezetett abba. Wlislöck³, Gyulai Pál⁴ és Ascoli⁵ utólag már az enyémbe be voltak igtatva, ezeket az első összeállításnál kifelejtettem.

Nagy hálával tartozom önnek, mint előadó tudósnak, de az egész M[agyar] T[udományos] Akadémiának is azon kiváló kitüntetésért, melyben engem és csekély művemet részesíteni akarnak. Iparkodni fogok, hogy idővel jobban kiérdemeljem. a nyelvtan pergamen-papírba való fűzéssel teljesen egyetértek, ez újabb időben a könyvek nagy diszére válik, egyszerű és mégis szép. Saját tapasztalásból tudom, hogy a tulságos czifra kötések mindig zavarba hoznak, mert könyvtáromban a régi bőr és pergamen kötésektől nagyon elrikitanak. Utolsó levelem óta Radics miskolci cigányprímástól kaptam leveleket,⁶ melyek az eddig hozzám intézettek között a magyar cigány tájszólásban leghelyesebben vannak írva. Ezen levelezés oka volt, hogy neki, illetőleg brugósának Jónás Györgynek Mariska leányom „Borura derü” nevű magyar nótáját küldtem⁷, mivel panaszkodott, hogy nem hallgatják már Miskolczon a jó magyart. Ezen nóta, a hogy írja, boldog emberré tette, mert csak az ő zenéjét keresik most. Már az ilyen tempót is eltanultam a romáktól. Csak most jöttem rá, hogy a „Brassó” nevű hírlap 2 év óta igen sok cigány mondát, mesét és éneket közöl⁸, elő is fizettem ezen lapra.

Magamat kedves emlékébe ajánlva maradok
őszinte tisztelője

József fhh sk.

33.

Radics Lajos József főhercegnek
Miskolc, 1888. március 6.

Miskolczate 3/6 1888

Amaro Upruno Barea Raja!

Prosztin mange káj atyi trom szima káj papale tromav kitute tepiszinen, de na muken man szmirom; szako dive aven kimande te mangel i gyili, ta andaro czelothem aven lila, káj te bicshavav í gyili, akáj kija dzsav, akáj kija dikhav, mandar i gyili mangel. Oda saj is patyasz Barea Raja ako jekfar sunel amendar (Borura derü)¹ gyili, odá odá kamel káj ójis te dzsanlahi adija sukár gyili. Mangav tutt báre Barea Raja káj prosztin odá mange káj saj te nyomtatatinav adija gyili téle ta hadbicshavav szakoneszke ako mangel ola mandar.

Tro teluno sluzso

Radits Lajos angluno lavutári Miskolczate.

[Felséges Nagyuram! Bocsásd meg nagy bátorságomat, hogy megint zavar-

ni merészellek levelemmel, de sok cigány nem hagy békét; minden áldott nap járnak hozzám a nóta miatt és az egész országból leveleket küldenek, hogy küldjem el nekik a kottát. Akárkivel találkoztok, akárkivel beszélek, mindenki a nótát kéri tőlem. Azt elhíheted Nagyuram, hogy aki egyszer hallja tőlünk a Borura derü című nótát, az rögtön megszereti azt és szeretné megtanulni. Nagyon szépen kérek, Nagyuram, hogy tedd lehetővé nekem a dal kinyomtatását, hadd küldhessek, adhassak belőle mindenkinek, aki kéri azt tőlem. Alázatos szolgád: Radics Lajos elsőprímás Miskolcon.]

34.

József főherceg Radics Lajosnak
Fiume, 1888. március 12.

Fiumate 1888 12/3.

Mro lacsho roma!

Bicshav gyom tuke «Borura derü»¹ baro Devel Del tuke baszta the loven, kana szinye pro tro baszno saj mukh odo lesz te nyuminovel (nyomtatatival), the saj biken odolesz szokonege ke tutar mangen o gyili.

A baro Devel Del tuko baszta, szasztyipne the miste diveszen. J[ózsef]

[Kedves Cigány Barátom! Küldtem neked a «Borura derü» című dalra ..., a nagy Isten adjon neked szerencsét és jólétet a hangszered után, hogy nyomtathasd ki (azt a nótát) és adhasd el mindazoknak akik kériek tőled. A nagy Isten adjon neked szerencsét, egészséget, jó életet. József]

35.

Gógi Károly József főhercegnek
Beszterce, 1888. március 16.

Bisztriczá¹ án do 16 Márcziusisz 1888.

Gule rájá Báredérá Kegyelmesaná Herczego!

Grácziájá Mángaumángé tré Bárímásztár, mé hom jék csororom gyándo Árdélyisz forosz Bisztriczá, táj mé hályárgyom Ké tro Báríbo zorén Kámész ámén lé romén, táj pártolyínészámén, váskode mángáu lé dévlész Káj, o szenton dél, té dél tré Bárímász, táj, tré Bárímászá Rányá táj, tré Bárímászé Csoládosz, Szigidér Szásztyíbo a dujta butzor, Bíoláka, mé trádáu, tré Bárímászké, pétré Bárímászro Náu, Kálá duj zilyá, Kálá mékergyomlén, meri

Kumpozícióá hín. Mángáu sukár tré Bárímász Kérmista táj fogádínlén.

Gráczíja mángáumángé tré Bárímásztár vása írásisz, Ké nányímán, é, románai Grámátiká.²

Moro Náu *Gogi Károly*³ Hegedüsisz.

[Legkegyelmesebb Főherceg Uram! Kegyelmet kérek Nagyságodtól, én egy szegény cigányember vagyok, erdélyi, Beszterce városából. Hallottam róla, hogy Nagyságod nagyon szeret minket, cigányokat és pártfogol minket, amiért kérem az Istent, hogy áldja meg Nagyságodat, a Nagyságos asszonyt és a Nagyságos családját erővel, egészséggel. Itt küldöm Nagyságodnak, Nagyságod kezéhez saját szerzeményemet, a Kála két életét, melyet én komponáltam. Szépen kérem Nagyságodat, fogadja azt szeretettel. Kegyelmes bocsánatát kérem Nagyságodnak az írás miatt, de nincs Cigány Grammatikám. Névem: Gógi Károly, hegedüs.]

36.

Karvay Lajos József főhercegnek
Budapest, 1888. március 17.

Budapest 3/17. 1888.

Uprono Bare Raja!

Te del o dél Káj tro Navszkero dive. – but e – Bersen o dél tut, taj Tre – Uprono Csháven, – Taj tre – Uprono Romnyaha, Szavóre dsénen, tumen te ikrel. Zórjaha Szasztipeha Baszteha - O. Gulo dél. – – – Káj butt desz – upre Csore Roma O Dél tum mencza Bare Raja

Karvay Lajos jek Csoro rom mro Csoro kher. kaj me besav Budapest Soroksári ucza 15. 3. o vudar.

[Felséges Nagyúr! Adja a Drága Jóisten, hogy számos esztendőben érd meg a névnapodat erőben, egészségben, szerencsében, a Nagyságos asszonnyal és a Nagyságos családdal együtt. Mindannyiokat tartson meg a Jóisten, amért olyan sokat teszték a szegény cigányokért. Isten veled Nagyuram. Karvay Lajos, egy szegény cigány. A házacska, melyben lakom: Budapest, Soroksári utca 15.sz. 3. ajtó.]

37.

Radics Lajos József főhercegnek
Miskolc, 1888. március 17.

Miskolczate 3/17. 1888.

Amaro Upruno Barea Raja!

Prosztin odá mange káj tro teluno sluzso tromal tutt upre tro naveszkero

dive upre te palyikeren. O Baro Déll te dell tutt szasztipe taloss káj buttebers te dcsivesz, upre tre Romnyake ta tre shavengere loss, O Baro Déll te del káj butt-butte bers te reszesz tro naveszkoro dive, basztyaha, szasztipnaha lossaha, ta zorjaha. Báre sukáre palyikerav tuke Bare raja káj muklyal mange odá basz káj téle saj nyuminavtatinav o Borura derü gyili, Bareder basz nastig resztyáhi man. Ole Devlasztar butt lacshipe mangel upre tute tro teluno sluzso

Radits Lajos Miskolczate.

[Fenséges Nagyuram! Bocsásd meg, kérlek, hogy szolgád névnapod alkalmából köszönteni merészel. A Nagyisten adjon neked örömet, sok évig éljél a feleséged és a gyerekeid örömére. Adja Isten, hogy sok-sok évben érd meg a névnapodat erőben, egészségben, örömben, szerencsében. Nagyon szépen köszönöm neked Nagyuram, hogy lehetővé tetted nekem, hogy kinyomtassam a »Borura derü« című nótát, nagyobb szerencse nem is érhetett volna. Az Istentől minden jót kíván neked, alázatos szolgád: Radics Lajos, Miskolcraól.]

38.

Jónás György József főhercegnek
Miskolc, 1888. március 17.

Uprano Raj! Amar legbareder Raj!

but bersa troanav denodel troanav obarodel trecsarencza ketane adal mroilo delodel but bersa trecziresh metuke andalmro puhro gógyi kívánnino tuke o.

Jonási Gyuri.

Miskolcz 1888 martius 17.

[Nagyságos Uram! Mi Legnagyobb Urunk! Számos esztendőben érd el még a névnapodat az egész háznépoddal együtt. Hozzon neked ez a levél sok-sok szerencsés évet és minden jót, amit csak öreg lelkemből kívánni tudok neked. Jónás Gyuri.]

39.

Karvay Lajos József főhercegnek
Budapest, [1888.] március 18.

Upruno Baro Raj!

Te del o Gulo Dél Kaj tro Naveszkero dive te ikrel tut o Gulo dél but bersen préko. - Tro Bare Romnyaha tai - Tre Tre Bare Cshavencza, te Ikrel o Gulo Dél Tumeu - Zórhaja Szasztipeha - Tro Baro Dvóra
ácshen dévlaha Baro Raja *Karvay Lajos*¹ zenész
Budapest 3/18. Lakás Budapest Soroksári ucza 15. szám. ajtó 10.

[Nagyságos Nagyúr! Adja a Drága Jóisten, hogy számos évben érd el a névnapodat erőben, egészségben a Nagyságos Feleségeddel és a Nagyságos Gyerekeiddel együtt. Isten áldja a Nagyságos Uramékat: Karvay Lajos, zenész.]

40.

Csomor Gáborné József főhercegnek¹
Vál, 1888. március 18.

Tele perau upre csangende peraf revasta cethane thovav kuzudel vi csinav es molenav caite reses buter anav troanav sucsectu tereses tró anav mulinav so csak tu lacsipe rames upretute tenne odaomo linav ledevlesce taiteolel sa tuce búbast teitrosastipe. - Sungyom sai igenlocs ho rei sal mame tritoval bicshava adode rólit akarciteval bicshagyanpale bicshave jev car bicshave mange trinrup upra mande geja bast ridei trimbers masvalosa tandó godi dilimossa, igenbut csuripna restom adajevend vasoda pisingyam cai ócsaripe traingye ma odole trinrupeha zalog pómozsingyom upre mande baro jevenza teosó sósté sivande trastode simadehe trianda rupiste csorimanusnissom opró del nicoman nane oprodel malinavtut tevalasoha sei pomó zsaine sahe man avresar nacsane tussiven tena csak rotras tocáh soha sivav te aresei lahe andana simade merine pansvardes tengeri manus ni són upre bari buti nastik csak nasval cerdisson karus uprodel mangavtut cai roma ne pisinav prostin avresar negyela andova, mrocsorulin sciande sicavav kuzaló foroscerukher siman.

Csomór Gáborné.²

Vaál Márz 18. 1888 kocsivel gade

[Térdre borulva, összetett kézzel fohászkodva kívánom neked, hogy számos észteendőben érd meg a névnapodat, minden jót kívánok neked, és teljesüljön mindaz, ami jót csak te kívánsz magadnak, fohászkodom az Istenhez, hogy ez a levél vigyen neked az Istentől erőt, egészséget, szerencsét. Hallottam rólad és nagyon örültem annak, hogy te szeretsz minket és pártfogolsz minket és már többen fordultak hozzád levélben segítségért, és te segítettél rajtuk. Én is egy nagyon szerencsétlen, szegény cigányasszony vagyok és nincs sehonnan semmi segítségem, mivel már harmadik éve, hogy betegen fekszem, és nem tudok mit csinálni. Most a télen is igen sok baj és szerencsétlenség ért, mert nagyon hosszú és hideg volt a tél, és amim csak volt, mindenemet be kellett adni a zálogba. Ezeket most nem tudom kiváltani, mert nincs egy fillérem sem, három forint lenne a kiváltás. A Magasságos Istenre kérlek, hogy ha lennél olyan jó, hogy válaszolnál nekem és segítenél rajtam, mert én már nem tudom, hogy mitévő legyek. Bocsánatodat kérem, amiért ennyira rosszul írok cigányul, leírom neked, hogy hol lakom, itt, a piac utcában. Vál 1888. március 18. aki itt lakik]

41.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Fiume, 1888. április 8.

Fiumében, 1888. 8/4.

Tisztelt Tudor Uram!

Már távirón adtam némi fölvilágosítást folyó hó 5-éről kelt szíves levelére¹, hogy t.i. márczius hó 9-éről nem érkezett ide a cigány nyelvtan.² Ha Fiumébe volt címezve, lehet, hogy a hófúvásokban megakadt és a nagy összegyűlt posta halmazokban elenyészett, mert háromszor voltunk itt elfújva ezen tél folytán, utoljára éppen márcziusban 8 napig; akkor a posta hol a magyar, hol az osztrák vonalon ment, de nagyon rendetlenül. Volna még azon lehetőség, hogy Budapestre vagy Alcsuthra címeztetett és ott vár reám, de ez valószínűtlen, mert mindent utának küldenek.

Az itteni postán ajánlották, hogy Budapestről reclamáltassék.

Végzetetlen sajnálom, hogy ártatlanul újabb fáradozásainak oka valék és azon gyanuba estem, hogy egy hónapig kések válaszszal. Azóta két fiam³ itt lévén az ünnepi szünidőre, nagyon behatóan adták elő nekem székfoglalóját⁴, mely őket roppantul érdekelte, annyival inkább, mivel valamit értenek a cigány nyelvből és így kiegészítették azon meglehetősen kimerítő tudósítást, melyet nekem a Nemzet hozott.⁵ Midőn ezt olvastam, hálás érzettel gondoltam azon tudós barátomra, a ki csekély munkámat kiváló és beható eszméivel magasabbra emelte, mintsem magában érdemelte. Ezért is fogadja hálámat. Azóta 4 igen érdekes cigány levelet kaptam Csomár[!] Gábornétól, sátoros oláh cigánynőtől Vaárlól⁶, hol a hóban megakadt családjával. Karvay Lajostól Budapestről, Soroksári-utca 15, magyar tájszólásban⁷. Jónás Gyuritól Miskolczról felsővidéki magyar tájszólásban⁸. Gógi Károly hegedűstől Beszterczéről, erdélyi magyar-oláh keverék⁹. Ez már kéri nyelvtanomát. Jónást kivéve csupa új ismerős.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
összinte hálás tisztelője

József fhh sk.

42.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Fiume, 1888. április 10.

Fiumében, 1888. 10/4.

Tisztelt Tudor Uram!

Megérkezett ez alkalommal a 11 nyelvtan.¹ A 9-én elküldöttet reclamáltam és bebizonyítottam, hogy márczius 12-én a házamban átvették és

postakönyvemben beirattak a szolgálattevő inas által, de tévedésből a kulcsárné által egy Alcsúthra fiamhoz indított csomagba tétettek. Szigorú vizsgálatom által mindez kiderült és jövőre elejét veszem ezen zavaroknak a két József² között. A munka kiállítása nem csak az én teljes tetszésemet nyerte el, de nőmet is és e tekintetben meg kell hajolni a nők előtt, kik sokkal jobb ízléssel bírnak, mint a férfiak. Újra köszönöm azon kiváló fáradságait, melyekkel lehetővé tette munkácsiám megjelenését és azon Önnek tollából került philologiai bekiéretet, mely mindenestre jóval túlhaladja az én egyszerű jegyzeteimet. Már közöltem Önnek azoknak névsorát, kiknek ígértem a nyelvtant, azóta még néhány tudós kérte, úgy hogy közel 80-ra rug azon példányok száma, melyeket elosztani szándékozom. Ha szives volna intézkedni, hogy hozzám jussanak. A hírlapokért fogadja őszinte hálámat. Már azt is hirdetik, hogy a budapesti cigány zenészek Jókai barátomat fölkérték, hogy nekik hozzám szóló levelet írjon; ha románész³ akarják küldeni, csak bajuk lesz, mert biz ott nem igen tisztán értik és beszélnek a nyelvet. a szótárral rosszul állok, mert rendezése sok bajjal jár és minden cigány levélből érdekes adatokkal szaporodik. Még sok idő kell hozzá.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

43.

Gógi Károly József főhercegnek
Beszterce, 1888. május 7.

Bisztritzá ándo 7. cshon Májosz 1888.

Thágárszro oprédér ráj tro báribo!

Szotro báribo bicságyán chunjom, té o dészupuné, té é Grámátfká ámárfi é Románi, váskode sukár párkérasz tré bárímászké, káná o Lil bicságyán, szávoré romá ávílé té díkhén, szávoré losenyilé, táj szávoré mángén tré bárímászké, te trá bárímászkrá rányáké, te tré bárímászkré Csoládoszké, lé dévlésztár, but bácht te szászcsibo.

Mé Gogi Károly sukár párkérau tré bárímászké, vás olá káj bicságyán mángé mángáu lé dévlész, té dél o dél, tré bárímászká, tré bárímászkrá rányáké, tré bárímászkré Csoládoszké, but bácht, te szászcsibo. te té dzsuvén but sukár bérs. sukár párkeráu rájá báre Thágára.

Gogi Károly Hegedűsisz.

[Besztercén, 1888. május hava, 7. Királyi Nagyságos Nagyuram! Nagyon szépen köszönöm Nagyságodnak a Cigány Grammatikát, amit a napokban küldött nekem. Amikor elküldted, az egész cigány jött hozzám, hogy megnézzé

azt és mindannyian erőt, egészséget, szerencsét kívánunk a Nagyságos Urunknak és a Nagyságos Úr családjának. Én, Gogi Károly, nagyon köszönöm a Nagyságos Urnak és kívánok a Jóistentől a Nagyságos Urnak, a Nagyságos asszonynak és a Nagyságos Családjának sok szerencsét, egészséget és sok szép évet az életében. Még egyszer köszönöm szépen királyi Nagyuram. Gogi Károly, hegedűs.]

44.

Jónás György József főhercegnek
Miskolc, 1888. május 15.

O Baroro kirivo Amaro!

O Radis¹ o »Borura derü«² gyili thele pisinavel de me mongyom thutar ari te den odi gyili.

O aszova lácso, hugy muk menge kájme theme ári tesaj pizinava odij gyili upodá mangan tut, hugy saj o Radicsi ári saj pizinave lo di gyili nagy na.

Adaj tuke bushana adij »Borura derü«. Upoda tut manga uprunó amaró raj, of osano lácso, hugy muk adigyili tra uprona csokere kepoho ha kajme thale tesej pisinavo.

Acsova lacso phuro manus tejok thuke odél tut tetre csáven nek aldinel trencsovencza tut eketháne

Jónás Gyuri.

Miskolcz, 1888. május 15.

[Királyi Felségünk! A Radics a *Borura derü* című nótát ki akarja nyomtatni, csakhogy azt én kértem tőled kiadatásra. Légy olyan jó, hogy nekem engedélyezd a dal kinyomtatását, mert én most már nem tudom, hogy a Radicsnak lett e engedélyezve, hogy kiadhatja, vagy nem. Mert a »Borura derü« minden joga a tiéd. Arra szeretnék kérni még Felséges Nagyuram, hogy engedélyezd azt is, hogy a borítót a Felséges Lányod képe díszíthesse. Maradok hű öreg szolgád, áldjon meg az Isten tégedet az egész családdal együtt. Jónás Gyuri]

45.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Budapest, 1888. június 6.

Budapesten, 1888. 6/6.

Tisztelt Tudor és Tanár Uram!

Most érkezvén Nyitráról és holnap reggel Pécsre utazván találtam két becses levelét.

Kérdésére sietek röviden válaszolni. Egészen önnek szakavatott belátására, úgy mint dr. Hermann Antal¹ és dr. Kont Ignác² választására bízom munkám német és francia kiadását³, annyival inkább, mivel a külföldi vállalkozókat nem ismerem. Ott csak berlini, stuttgarti és müncheni antiquariusokkal vannak összeköttetésem.

Mellékelve küldöm Gonda Dezső⁴ hozzám érkezett levelét, mert a kérése a Czigány nyelvtan azon részét illeti, melyet ön szerkesztett⁵ és melylyel rendelkezniem nincs jogom. Azonkívül a M[agyar] T[udományos] Akadémiának, mint kiadónak is van beleszólása.

Tisza-Szent-Miklóson (Torontál megyében)⁶ mult vasárnap 16 évi távollétem után megjelenvén föltűnt nekem, hogy ottani, azóta bevándorolt cigány gyermekek romanesz szólítottak meg. Kérdéseimre azt válaszolták, hogy az öregek sem ismernek látásból, de tudják, hogy cigány vagyok és azért küldték hozzám. Ezek a végtagok hangsúlyozásával a Szirmiában⁷ divó tájszólást beszélnek.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

46.

Radics Lajos József főhercegnek
Miskolc, 1888. június 14.

Miskolczate 6/14. 1888.

Amaro upruno Barea raja!

Na csanav me lavenca, odá baszt, ta palyikeribna, téle te piszinen, aszo odoleha man resztya, káj tutar Barea raja, o Romano cshibjakero szikjariben¹ ustidinyom, sziklyuvav is andar butt szave lava aszo na cshangyom.

Bicshavav tuke Barea raja adaj o Borura derü² gyili, aszar téle nyumindela, me odá dikhav káj lácshe hi. O Baro Déll te del tutt zór ta szasztipe, te tre Romnyak te tre cshávenge suzse vogyisztar phenel adá tro sluzso

Radics Lajos.

[Fenséges Nagyurunk! Nem tudom szavakkal megköszönni sem leírni azt a szerencsét és megtiszteltetést ami engem ért akkor, amikor megkaptam tőled a Cigány-szótárt, már tanultam is belőle sok olyan szót, amit addig nem tudtam. Küldök neked, Nagyuram a nyomtatásban megjelent Borura derü-ből, ami az én meglátásom szerint nagyon jóra sikeredett. Az Úristen adjon neked erőt egészséget, a feleségeddel és gyerekeiddel együtt, szívből kívánja neked szolgál Radics Lajos.]

47.

József főherceg Ponorí Thewrewk Emilnek
Budapest, 1888. június 18.

Budapesten, 1888. 18/6.

Tisztelt Tudor és Tanár Uram!

Az igen érdekes közlemények visszamellékeltetése mellett elfogadom szíves ajánlatait a két fordítás ügyében. Hermann Antal cigány levelében¹ maga is ajánlkozik a német fordításra és Hornyánszky Viktor² kiadási föltételei oly előnyök, hogy ilyeneket nem is vártam volna, épp ilyenek Katona Lajoséi³. Fájdalom de a mostani világban tudományos munkák nem oly kelendők a sajtóvállalatoknál, mint a francia modern regények. Hermann levele magyar tájszólásban van írva és pedig telepített cigányok modorára. Föltűnt nekem: amara *themakri* misto baripen, új jele, hogy a cigányok a német nem veszik szigorúan, mert eddig mindig hímneműnek ismertem mint *themeszkerit*. A külföldön használt transcriptió nekem is előnyösebbnek tetszik, mert a magyar orthographia nem ismeretes a nagy világban. Eredetileg munkám csak magyaroknak volt írva, tehát nem reflectáltam más írásmódra.

Stier Gottliebnek⁴ majd a német fordításból küldhetünk.

A hozzám érkező eredeti cigányoktól származó leveleket gyűjtöm⁵, mert minden nyelvtani és helyesírási hibák mellett igen érdekesek, mivel eddig igen ritkán írtak ilyféle levelezések.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

48.

József főherceg Ponorí Thewrewk Emilnek
Budapest, 1888. szeptember 4.

Budapesten, 1888. 4/9.

Tisztelt Tanár és Tudor Uram!

Fogadja legőszintébb hálámat a négy kölcsönbe küldött gitano könyvért¹, melyeket, ma délben érkezvén Nagy-Kanizsáról, találtam; nagyon érdekesek; megmutatják, mennyire tér el a spanyol rom a többiektől; csak bele tekintettem és láttam, hogy akkor is csak mint most a nyelvtani alakok spanyolok és kevés maradt az eredetiből és a szavak is nagy részben román (spanyol) eredetűek. Két esztendeje, hogy az ugynevezett Spanyol cigány

király küldött nekem egy kis szótárt és nyelvtant, mely emlékezetem szerint ezekkel összevág. Ha megengedi, néhány hétig megtartom, mert holnap reggel folytatom körutamat, mely csak f[o]lyó] hó 28-án végződik. Csak 18-án leszek Budapesten.

Nagy-Kanizsán beszéltem egy szlavon cigánybandával (kerterárokkal), melynek vajdája egészen tisztán a török-görög vándorcigányok nyelvét is tudta, azonkívül a délszlávok között élőkét; rongyos, de intelligens ember volt. Ők állították, hogy soha nem láttak, de már híreket hallották: „thaj tu iszal laco thaj mistó baro raj”. Hajuk fakós végű sötét barna, testszínük olajbarna, szemük fekete, csak egy leány volt köztük egészen fekete. Mindössze 17 felnőtt és 20 kis gyermek, 3 szekér 5 lóval.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

49.

Rácz Ilonka Mária főhercegnőnek
Budapest, 1888. szeptember 7.

Barije upronia Raklie Mariska!

Adádive tro anavhi me molinav vase tuke káj o gulodél tut tikrel but bersa uppre tre dadeszkeri voja butversa metuke mangav ole gulo délvesztal tikrel tut o gulo dél tre dadeha taj tre daha tedel o guló dél but baszt taj szasz tipe szavorezsénen ácsHEN dévleha mesztyom jek csori romani cshaj akánig csav préko andipánca iskola losanav kajme csanav tecslnen ács dévleha mesztyom

Rácz Ilonka¹

Soroksári utca 17 szám ajtó 12.

Budapest Szeptember. 7-dikén 1888.

[Nagyfelségű Mariska Úrnő! Névnepod alkalmából kívánom neked, hogy a Jóisten tartson meg téged édesapáddal és édesanyáddal együtt erőben egészségben, szerencsében. Adjon a Jóisten szerencsét, boldogságot mindannyiótoknak. Én egy szegény cigány lány vagyok, most járok iskolába és nagyon örülök, hogy megtanultam írni. Isten áldjon meg, én Rácz Ilonka vagyok.]

50.

Csonka Bertalan József főhercegnek
Nyitra, 1888. szeptember 18.

Amaro ungriko Fenségesno baro herczego rajeszke andi Nyitra.

Mangau tumen sukáre. tai. anau upre csanibe szarszlyom. me adai upre bárijom tai akánig trianda ofto. bersengoro. szlyom. romni sziman tai stár

tiknek cshavore tai phuri dai. me szlyomahi baro. naszvalo ando, tifuszi ande mre kana álya o. naszvalyibe. tai akánig na sunau nastig basavau mangau ole Fenségesne baro herczego raje teman segitinlahí. tai oda dau upre csanibe ole Fenségesno baro herczego rajeszke me szlyomahi lacsho lavutári tai akanig karmesteri szlyom me csanau te sziklyaren buter manusa pengye sziman lacsho séró ha tena sunau is mangau sukare ole Fenségesne baro herczego raje te ovlahi aszavo lacsho ileszkero opre bers me kamáhi andí Margitszigeto te csan mra bandaha tai te me ustidá ó szerződési ma ana lacshi banda me csanau lacshe te sziklyaren.

Csumidau ole Fenségesne baro herczego rajeszke ó vaszte

Csonka Bertalan karmesteri¹

Nyitra, 1888. bers szeptember maszek 18 neszte.

[A Mi Magyar Fenséges Főherceg Urunknak Nyitráról! Szépen kérlek, bocsáss meg ha elpanaszolom sorsomat. Én itt nőttem fel, most harmincnyolc éves vagyok. Itt élek a feleségemmel, négy apró gyermekemmel és az idős anyámmal. Nagybeteg voltam, tífuszban szenvedtem, ami ráment a fülemre és tönkretette a hallásomat. Így, most, mivel nem hallok, nem tudok hegedülni, holott addig nagyon jó zenész voltam. Azért írok a Fenséges Főherceg Úrnak, hogy ha segítene rajtam, mivel jelenleg karmester vagyok és nagyon sok embert tudnék zenére tanítani, hisz a jó eszem az megmaradt, még ha a hallásom nem is. Szépen kérem a Fenséges Főherceg Urat, hogy segítsen nekem egy éves szerződéssel a Margitszigeten, ahová ebben az évben szeretnék felmenni. Ha megkaphánám a szerződést, én és a bandám, nagyon jól tudnánk ott dolgozni és tanítani is. Csókolom a Fenséges Főherceg Úr kezét: Csonka Bertalan, karmester Nyitra, 1888. év, szeptember hó 18. napja.]

51.

József főherceg Pónori Thewrewk Emilnek

Alcsút, 1888, október 31.

Alcsúthon, 1888. 31/10.

Tisztelt Tanár és Tudor Uram!

Mellékelt levelet ma kaptam, de az illető kívánságának megfelelni bajos, nem ismervén ötöt és tehetségeit. Ha cigány, akkor ő sem igen fog többet tudni mint társai, a kiknek mindegyike azt hiszi, hogy ő tudja legjobban nyelvét. Azonban lehet, hogy újabb tájszólás megismertetésére vezethetne. Hogy egy személyben tilinkó művész és vegyész igen feltűnő.¹

Nem tagadom, hogy Miskolczra írt leveleim² nem éppen helyes cigányságban voltak szerkesztve, de ezt követelte czélom, hogy Radics³ értse.

Jelenleg Aurél testvére műveit⁴ nagy érdeklődéssel olvasom, ki orvosi szempontból, bölcsészetiileg a neki illő helyre emeli az embert a többi élő lények fölé. Czigány cseléd-telepem a göböljárás pusztákon legszebb haladásokat tesz. Már többet is tudnak, mint ürögét fogni. Mindenféle munkákhoz alkalmazkodnak és igen gyors, ügyes és szorgalmas dolgozók.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

52.

Radics Lajos József főhercegnek
Miskolc, 1888. november 5.

Miskolczate ando páncsto maszek. 11. to.

Mro Upruno Baro Raj!

Prósztin mange odá, káj me tutt, upre te te patyikerav upre tro rupuno bijav
prósztin mange odá kájme mro vógyiszkero alav tuke ári saj phenav.

O Baro Déll te ikrel tutt ta te Romnya, zórje szasztipnaha, but butte bers te
dcseven, káj upre tumaro szomnakuno bijav o Baro Déll zórjaha ta
szasztipnaha te ikrel tumen, te tre Sháven. Patyav ole gule Devle káj sunla mro
mangibe

tro teluno sluzso

Radits Lajos miskolczakoro angluno lavutári.¹

[Fenséges Nagyurunk! Bocsáss meg nekem, hogy üdvözlőlevelet küldök
néked az ezüstlakodalmaid alkalmából, de engedd meg nekem, hogy elmond-
jam szíven kívánságának szavait. Az Úristen tartson meg a feleségeddel együtt
erőben, egészségben, sok-sok évig, hogy megérhessék az aranylakodalmatokat
is. Az Úristen hallgassa meg a kívánságaimat és tartson meg benneteket erő-
ben, egészségben a gyerekeitekkel, az egész családdal együtt. Alázatos szol-
gád: Radics Lajos Miskolc első-prímása.]

53.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1888. november 12.

Alcsuthon, 1888. 12/11.

Tisztelt Tanár és Tudor Uram!

Tegnap én is kaptam a „két értekezés”-t és pedig Borbás Géza viltkei
(Nógrád megye) plebános levele kíséretében¹, ki azt írja, hogy a mint ön

helyesen eltalálta, szerzője Szabó István, 87 éves kazári pap; ajánlva van „Attila kardja”² gr[óf] Eszterházy volt rozsnyói püspöknek³ és a „Czigányok ősei” Molnár Ferencz⁴, ezen püspök jószágkormányzójánál. Az öreg urat nem tudta rávenni, hogy küldje nekem munkáját, tehát ő azt mondja, bátrabb lévén, tudta nélkül irányítá hozzám. Czigány nyelvtanomat⁵ elküldöm az öregnek. Kár hogy oly roppant szorgalom mellett, mely ily compilatióra okvetetlenül kell, nem szerzett magának saját tudományos véleményt, mert hiába, másnak eszejárása szerint bajos dolgozni.

Igen örvendek Leland huzamosabb tartózkodásának minálunk.⁶ Hermann Antal dicsőségére válik a gyors munka; nagy élvezettel olvastam véleményét a cz. nyelvtan fölött, mely a „Budapesti szemlé”-ében megjelent.⁷ Új czigány adatai fölötté érdekesekek. a velem közöt és szívesen egy időre átengedett spanyol munkákat ezennel hálásan visszaküldöm. Sikerült nekem azokat „Friendländer et Sohn” berlini könyvtáros utján gyűjteményembe megszereznem. Azonkívül egy sereg új, indus nyelvekre vonatkozó könyveket is kaptam. Azok között szótárakat és nyelvtanokat latin betí transcriptióval mi igen kényelmes, mert a sokféle ind betűrend olykor sok fejtörésbe kerül. Vándor czigányok most naponta veszik igénybe a pusztáimon nekik szánt táborhelyeket, hol kis száraz fa és mustrás birka vagy sertés is kerül nekik.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

54.

Berki József József főhercegnek
[Ajnácskő,¹] 1888. november 20.

1888 Nov. 20.

Kegyelmes Miltóságos felsíges fűhercseg Úr!

Netesík megneheztelni hogy segíny csigány lítemre felsíged jó lelkihez forduluk csúkúlom kegyes kezsejit lábájit a mit as egés falu bizonyít becsületes munkás embúr vótam kovács vájog vetú napsámos hejeslakós házsal nigy gyerekel asz póstán pusta kocsis semi hibánékú végezstem a mit kelet mígis felmonta a sógálatot a tés pusta mester ur mivel hogy nem szabad nekie a Miltóságos fű ispektur ur azst parancsulva vuna hugy csigany nem szabad a pustán hasnálnyi a mivel ázs nem bizsalmas és neki báj les his azs urak közst is van elig aki nem bizsalmas csókóloom kezsi lábát, a tekintetes fűhercseg urnák mer hát halutam asz kegyesígit asz nemzsetsigem irányábá

hát a segíny dankó csigánytu se fordíja a kegyelmes jószágos orcsáját is tesik meg halgatnyi nágy panasom hát azsír a mír csigán vagyok nem szabad nekem nigy neveletlen purgyimal ílni becsületes munkámeránt his én is vagyok ojan ember mit a parast a dankó csigán is sógája a hazsát a fijába áki M[agyar] Királyi hunvid jolsván² ű is sogája asz hazsát hűséges sível pedig legnagyobbik kegyelmes urunkhozs fordulok mint jó egyedüli urunkhozs tesik meg parancsulni a pustán hogy a dankó még azsír hogy csigán becsületes munkájátú el tiltani né merjék netesik asz főbik ispektor urnak Kasán a ki lakik és ne haragudjanak csigánsagair az dankó segínre a legnagyobbik álzsatoságal kegyes kézs is láb csókólásál Danko vagy becsületes nevemen *Berki Józsep*[!]³

55.

Jigmon Misca [Zigmond Miska] József főhercegnek
Asnu¹, 1888. december 1.

Marogu domnu gocigu tiesruga casicesci pajigmonmo Misca pacatana luidom Nugarcie eucera asiutiadusu opsitu Mei inlo ntru Numauarsu Incolfábá peelu 10 Jicamísutare savacu ca am sclujítu juceano sidoalumi amoulítu incínjci Indséi copani siamupostujdasiau Asnu 1888 decirrie 1.

jigmon Miro

Phatu dín erdejíju jigmon Misca²
1888. deczierríe, 1.

56.

Pusztai Balogh Sarolta József főhercegnek
Selmecebánya, 1888. december 9.

Selmetz, B. Decz. 9. 1888.

Csaszaro Kirallo Fénsigosno Herczego Baroraj upro Déltut manga Lemundar odá kastengero Butti Szome upre allaklyom Munde gógyesztár Tri kedvesnó Cshajeszke¹ adda Bicshava me Szó odá Gyil Lácsho kergya ó Roma Sza Basavél odá gyil vasodá na pobisztera Tro Lacsho kérdí kanna mró dáj Cshivla ó Saga kéro Balogh Janos Szó ó czigánj Szoturó² kergya Tuke meszlyóm Leszkero Csháje mángávtut Lemundár vasodá kanna Romani Romni kergya dinnyóm me addá kastengero Buti ó Trón örökösni Stefanniszke³ ki Lilja mándár vasoda kana Romani Romni kergya adaleha ácsáháv naktut ó dél But Bérs Cshivél Troha Csaladoval Csumidá Trová ájtro pró táj Romniszke
Pusztaji Sarolta Születinyom Balogh.

[Selmecebánya, 1888. december 9. Császári Királyi Fenséges Főherceg! Nagyuram! Az Istenre kérlek, fogadd el tőlem ezeket a fából készített ajándéktárgyakat. Ezek az én eszemben fogantak meg és én készítettem őket a két kezemmel, az egyiket a kedves lányodnak, amiért azt a felejthetetlenül szép nótát írta, amit a cigány zenészek azóta is játszanak. De az is felejthetetlen, ami jót tettél apámmal, míg élt, a Ságinak nevezett Balogh Jancsival, aki segített neked a cigány szótárad összeállításában. Én az ő lánya vagyok és arra kérlek, fogadd el tőlem ezeket a famunkákat, már csak azért is, mivel egy cigány-asszony munkái, a trónörökösnek, Stefániának. Az Isten adja, hogy sokáig éljen a családdal együtt, csókolom a kezéd és a lábad neked és a feleségednek. Pusztai Sarolta, született: Balogh]

57.

József főherceg Pusztai Balogh Saroltának
Alcsút, 1888. december 12.

Alcsuthate 12/12 1888.

Mri lacshi romnyije!

Avle ada dive tre duj sukare kastengere butya, szen bicshlyal mange Selmezczatar, the dinyom len szar tu kamlyal mrakere csajorenge, ke pharikeren tuke kethane mansza tri lacshipe te tu lepergyal upre amende.

Me pobiszterav bare miste kana tro dad Ságghi Balogh János¹ basavlyasz napukaredere phure gyílya romane andró dizeszte Szent Antal the pisizingyal mansza leszkeró romane² lavengero khedinijipe. O phuro rom ulyasz mro csacso mal; mange dukhal vogyi kana mulyasz.

Szinye bare sukar te tu keresz aszare kastengere butya.

O baro devel del tuke szasztyipe, baszt the but basztale bersa.

J[ózsef] u[prutno] h[ercegovan]

[Kedves Asszonyom! Ma kaptam meg azt a két gyönyörű famunkát, amit ajándékba küldtél nekünk Selmecebányáról. Ahogyan kívántad, odaadtam őket a gyermekeimnek, köszönik szépen, velem együtt, a jóságodat és kedvességedet, hogy gondoltál ránk. Én nagyon jól emlékszem arra, amikor apád, Sári Balogh János gyönyörű régi cigánynótákat játszott nekem a Szent Antal kastélyban és arra is, amikor segített nekem összeállítani a Cigány-szótárt. Az öregember igazi jó barátom volt és fáj a szívem, amikor meghalt. Ezek a dolgok, amelyeket te csinálsz, ezek a famunkák igazán nagyon szépek. A Nagyisten adjon neked szerencsét, egészséget és sok boldog évet. József főherceg]

58.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1888. december 12.

Alcsúthon, 1888. 30/12.

Tisztelt Tanár és Tudor Uram!

Már december hó 8áról adósa vagyok két levéllel¹ és ezért kérem szíves elnézését.

Hálásan vettem jó üdvkivánatait és szívből viszonzom azokat. Adja a jó Isten, hogy a közelálló új évben, mint a fiatalságunk nevelésében egyik kiváló tudományos szakmában a legjobb sikert arassa és élvezze sokáig annak gyümölcsét. Mint részbeni munkatársa pedig folyton tartó jó egészséget és ép erőt kívánok önnek, kiterjedt fáradhatatlan tudományos munkálkodása támogatására. Köszönöm a cigány nyelvtan német kiadásának átküldését,² már többen vannak nálam előjegyzésben, a kik kívánják. A magyarországi néprajzi társaság alapítását³ örömmel üdvözlöm, mint egy újabb haladást a tudomány terén, mely a jelenben sok érdekes felvilágosítást adand annyira ismeretlen hazai népvizonyainkra és jövőre becses adatokat tartand életben, melyek már a végelenyészésnek haladtak elejébe. örömmel fogadom el a cigány szakosztályának elnökségét, két oly szakavatott előadó segédkezése mellett.⁴ A cigány litteraturában ismét új mű jelent meg Adriano Colocci-tól: „Gli Zingari storia d'un popolo errante” Torino, Ermanno Loescher, 1889. a szerző nekem ajánlotta. Az olasz cigány tájszólásban hozzacsatolt szótár mutatja, hogy az illető élt a cigány között. E napokban Ságbi Balogh Jancsi leánya, Pusztaji Sári írt nekem cigány levelet⁵ és elküldötte két csinos sajátkezű munkáját: egy kosárban levő rózsacsokrot és a magyar czimert, mind színezett gyaluforgácsból készítve. Levele mutatja, hogy apja szótárát⁶ nem igen tanulmányozta.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

59.

Jónás György József főhercegnek
Miskolc, 1888. december 28.

Amaró uprone raja!

Akamttut mangav megyek far amare uproneja legbarder uprino amára katra
men avkakamasz mangal tut upodél hojodél megdel tut buter nevo bers

tedzsivesz tre csavencza buter bersa tedel adél tut te dzsuvesz buter bersa szasztidnaha.

Mangal tut bare upránea megyek far kérmáncza lacsípe mer measzavó naszvalo szom hogy buter bicshava tuke nevalus vagy na.

Legbarder tre anaveha odél tut teliknel but bersa tre csauencza.

meacsova *Jonás Gyuri*¹

Miskolcz 1888. deczember 28.

[Fenséges Urunk! Még egyszer szeretnék neked a Jóistentől erőt, egészséget, szerencsét, boldogságot kívánni és Boldog Újévet az egész családdal együtt. Kérlek, Fenséges Nagyuram, hogy még egyszer az életben tegyél jót velem, mert olyan beteg vagyok, hogy azt hiszem én már több levelet nem fogok küldeni neked. A mennyei Magasságos legyen a neveddel és tartson meg sokáig a családdal. Miskolc, 1888. december 28. Maradok: Jónás Gyuri.]

60.

Salamon János József főhercegnek

[Kolozsvár, 1888.]¹

Gule Bäre rájá. ná ávél. tuké. pháro. kájmé tré.

Báre ráji mászké. zsáná vászáráv. munro.

Pánzsvár. desé Bórségró, Bászagyálo. hom. gyészár.

Básáváv. tépé. khélyi. mász té. tépé suni mász té.

Thej. vásode. o lácshé. mánusá nyikérén. mángé.

Kodo Báro. gyész. ké mégék phuro Bászagyálo ná.

Részljász kálá Bórsá. té ávéleszt zor. té Bászávél.

Szár mán hin. té zsiágyész, gule Bäre rájá. kárig.

Phirehe. é Báhkt thejo szásztyipó sze tutia té ávél.

Té káná szóvehe. szesukár szuné té dikhész.

Ké kissó Báró ráj ná hász thej. incsé ná ávelá.

Csák tut. miklyász. kodá gulo dél. áméngé lé csoré.

Roméngé té mángász lé Báre dévlész. ku.

émáre rómnyámczá ku ámáre cshávencza.

Mángász lé dévlész té nyikérel tut. But Bórs.

André szásztyi mászté, té ávósz, mé odá.

Bhátálo. té ávész akor. péodá gyész kokuzsvárisz.

A dévlá. vás szószké. ná dosz. mé ode dóré vásé.

Egisonz lima. ácslé gule. dévlehe, gule Bäre rájá. ódél.

Té nyikérel tut. But Bórsá ácsáv tuké lászho.

Mánus lé roméngro Bäreder Bászágjalo

té ávasz adá Bahktáló té khudáv tutár lyil.
 khérészkró. számós 19 é ulyiczá trencsin-tér *Salamon János*.²
 [Drága Nagyuram! Ne legyen neheztelése rám
 Felségednek amiért meghívni merészelem.
 Ötven éves zenész vagyok ma holnap.
 Mindenféle zenéhez értek, játszok táncdalokat is és hallgatókat is.
 A zeneszerető jó emberek tartottak eleddig
 Már hosszú ideje, mert még egyetlen öreg zenész sem
 Ért meg inséges éveket addig, amíg volt ereje zenélni.
 Mint ahogy nekem is van még a mai napig is, drága Nagyuram.
 Amerre jársz szerencse és egészség kísérjen!
 Ha elalszol csak szép álmokat láss!
 Mert ilyen nagyurunk még nem volt, de nem is lesz.
 Csak téged hagyott nekünk az édes Isten, nekünk, szegény
 Cigányoknak, de kérjük is a nagy Istent
 A feleségeinkkel és a gyerekeinkkel együtt,
 Kérjük az Istent, hogy tartson meg számos esztendőben
 Erőben és egészségben! Ha én lehetnék az a
 Szerencsés, hogy eljönnél akkor, azon a napon Kolozsvárra,
 Az Istennek semmiért nem adnék nagyobb hálát,
 A világon semmiért. Az édes Isten áldjon meg benneteket, drága Nagyuram,
 az Isten
 Tartson meg téged sok évig! Maradok hűséggel
 Hozzád, a cigányok legnagyobb zenésze.
 Boldoggá tennél minket, ha válaszlevelet kaphatnánk tőled.
 A házunk száma 19, az utca: Trencsin-tér. *Salamon János*]

61.

Jónás György József főhercegnek
 [Miskolc], 1889. március eleje

[1889. Martius eléje.]¹

Amaró Uprone Raja!

Delodél kájbuter troánav te dzsüvesz tre csávencza but bersa odél rendel kaj
 troanav ó Józsefa te likerer tut but bersa tre csávenczá. Akanittut mangav upo
 báro dél mégyek fártut mangav kérmancza odálocsipe uppemró puripe me
 kamav ando adó vo sóvar des lüpezste vasoda tut manga uppobara dél mangav
 mégyek fár hoty kérmancza oada lácsipe szo ander tro vógyi tamesz mange

tekere mermange mrotiknó keróro lená ando adóvo. Odél meglíkertüt but bersa vato amaró ungríko temis sokáig.

Meszm o Jónás Gyuri kantumá anka sukáre kameszáhi dzsia kánik. Delodél kajbuter mégek far tuke troanav kivanínáv, hogy but bersá tereszsz troáná trecsávenczá. Acsováv

Jónás Gyuri.

[Fenséges Uram! Adja Isten, hogy számos esztendőben érd el a névnapodat erővel, egészséggel, szerencsével a családdal együtt. A Magasságos Istenre kérlek, még egyszer tegyél velem jót vénségemre. Ugyanis az évi adó fejében 60 forintot kérnek tőlem, amit én nem bírok megadni. A Magasságos Istenre kérlek, hogy még egyszer tegyél velem jót, amit lehet ilyenkor tenni, amit te ki tudsz gondolni, mert a szegényes kis házacskámat akarják elvenni tőlem az adóba. Az Isten tartson meg sokáig téged is és Magyarországot is. Én a Jónás Gyuri vagyok, aki titeket mai napig nagyon szeret. Számos esztendőben érd meg a névnapodat a családdal. Maradok: Jónás Gyuri.]

62.

Idős Balogh Ferkó József főhercegnek
Ipolyság, 1889. március 10.

Ipolyságh Márczijus hó 10 1889. Hont megye.

Kezejit és lábajit csókolom Fenséges uram ezer bocsánatot kérek hogy azon bátorságot vetem magamnak hogy sorajimat Fenséges uramhoz mertem intézni de mióta volt szerencsém azon Cigány gramatikát¹ Fenséges uramtól és szegény megboldogult Édes testvér bátyámtól a selmeczi Balogh jancsitol össze állítva² arola elhagyatot és mindenkitül meg vetve szegény Cigány nemzetet kegyeskedet Fenséges uram igénybe és pártolásába venni a mijért ezen szegény elhagyatot Cigány nemzet nemtugya megszolgálni, Fenséges uramnak mért mert szegény tehetetlen nemzet mertha vagyonos emberek lennének ez volna az összes magyarországbéli Cigány nemzetnek a kötelssége ezer és ezerfőből össze csoportozni és csatlakozni és egy diadal zászlóval Fenséges uramhoz sijetni és lábajiná térgyelve mondani hálás köszönetet és a Cigányok diadal zászlóján aranyas betűvel ezen fölirat, lenne,

Fenséges urunk és Pártolónk öröme halunkmeg és a sírba szálunk nyugotan fekszünk halva és holtan is kötelesigünk lesz Fenséges urunk nagy lelkőségért imátkozni, azért mert még mióta a világ fennál nem találkozot ember aki ezen elhagyatot Cigány nemzetet, figyelembe és Pártolásába vette volna mint Fenséges uram, a mire a Cigány nemzet büszkén és hangsúlyozva

elmondhatya hogyvan Pártfogónk és királyunk Éljen sok de igensok évekenát a legnagyobb megelégedésbe és jó szerencsésbe boldogságba jó erőbe a magyarok istene nekünk örömnükre tarcsameg József fő Herczeg urunkat a Fénséges aszonyal és a Fénséges csalágyával.

Kezejit és lábajit csókolom Fénséges uram én mint 60 éves beteges öregember vagyok 12 gyereknek apja 10 él kető meghalt a legnagyobb szegény körölmények köszt fentartom 10 apró gyermekejimet és van szerencsém Fénséges urammal tudatni hogy én a selmeczi Balogh Jancsinak utolsó testvére vagyok én lakot Hont megye Ipolyságon és én mind 60 éves öregember régen tartom eszenbe azon örömnapot melyet a jó isten megata érnem és Fénséges uramnak igen nagyra becsült *név* napját megértük tuggy aszt hogy József napja márczjus hó 19-én üdvözölhetem tehát vetem azon bátorságot magamnak 10 apró gyermekejimmel aszt kívánni hogy sok de igensok éveken át Nagyra becsült Fénséges uramat becsés *név napján* idvözölhesik a Magyarok istene éltese a legnagyobb boldogságba jó szerencsésbe erőbe Fénséges urunkat a Fénséges aszonyal³ és Fénséges csalágyával egyít ezen két levelet⁴ én mint 60 éves öregember saját két kezemmel irtam,

kezejit és lábajit csókolva maradok Fénséges uramnak
alá rendölt hív szolgája

öregeb Balogh Ferko
volt egykori Zenész és zenekar igazgató.

63.

Gógi Károly József főhercegnek
Beszterce, 1889. március 14.

Bisztriczá ándo 14 to Márczúsusz 1889.

O, thágárészkró oprédér ráj Bábu!

Mé o Gogi Károly Káto Árdelyisz forosz Bisztriczá hegedúsusz, me Kérgyom Kálá duj zilyá péle oprédéré rászkró gyész táj petro náv Kálá moré Kompuzícióvá hín, táj moré vásztészí bucsi 1889 cshon. Márczúsusz 19-to grátulyínáv, lé oprédérász té Kérél mistotélélén biolákró mángáv lé dévlész Káj odél té dél lé oprédérérász but zorbut szásztibó, táj lá oprédérá rányáké, táj le szászté családószké.

Kiványínáv mé *Gogi Károly*
Karmesterosz

[Királyi Fénséges Nagyúr! Én az erdélyi Gogi Károly vagyok, hegedús, Beszterce városából. Én küldtem neked a Kála két élete című darabot, amit a

névnapod tiszteletére szereztem, én komponáltam, az az én kezem munkája. Március 19-ére gratulálok és szeretettel köszöntelek és az Istentől sok erőt, egészséget és szerencsét kérek neked, a Nagyságos asszonynak és a Nagyságos családnak. Mindezt kívánja: Gogi Károly, karmester.]

64.

Gógi Sándor József főhercegnek
[Beszterce, 1889. március első fele?]¹

O, thágáreszko oprédér ráj Babu!

Me o Gogi Sándor méhom Dád lé Gogi Károjeszke me ulyelyom pélume 1838 ando cshon Novemberosz 19-to moro cshávo ulyelyász 1865 ando cshon Novemberosz 19-to Mé szár phuro námikélmán moro ogyi téná Grátulyínáv le oprédéré rász, mé ophuro Gogisz, mángáu lé dévlész. Káj o dévél té nyíkerél lé oprédéré rász táj lá oprédérá rányá táj lé szászté családoszke but sukár bérs, te mé bicsáváv pélé oprédéréraszko náv Kálá frími lává!

Márcziuszisz 19 to 1889 Sává

I.

Lulugyá sukár gyándálébár, te zsuvel Kébut bérs oprédér ráj o thágár.

Dévlá délész tébut zor. Káj té sáj pél tébut moll. –

II.

Dévlá délész szászcsibo, té czordél ávrí pészkró hánro, –
té Kérél té vás áméngé jék frími méstyíbo. –

ápánés tépándészlész pomáskár, té zsuvé Kébut bérs.
oprédér ráj o thágár.

III.

Jék pukétosz lulugyá sukár zéldi pálytrorá. –

péjék pájtrin hín szumnákunyi béréli. –

té zsuvel Kébut sukár bérs é oprédér rányi
é thágárnyí!

IV.

Ávél o gyész tébárion o lulugyá, té zsiven Kébut
sukár bérs lé oprédéré ráskeré táj le oprédérá rányákré
ráklé táj ráklyá.

me o phuro Gogisz Grátulyínáv lé oprédéré rász
te zsuvel Kébut sukár bérs.²

[Királyi Felsőleges Nagyúr! Én Gogi Sándor vagyok, a Gogi Károly apja. Én 1838. november 19-én születtem, a fiam pedig 1865. november 19-én. Nekem, mint öreg cigányembernek, nem lelne nyugalmat a lelkem, ha nem kívánnék neked Boldog Névnapot és nem gratulálnék néked névnepod alkalmából. Szívemből kérem az Istent, hogy adjon neked és a Felsőleges asszonynak és a Felsőleges gyerekeknek, az egész családnak még sok boldog évet. Fogadja el Felsőleged névnapi ajándékul ezt a dalkölteményt:

I.

Mint virágszál a kert közepében, Királyi Felsőleg körünkben sokáig éljen.

Isten éltesse soká. Igya örömmel borát. –

II.

Tartsa meg egészségben őt, éles kardját vonja ő elő. –

Építsen nekünk egy kicsike országot. –

Amelyben felettünk kardjával őrt álljon,
sokáig éljen közöttünk a mi Királyi Felsőlegünk.

III.

Zöld erdőnek hűvösén, megrebben egy falevél. –

Aranyszínű méhecske

Nyíló virágra szállt le, sokáig éltesse Isten
a Felsőleges Úrnönket!

IV.

Ahogy a mezei virágok a napsütötte réten,

Oly szépen nőjenek

a felsőleges gyerekek.

Az Öreg Gogi köszöntője ez,

Boldog Névnapot, József Főherceg.]

65.

Idős Balogh Ferkó József főhercegnek

Ipolyság, 1889. március 15.

Ipolyságh marc 15 1889. Hont megye.

Trovaszta taj trope csumidau Felsőlegesno rajom, mo sovárdesbersengero phuro manus szlyom desudúj cshávergereszkeró dad des csível duj múlya baro csoripnoha íkrau upre mre hurde cshávem meszlyom ole selmecekero Balogh jancsiskero paluno gulo pral mebesau Ipolyságohe Hont megye mongepélya adáhoszt taj ando mrogódizste ekergyom csilla Fénységesno rajómeszke o

anav dineje józsef dine me toj mrohurde cshávojmál mangasz ole lacsho ungriko dévlót káj odél te íkreltut lacsho szasztipnela but taj but bersig te íkreltut Fénységesno rájom me naszvalkerdo sovárdesbersengero prhuro manus szlyom upro borodéltut mangasz mre des hurde cshavójmál Fénységesno rájom uprodá dik upro mro phuripe taj uprodá but hurde cshávem selvar csumidasz trovaszta táj tropre Fénységesno rájom uprodá mangasz ole lacsho dévlát táj molinasz káj odél dugo czivibe tedeltut Fénységes rájom, tro Fénységesno romniha taj tro Fénységes cshávencza, me sovárdes bersengero pruro manus cshingyom szodujlil mre duj vasztenca,

Trovaszta taj tropre csumidasz Fénységesno rájom coshau téle Phandlilo sluzavkénya

*Prhuro Balogh Ferko
szlomahi javutári.¹*

66.

Pusztai Balogh Sarolta József főhercegnek
Selmechánya, 1889. március 17.[?]¹

Selmetzátár M. 17. 1889.

Józséf úprutnó Herczegó naktút ó Baródél But Bersá Csivél Triromniha Tájtró Cshavén gál naktutdel ó Lacshodél Bászta Tájzór modliná ó deleszke vasó tró zór á vasó Tró Szuszpitye vasódá kanná ászavó Lacshó Herczegó ó dél nadél Buttér úpró Szvito Szurtuszljá ó Csoró Rómeye dévlátu Szljá Szópártó linész Báró Losangyom kana Tróvil gengyom Romanó máncza Lecsá ándo koporsóha kaná mulyá me upró áver Szvitto Csumidá Tuke óvá Tajtro Romniszke ácsiná álatatno Szluzsávkénya naktút ó dél Csivével But Bérs.

Pusztaji Sarolta Tuj Balogh.

[József Főherceg, adjon neked a Jóisten sok boldogságot a feleségeddel és a gyerekeiddel együtt. Hallgassa meg az Isten foháskodásomat és adjon neked erőt, egészséget. Egyedül te vagy nekünk az Istentől szószólónk, szópártolónk, tartson meg az Isten sokáig. Nagyon boldog voltam, amikor kézhez vettem a válaszleveledet. Ez a levél olyan drága nekem, hogy még a másvilágon, a koporsóban is velem lesz. Csókollak téged és a feleségedet is, sok évig éljetek, alázatos szolgálóleányod: Pusztai, született Balogh Sarolta.]

67.

Idős Balogh Ferko József főhercegnek
Ipolyság, 1889. március 28.

Ipolyságh marcz hó 28. 1889. Hont megye.

Kezejit és lábajit csókolom Fénséges Herczeg uram, ezer bocsánatot kérek hogy ismét mertem magamnak azon bátorságot venni, hogy kérésemet Fénséges Herczeg uramhoz mertem intézni, a fölöt nem tudom hogy azon két példányba megirt levelejimet, amelyet józsef napjára mint üdvözléskép kültem. egyik volt Cigány nyelven irva¹ és a másik volt magyarul irva² ahol Fénséges Herczeg uramnak *név* napját üdvözöljük tehát én nem tudom Fénséges Herczeg uram, méltóztatot ez én levelejim megkapni vagynem mertha nincs arol tudomása és kezéhez nem jöt levelejim én fogom a levelejimet, kurentáltatni a Póstán, miutánmár elmúlt tízennegynapja hogy levelejim elküldöttem, a mire választ idájig nem voltam szerencsés, kapni, így a legmélyeb alázatal kezejit és lábajit csókolva vagyok bátor azon kérésel a Fénséges Herczeg uramat, fölkézni, méltóztatson engem tudatni, hogyha vani tudomása levelejim fölöt Fénséges Herczeg uramnak, mert nékem mint hatvan éves öreg ember addig nincsen nyuktom még a választ meg nem kapom, kezejit és lábajit, csókolva maratam alázatos lekötelezet *hív* szolgálja,

öreg Balogh Ferko

egykori Cigány zenekar igazgatója.

68.

Tóth Irma József főhercegnek
Párizs, 1889. április 19.

Tc. Páris 1889. április 19.

Kegyelmes Fencséges József Fő Herczeg[!]

Fel tűnt már a szent husvét, új örömet hozot ez ünepre. Hogyne? hozot volna új örömet mikor, Fencséges Jozsef fő Herczeget egészben találta, kívánom is tiszta szivembül és érzékenyülve fohászkodok az Istenhez, hogy Fencséges Jozsef fő Herczeg, sok örömet és boldogságot találhason az egész családal együt.

Édes Kötelességemnek tartom minden alkalmat meg ragadni melyel Czigány lány létemre meg Tisztelni és hálámat nyilvánítani, Ily alkalom Kinálkozik Fencséges József fő Herczeg örömeire azért nem mulaszthatom oly főron és

kérni a mindenható Istent, hogy Kegyelmes Fencséges Jozsef fő Herczeg sók örömet és Bóldogságot találhason az egész családal együt.

Egész alázatal borulok le Kegyelmes Fencséges előtt ime fogadja el tőlem mind igénytelen Czigány lány létemre e rózsa levelet mély Tiszteletel, hiszek élő Kegyelmes József fő Herczeg hogy nem vet meg, egy Czigány lány létemre. Alázatal borulok le Fenséged előtt számtalan kéz csókal *Tóth Irma Czigány lány.*¹

Boldog ünepet Kiván Tóth Irma cigány lány[.]

[P.S.] *Kegyelmes Fencséges József Fő Herczeg!*

Ezer engedelmet kérek hogy ily bátorságom volt meg emlékezni, ő Felséges Exelenciához alázatos emlékezettel, azért hogy Kegyelmes Fenséges József fő Herczeg Margit Szigetere Szüleim egy hetes koromba vitek, Atyám. őt működöt Kovács Gáborral.

És Születem 1875 ben Május ho 29-dikén Nagy Kanizsán Zala Megye Ilető helünk 31 Rue de la lune 31 Páris

69.

Idős Balogh Ferkó József főhercegnek
Ipolyság, 1889. május 8.

Ipolyságh, május hó 8. 1889. Hont megye.

Trovaszta taj trope csumidav Fénségesno rajom me sóvárdes bersengero phuro manus szlyom desuduj cshávengereszkeró dad dés czivel iduj mulya taj baro csoripnaha upne ikrao mne cshávem akának baro losaha gengyom káj Fénségesno rajom meszke ole Fénségesno romniha okának május desudujjiszte avla o Rupuno bijav mangav ole lacsho dévlát káj tedel o dél káj o pánczvordes bersengero szomnakaj bijavis teczives lacsho szasztipnaha taj záreha ole Fénségesno romniha taj Fénségesne csávenicza, te iknel a gulodél meszlyom odá phuro lavutári, ko marcziusiste upro Fénségesno svájomeszke anav divejáro pune Parikerdolil bushagyom, meszlyom a Sélmeckero Balogh jancsiskero¹ gulo práll.

Trovaszta taj tropee csumidav Fénségesno rajom ale Fénségesno romniha ácschau téle pondlo sluzsaokinya

Phureder *Balogh Ferko*
phuro lavutari²

[Kezeidet, lábadat csókolom, Felséges Uram, én hatvan éves öregember vagyok, tizenkét gyereknek apja, aki nagy szegénységben él családjával. A családommal együtt nagy boldogsággal gondoltunk arra, hogy a Felséges

Urunknak a Felséges asszonnyal most május 12-én lesz az ezüstitlakodalma. Arra kérjük az Istent, hogy érje el a Felséges asszonnyal az ötvenedik házassági évfordulóját, az aranylakodalmat is a gyerekeikkel együtt, erőben, egészségben. Én vagyok az az öreg zenész, akit márciusban az a szerencse ért, hogy felköszönhettem a névnapjára, én vagyok a Selmeczi Balogh Jancsi édes testvére. Kezét, lábát csókolom a Felséges Uramnak és a Felséges Asszonnyak, maradok alázatos szolgája: Idősebb Balogh Ferko öreg zenész.]

70.

Pusztai Balogh Sarolta József főhercegnek
Selmecbánya, 1889. május 9.

Selmeztatar Máj. 9/5. 1889.

Fensegos uprutno Herczegó ó Barodél Dinya oda Basztalo div Butt Rajenge Táj Bút úngrike román kana Sza Losavén Tro Csívibekén Szotuke ó Barodél Dinya Bisupáncs Bercs Troha Romniha Tecsivél ó Rúp Bijávte Besén mrójlász thar kivana naktut a Tró páreszkeha ó Barodél Csivén ó Szomnaki Bijáv Tebesén gethané Troha Csavengeha Táj But Lácshó á Sukár Tho vész ó úngrike nemzetosz ke Szár ájthogya Bútt ó Lacshi pe Tuke Szítyingya órszagó naktut ó del Butbers Csivén Troha Romiha Tajtró Csalado Csumída Tuke Táj Romiszke o vá mró Rup Bijáv meis Csivá juni attár Páncsóm óvel kana ó mró Bijáv Szlja Bisupáncs Bérs meis ikerá valaszó ódahi érgyahó kaná Báro Csorrislyóm.

Pusztaji Sarolta Balogh.

[Felséges Főherceg, a Jóisten azt a nagy örömet adta meg az ország nagyurainak és a szegény magyar cigányoknak, hogy megérhettük a huszonötödik házassági évfordulódát, az ezüstitlakodalmadat a feleségeddel. Ebből az alkalmából köszöntelek téged és a feleségedet és azt kívánom, tiszta szíveimből kívánom, hogy érjétek meg az aranylakodalmatokat is. Addig is tartson meg benneteket az Isten együtt, a gyerekeitekkel és a magyar nemzettel, amelyik országnak igen sok jót tettél. Az Isten tartson meg a feleségeddel és a családdal, nekem is nem sokára lesz az ezüstitlakodalmam, most, június ötödikén ha nagyon szegényesen is, de én is megemlékezek majd róla. Pusztai Balogh Sarolta]

71.

Pusztai Balogh Sarolta József főhercegnek
Selmezbánya, 1889. július 23.

Selmetz B. Juli 23-dik 889.

Csaszari Kiraji

Fenséges Főherczeg ur alazatal Labajihoz Borulva jarulok mind egy üldöző nő melyet az vass Sors keze anyira megsujtot Ferjem veszelyés Betegsegben Tüdő veszben hat holnapja ágyón Fekszik Több ápro gyermekejim Sirot szemel neznek kenyér kereső atyokra nincs nekem Sem apám Sem anyam kinek Fajo Szivem vígászat megenyhittene Csakis óly nagy Lelkü es jóltevű urakhoz Fordulok kik hajdanaban az Sagi Balogh Janost¹ ismerték valamint Fenséges Főherczég úr Többször ereztete atyámál jószágát azért áldot legyen Fenséges herczég urnak minden pora atyam utolsó Szava az vólt kedves gyermekejim nem hagyok nektek Semi vagyónt hanem ha veszély ér Beneteket Forduljatok azon nagy Lelkü úrakhoz kik véllem jot tetek Fölkerem Fenséges Főherczeget nagy veszelyben Forgok kegyeskedjén rajtam valamivel köynörülni kvártelomert is az adojért mindenemtül meg ákkarnak Fosztani Fölirták még Beteg Ferjem Feje állat vevő párnatt is nemtok magamon Segítenni, ha még Fenséges Főherczeg nem Segit valamivel a kenytelenség odda vezet hogy gyermekejimtől Sirban Szállok ezel Bezarom Levellem kezét Lábát Fenséges Főherczégnek és herczegnenek Csokolóm az ur isten eltese Fenséges Fő herczeget nagyra Böcsült Családjával alazatos szolgálója

*Pusztaji Sarolta Születet Balogh.*²

72.

József főherceg Nagyidai Sztojka Ferencnek
Alcsút, 1889. október 1.

Alcsuthon 1889. 1./10

Kedves Sztojka!

Igen jó azon gondolatja nyelvtenát bővítve[!] olcsóbb alakban második kiadással¹ közrebocsájtani mert így fog kelni. Ne hogy pedig a nyomdásztól függővé legyen kildök mellékelve 200 forintot ez több mint a fele és ha előre kiadja kellő íráss[!] szerződés mellett, szabadon mozoghat mig az eladásra kerül és nagyobb részt tarthat magának. Majd most az isten áldása lesz Önnel mivel első nyereményét szegény szülőire és rokonaira költötte. Ez igen szép volt.

A tiszteletpéldákat[!] rendesen ajándékba veszik, mert kevesen tudják becsülni a tudományos munkát. Szépirodalmit mulatságos regényt sat. vesz mindenki; de tudós főképp nyelvész kevés van Aki ily munkát kellőleg megbecsüljön.

Isten hozzája! O baro Devele del tuke bachezthe szastyípnesz. [Az Úristen adjon neked szerencsét, egészséget.]

József fhh sk.

73.

Andrész Márton József főhercegnek
Alcsút, 1889. október 4.

Alcsúthate 1889 4./10

Thömöskhéró, báro, rei!

Loschanau, te anitró sastipen alacsomtut, kaimro thinibe tanaovel. pativake mangau tut. vasodá. devleskéró mangau tut vaso deuvleskeró auau, kajdik. mro csoripe man csalagyabalval, kaj náne manzor, kimro basajibe meszinyomahi tro lautári andó. pánzsuvadés tatrín varodá álljom. kitute, kaj mande, pemro takaritari me. mera, tele, tikne divesende. me. mera. trephrleskeró, lavutári szlyom, takárik, khatar sóvárdés tejefta, kana szomnakuni. seriáli upreleskhetode procsárá uzarodá, diveleskhéró usalodá. dive lavutári szinyom, leskhéró, szinyom pánzsóvárdés, bersengero tatrím, szinyom, akániz pélyom, andodá, nasvalyipe dikrodél, kajtre lavutáriszke, szodeha, andebeha palyikerau tuke.

acsau, adaleha andetro, kamibe.

Andrész Márton

odoleha palyikerau lacsodive oszke.¹

[Országos Nagyuram! Kérlek, bocsáss meg nekem, hogy írni merészelek neked, de az Istenre kérlek téged, a szent Isten nevére könyörgök neked, hogy könyörülj meg rajtam és segíts rajtam. Az én szerencsétlenségem igen nagy, szélütés ért engem, gutaütés, és egyáltalán nincs bennem semmi erő. Én zenész voltam, egyszer régebben nektek is zenéltem. Most meg itt vagyok a nagy tél jön rám, ha meghalok, a családom eltemetni se fog tudni, mert amióta beteg vagyok felkelni sem bírok, nem tudok zenélni. Könyörgök, segíts valahogy rajtam ebben a nagy szerencsétlenségben, betegségben, mint egy valamikori zenészen. Maradok tiszteletedben, Andrész Márton. Ezzel kívánok neked jó napot.]

74.

Gonosz József József főhercegnek
Avlyasz, 1889. október 9.

Avlyasz 1889. 9./10.

Fenséges Uram!

Bareja Raja csumidaf tumenge ovaszta topindre kermange odalacsipen kivajinav Tumen Labara Ranyaha kirveszke mer ulyesz mange elseno csavoro igenbares rado avasz te kirveszke mange avenas mertadaj szavoren romen kirve bare Raja ehin kirve tatemetut vasoda mangaf proszomnakuno Dzsídodel temange kerensz odalacsipen kaj mange avnasz kirveszke kaj tumen te keresztelyinenasz Labara Ranyaha miresh csavoresz igen-Barikano avasz androda kivajinav tumenge igisznone csaladoszke ledevlesztar lacso szaszipen Megjegfar tumen mangaf proszomnakuno Deloro kajszo leg szigeder telkeresztelyinaf lecsavoresz.

Csumidaf Ovaszta Topindre Igisz Nona Famliake legbaredere mangi pnya tumen mangaf

Gonosz József

czimbalmos Eperjesen újváros 271 sz.¹

[Nagyuram, csókolom a kezéd, lábad, légy velem olyan jó, hogy ti. a nagyságos asszonnyal együtt jöjjetek el keresztkomának. Ez lesz az első gyerekünk, és nagyon boldogok lennénk, ha ti keresztelnétek meg. Itt minden cigánynak urak keresztelték a gyerekeiket, de én nem kívánok senkit se rajtatok kívül, és ha ebben a nagy szerencsében részesítenétek minket, hogy ti keresztelnétek meg a gyerekeimet, a világon engem ettől nagyobb boldogság nem is tudna érni. Kívánok nektek, az egész családnak a Jóistentől szerencsét, egészséget, boldogságot. Kívánok nektek a Jóistentől mident, ami csak jó. Kérlek, kereszteljétek meg a gyerekeimet, csókolom a kezét, lábát az egész családnak, ez az egyetlen kérésem tőletek: Gonosz József czimbalmos, Eperjesen, újváros 271.sz.]

75.

Johann Czampo József főhercegnek
Titel, 1889. december 29.

Titel an bisch eniatio December 1889

Mro lacsio baro rai!

Me als csjoro Deutsch Sinto, bicswau i bari raies dau gjápen ho me kierdom, me darau. kâ na leles an, o baro rei, iek nai diomles an di Truka, o

duitomolus o csiorápen hi kate, kâ nai wiom ki dola lowe. te keraules giake, hir kan wasi bari rajes kiertolpes, mangau i bari raies, te na hojolo ap mende, te te leles an gjake hir hillo. dau hi mir wastesko butin, te durâdîr mangau i Dewles dran mro celle zii, te rikrelâ o Dewel i bari raies but berscha, damit te was men csjore Romaa, durh i bari rajes ninna ki momlin men rikra i bari rajes als maro Dewel a pi phu. te, te delo o Dewel dau newo bersch te haczeltumen i czéli Familia an do Sastîpen. te gjiwené but berscha ketene, csumau tu mari wasta, te acsjau i bari rajesko komi tiknâdîr.

Johán Czampo

Kapelmeistero andi Titel paschi Taiza.

[Titelről 1889. december huszonkilencedikén. Jó Nagyuram! Én egy szegény szinto cigányember vagyok. Egy ajándékot küldök Nagyuramnak, a saját két kezi munkámat, egy hangszeret. Attól félek, hogy nagyuram tolakodásnak fogja venni a dolgot és nem fogja elfogadni tőlem ezt az ajándékot. Kérem, fogadja ezt el tőlem, mert más nem tellik tőlem. Sajnos it nálunk nagyon nagy a szegénység, én hangszerkészítéssel és zenéléssel foglalkoznék, de sajnos már régóta nincs munkám, nem tudok dolgozni, mert nem kapok megrendeléseket itt senkitől. Ezért kérem Nagyjóuramat, ne haragudjon rám ezért a csekély ajándékért, de ezt én tiszta szívemből küldöm, sajnos nem tudok mást adni, csak a kezem munkáját. Mindig imádkozom és kérem a Jóistent, hogy tartsa meg Nagyjóuramat az egész családjával együtt erőben, egészségben, szerencsében, boldogságban. Mert a földkereken senki nincs a Nagyuramon kívül, aki rajtunk, szegény szerencsétleneken segítene. Boldog Újévet kívánok Nagyuramnak és az egész családjának erőt, egészséget, sokáig tartsa meg magukat az Isten, csókolom a kezüket, maradok Nagyuramnak alázatos szolgája: Johann Czampo hangszermeister, Titelről, a Tisza mellől.]

76.

Nagyidai Sztojka Ferenc József főhercegnek
Uszód, 1889. december 27.

Uszód, 1889 Deczemb[.] 27.

Boldog Újévet!

Boldog Új évet kívánok:
Fenséges nagy Uramnak,
Az új évben vidámságot:
A nagy Egek! adjanak.

Távol legyen a bú s bánat,
Fenségednek házától,
öröm s jó híreket kapjon
A szép magyar hazától.

Legyen Élte! mint nemes fa:
Remény s öröm virággal,
hogy azokon örvendhessen
Magyar Hón! a világgal!..

Legyen áldott! hir nevében
Hű népeinek ajkán,
Öröm s megemlékezéssel
Ezred! évek! folyamán.

Legyen Boldog házi népe
Fenséges Családjai
Atyjuk jó letén örvendjen
Kicsinnye és nagyjai

Ugyan az Czigányul

Drago nyévo bors! kámâv mé:
Oprun' o, Umporátéchkë,
Ando nyévo bors vójipé:
O Cséri! té del lechkë

Dural té, al' lé brigure,
Káthár tyo Opruno khër,
Vójá' laso glasz te sajlél
Káthár sukáruno thein.

Tyo trájipé! Szár, Nyámo kást
Vóje tháj lulugyencza!
Pe kodola te sáj vójijj
Ungro thém la lumeszá!..

Thal' báchtálo ándo ánáv
Pel, vust káj peszkë zséné,
Vójá tháj poméni maszá:
Ándél mijjá bors' zsápé.

Té ál, drágo pészko zséné

Opruno sávorrálé!

Pél, dáadáno, réd' té vójin

Churdáre tháj lé báró

té részész o nyévo bors ande bute borsénde té ávészh sziszto th bahtáló opruno báro rójá (Umporátóná) [Számos esztendőben érd még meg az Újévet erőben egészségben, szerencsében Felséges Nagyúr.]

Hódoló szolgálja: *Sztojka Ferenc*

77.

Jónás György Mária főhercegnőnek

[Miskolc, 1889 vége?]¹

Fenséges Főhercegnő! Legykegyelmesebb Urnőm!

Amidőn Ő cs. kir. Fensége József főherceg legkegyelmesebb Uram által megküldött »Borura-derű«² című renek zene szerzeményét hálás alattvalói köszönetemet nyilvánítom, azon legalázatosabb kérelemmel járulok Felségedhez mint kegyes szivű úrnőmhöz méltóztassék legmagasabb beleegyezését adni ahoz, hogy »Borura derű« című szerzeményt sokszorosíthassam – s ez által annak országos elterjedését előmozdíthassam.

Alkalmatlanságomért bocsánatot esdve, alattvalói hálám és kézcsókom nyilvánítása után maradtam.

Fenséges Főhercegnő – legkegyelmesebb urnőm hódoló szolgálja

Jonás Gyurka.

miskolczi cigány bögős.

78.

Balogh Netti József főhercegnek

[Hely és dátum nélkül. 1887-1889 között?]¹

Latshó nevo bers

amaró úprútneja rája leg báredéra lósaha asztarav pór ande mró va. káj odél angya odá dive kaj szakóne jíleszke, szlobodnóhi pro kivanságó ári te praven ari te vaknen me kivájinav tuke úp radá berseszkeró ánglunó, díve, te del tút ó baró déll, bút, bút bersa te reszen szászte vészte te del o latshó déll, úpre tute pro, szenó aldasi[sz?], tra, romnyaha o la úpúná ranjaha tre tshajentza tre tshventza, te del ó latsho déll bút los bút baszt, bút szasztipe szabi tsénen te

iknel tut odell, tsventza káj bibaszt tena neszel tro kher, te óvel ánde taj maskar tumende ole dévleszkóró áldási káj but te aszan tena óven naszvále negk ar rakhel tumen o lacshó déll te del tumen szasz tipe, oda kevajinav tuke tumenge bancsa úprutno raja, áthhav fleg telunder leg tikndr sluzsavkinya tuke dobrajiszkeri úli lav után reszkeni

Balogh Netti

besav andi rákos utza 11 szamo vuder 10. to.

[P.S.] upruneja rájá

prosztin káj atyi hátyár rav ná kamav te pobisztár nen tre bátsi amare dade amare ronave te ikrel le o déll, but bers pren tya eket hane to ikrel le odell, a mare sukar ne ugrike thmeszke te aldinel odéll, amaró them te tsivel o, bakró is.²

[Boldog Újévet! Legfelségesebb Nagyuram, nagy örömmel fogok tollat a kezembe, mivel eljött a nap, mikor mindenki leírja szíve kívánságait. Én ennek az újévnek az első napján azt kívánom neked, hogy adjon néked az Isten sok-sok boldog új évet, áldást a feleségeddel, a Nagyságosasszonnyal, a lányaiddal, fiaiddal együtt. Sok örömet, szerencsét, egészséget adjon az Isten nektek, a házatokat sose érje szerencsétlenség, mindig csak áldás. A sírást, betegséget sose ismerjétek, csak a nevetést és egészséget. Maradok a legalázatosabb szolgáló leányod: Balogh Netti. Lakom a Rákos utca 11. szám alatt, a 10. ajtóban.

Felséges Uram!

Bocsáss meg, de úgy érzem, hogy nem szabad megfélekezni az öregedről, az apánkról sem. Tartsa meg őt az Isten veletek együtt még számos esztendőben szép magyar hazánknak. Áldja Isten országunkat, még a bárány is bőségben, békében éljen.]

79.

József főherceg Fraknoi Vilmosnak
Alcsút, 1890. február 23.

Alcsúthon 1890. 23./II

Méltóságos Főtisztelendő Uram!

Legnagyobb hálával tartozom azon szíves közleményeért mellyel f[o]lyó h[ó] 19-éről kelt levelében¹ meglepni méltóztatott.

Az I. Ulászló² által a két raczkevei hegedüs czigánynak kiállított salvus conductus³ nagyon érdekes ujdonság a mi kis gyűjteményemben diszteni fog.

Ulászló eddig csak az 1492 13./94 és 1496 salvus conductus⁵ datum nélkül

ismeretesek előttem, zenészeikre vonatkozó adatok ezen korból nem jutottak még eddig szemem elé.

Kár hogy a két zenész neve nincsen kitéve, ámbár akkor már talán nem volt nyilvánosan hindus nevük. Ámbár maguk között még most is külön neveik vannak, főkép a sátorosoknak de ezeket rendesen titkon tartják. Azon kitüntetésben részesülök hogy előttem ha ismernek nem titkolóznak.

Rövid idő múlva 51 cigány levél jelenend meg a philológiai közlönyben melyek hozzám intéztettek.⁶

Ma kaptam egyet cigány nyelven Varju Károly budapesti (VIII. Kerepesi ut 57.) hangszergyárostól a kit eddig nem ismertem.⁷

Legbensőbb köszönetemet ismételvén maradok

Méltóságodnak

legőszintébb tisztelője

József fhh sk

80.

Johann Czampo József főhercegnek

Titel, 1890. március 15-30.

Titelate an do 15 30 to Márcz 1890

Mro lacsjo baro rai the upruno Herczogo Josef Me alsz Deutsch Szinto nai kherau wa wir csjándesz. alsz te mángau i Dewlesz the deltut maro Devel the delâ a pi bari rajeszko laweszke Diwesz, szasztipen. bächt, but bersa sze gjivesz, the bár phuro te wesz i Devesztâr i czeli Familia, kai gjané, ho kerena o baro Dewel the welâ thu menczá. Mro lacsjo baro rai, me parkarauman i bari rajesz vas o des rupâne. the ma auf ap mande khoimen kâ na párkârdoman szigâdîr. me homis an do baro naszlîpen csido. the rákrelâ o Devel kake csore romesz the hake Manusesz. dran do csiben hom rori, aber szaszto na hom kome nit hir kan kertolpesz, dola 10 rupene i bari rajesztâr wiasz mange misto toszke piom naszlo. parkârauman komiiekrîszke. O Faschingo gjasz gancz csjoresz, naisz man kek rodîpen. the kana gjalâ o rodîpen the rakrelâ o Dewel haki manusesz. O Devel thegjanelâ, ho neelé drân mende csjore roma, the gjalâ o rodîpen gjake, hun te gjás thelâl, me kamiom dran mo ri the wau a pi bari rajeszko laweszko Diwesz, ko baro rai. the rakrau i bari rajé abr na gjalâ, o rodîpen, the o lowe, na mukelé. me kamaisz the wau pási bari rajesz, the rakrau. i mv. valkâ men rakra, warvîr csiandesz, the dukelman mro zi kâ na naiwau ho o baro raj bicsidasz, man ando lil. toszke hasz te penéu i bari rajész, halaudâr, hir ham men Deutsch szinte therde. walkâ o baro rai bucselmán kâtîr

hom me kertuno? the kai hi mîr pralá? the hîr wian men an dau them? Men ham halaudâr Lukosaria mari Familia. me basîdom Mi kake ho glaltuno hi an di Lukasa, Nika Jankowits i bari rajeszki, kan hisz o baro rai kí bari Manewra, nur 3 pralla hisz kurmaszkre, o purâdfîr hisz 14 barsch kurmaszkrosz alsz Feldweblo, the kanahilo tikno rai andi Winá, the dolesz durch o csjorîpen, na diklômlesz 15 bersch. the mîr Familia 10 bersch. the durch i ciorîpen wau wau niná ko baro rai andi Fiumate. Oh Dewla hir kamaisz the rakrau i bari raje, aber hir o Deutsch Manus phenelo. (hänge dein Wunsch am nagel auf.) gjake hom me. csioro hom, o rodîpen na gjalâ. szaszto na hom. ho hiszmán gjasz kome pre, á po naszlipenn. gjáke mro lacsjo baro rai humte a csjau khere the the mangau i Dewlesz the deltut dau ho glal andau lil hi. the acsiau i bari rajeszko komi tiknâdfîr.¹

Johann Czampo

basipaszkó glaltuno

[Nagyjóuram, Felséges József Főherceg! Én az a német, szinto cigányember vagyok, aki levelet írt. Nagyon sok boldog névnapot kívánok a Nagyuramnak, kívánom a Jóistentől, hogy áldja meg erővel, egészséggel, szerencsével az egész családjával együtt. Számos esztendőben érje meg ezt a napot, az Isten legyen mindig nagyurammal, hogy egészségben öregedjen meg a családja körében. Nagyjóuram! Nagyon szépen köszönöm azt a tíz forintot, amit postai úton küldött nekem, és bocsánatot kérek azért, hogy csak most köszönöm meg, de nagyon nagy betegségbe estem és csak most érzem magam egy kicsit jobban. Itthon feküdtem betegen, nem tudtam sehová se menni. A Jóisten áldja meg Nagyuramat, mert az a pénz a legjobbkor érkezett. Rögtön tudtam a bajomon segíteni, megvettem a drága gyógyszereket és hogy azokat beszédtem, most már kicsit jobban vagyok. Annyira, hogy most már a munkámmal is tudok foglalkozni, mert a pénzből vettem anyagot is, ami a munkámhoz kell. Nagyon szépen megköszönöm Nagyuramnak. Arra kért, hogy írjam meg, milyen cigányok laknak itt, hogy vagyunk, és én hogy kerültem ide, hol laknak a testvéreim. Mi mindannyian, az egész családom zenész cigányok vagyunk, hegedülünk, de hegedűkészítéssel is foglalkozunk. Apám Nika Jankowits sokáig Bécs mellett lakott, de már 15 éve elköltöztünk onnan, csak a legkisebb testvérem maradt ott családjával, de őket már 10 éve nem láttam. Hárman voltunk testvérek, s bátyám Fiumében lakott a családjával, ott is zenélt, zenekara volt, de már meghalt. Mit tudjak még mondani, én német embernek tartom magam, de itt nagyon nagy a szegénység, a nincstelenség. Ráadásul beteges is vagyok, sajnos nincs egészségem, mindig csak a betegséggel és a szegénységgel küszködök. (Akaszd a kívánságod a szegre.) Még egyszer nagyon sok boldog névnapot kívánok Nagyjóuramnak és adjon az Isten sok erőt, egészséget. Maradok Nagyuram alázatos szolgája: Johann Czampo hegedűkészítő.]

81.

Farkas Sándor József főhercegnek
Pécs, 1890. május 30.

Pécs, május 30. 1890.¹

Uprono Mro rom Herczego!

Mé, sukáre Mangáhitut. te oveszáhi aszavo lácsó, té suneszáhi ámen. még na színyatut baszt. te sunen, ola Pécs-szkra, Romane Banda. mé ándé kámáhi tuke té szikáven mra Pécs-szkra Angluno Románe Banda, szopálál amen szinyam téle csittó upro Balatonfüredate té czidel, mé sukáre mangavtut Uprono Mro-rom té oveszáhi aszavo lácsó, te suneszáhi ámen. suzsipeha ácsovav

Farkas Sándor²
angluno primási.

[Felséges Hercegem! Én szépen kérlek téged, legyél olyan jó és hallgassál meg minket. Még nem volt alkalmad ugyanis hallani a pécsi Cigány Bandát és én most szeretném bemutatni azt neked. Ez Pécs Első Cigány Bandája, amely már Balatonfüreden is sokat játszott. Most megint oda fogunk menni, mert meghívtak minket. Nagyon szépen kérlek, Felséges Uram, légy olyan jó, hogy hallgassál meg minket. Maradok tisztelettel: Farkas Sándor első primás.]

82.

Emil Rejbula József főhercegnek
Kis-Porubka, 1890. augusztus 24.

Dna 24 Con der Bers 1890.

Laco Dires Mro sovnakuno Dehl pomozinel amenge Tumaro Bahro Rajipen[!]

Me mange Smelost Lav pretu mende da duj Lav the činel. Kaj Mešundom hoj tu men Baro Rajipen Romani čip kamen te siklol. Me mangav tu men te avena ajso lačo temange Geografija Romani te bičaven tetu men tješ ajso lačo te ta veno te mange ldačo tojest te bičaven da cikni pre pomoca te avna Mangav tumen Pre Sovnakuno Del Core manušeske kaj jov Andre Skoli pirdas. Metumenge Vinsinav Baro Sastipen mre Sovnakune Devlestar hoj tumen te tu mari Cera avori dinal Romeste Mevinšinav Lenge Le Sovnakune Devlestar Savoro so gon pesge zjadinen. Me Ufinav Mre Sovnakune Devlesta

hoj tumen mange Bičavena so tumen mangav da par trila lovendar te bičaven.
Cinen mange Lil sav akada tumen hudena. Mri Atresa Kiš Porupka Posta
Lipto Ujvar.

Emil Rejbula
Ocibalo Romano¹

[Jónapot, az Isten legyen a Nagyuramékkal! Hallottam róla, mert hozzám is eljutott a híre annak, hogy a Nagyuramék megtanulták a cigány nyelvet és szótárt is készítettek. Legyen olyan szíves a Nagyuram és küldjön nekem abból a könyvből, mert én tudok cigányul is olvasni, mert jártam iskolába. Kívánok Nagyuramnak az Istentől erőt, egészséget, szerencsét az egész családjával együtt. Nekem is vannak gyerekeim és szegényesen nevelem őket. Kérem a Nagyuramat, hogy küldje el nekem a könyvet, de úgy, hogy én nem tudok fizetni érte, mert nagyon szegény vagyok és nincs pénzem. A címem: Kis-Porubka. Posta Liptóújvár. Emil Rejbula cigányzenész.]

83.

Kovács Sándor József főhercegnek
Nyitra, 1890. szeptember 19.

Fensigesno Bare Raja!

Bocsátin, hogy mange linyom asavo bátorságo angle tro Fensígesno szemílyo, de kinteleno som bi mro čhavoro, ande savo čhavoro mro czilo ileto ikráhi, taj akánik dinyom le te sikaven Pestate ko Bunkovo, taj odoj mange o cshavoro dilinyílya. Molinav tut báre sukáre, te mange ári keresáhi o miniszteriumo engedílyi, káj te saj le dáhi ando Pestakero kórházi. Me már sjomáhi Pestate, de ole cshavore bi odá miniszteriumo engedílyi na kamen ando kórházi ande te len. Taj me csoro rom som me nastik potyinav lestar. Taj man báró családó hi, taj oj ma mange rodeláhi, taj te me som nasvalisto, ni me nastik phirav sako di te basaven. Meg jekfar tut báre molinav Fensigesneja Bareja Raja na pobister upre mande.

Ácshav tro legalázatosabbno sluga

Kovács Sándor
Rom. uj-utcza 4. szám.¹

Nyitrate 1890. szept. 19.

[Fenséges Nagyuram! Bocsásd meg nekem, kérlek a bátorságomat, hogy Fenséges személyednek írni merek, de a gyerekemről van szó, a legkedvesebről, akit felvittem Pestre a kórházba, mert ez a gyerekem beteg, beteg elméjű. Igen szépen kérlek Fenséges Uram, légy olyan szíves intézkedjél egy minisztériumi engedélyről, mert a nélkül nem veszik be a gyereket a kórházba.

Amikor voltam fent Pesten, azt mondták, hogy minisztériumi engedély nélkül nem veszik fel a gyereket. Én szegény cigány vagyok, úgy, hogy nem tudok minden nap zenélni menni, és nagy családom van. Még egyszer nagyon szépen kérek, Felséges Nagyuram, ne feledkezzél meg rólam. Maradok legalázatosabb szolgád: Kovács Sándor cigány. Új utca 4.sz. Nyitrán 1890. szeptember 19.]

84.

Nagyidai Sztojka Ferenc József főhercegnek
Uszód, 1890. október 11.

Uszód, 1890. évi Octób. 11.

Ő Császári és Királyi!!! Fenséges Főherczegünk kegyelmes Nagy jótevő uram!

Hozzám küldött drága levelét¹ megkaptam ma. Négy száz. azaz, 400. forint al, a mi körömben nem kis örömet Szerzett, mert nélküle fent akadva voltam, s most már minden bajomat és aggodalmaimat örömré és meglegedés és nyugalmasságra hozta.

A mi ért mondhatom hogy nem csak én, és cselédjeim, hanem, az ezen tájékon lévő cigány nép, s úgy mint, az itt lakó polgári barátjaim, és az én jó akaróim, Egekre néző szemekkel, áldást és hoszszu életet kérünk a Nagy Istentől Fenséged számára. Áldja meg mindezért az Egek Istene mert kiadásomat elősegítette.²

Té dél, O dél! tukë, zór, Bäch, tháj szásztyipé;
tyo romnyekë pálé káj tuté lásipé.
tyo séjengë té dél! dévláji-Bächtyipé
Tháj tyo savorréngë vojnyiko rajipé.

Ándá tuté mángáv lé dévlész! Opruno Báro ráj. Té dél tukë lungo vreme munro láso dáadáno ráj, tu mándé láso szán, gyán mám lóvé té sáj treji száráv, Nájisz tukë Báro Umporátoná Opruno bárorájá té avész vi ándé káde lume, vi pé kavér lume. lé dévlészár áldimé munro báro Dád!

[Isten adjon neked erőt, egészséget, szerencsét!

Asszonyoddal együtt, a sok jószágodért.

Lányaid életét kísérje isteni-szerencse,

Fiaidnak legyen vitézi élete!

Erre kérem a Jóistent! Fenséges Uram, adjon neked az Isten hosszú életet, atyai-uram, te nagyon jó vagy hozzám, anyagilag is segítesz, hogy tudjam az életem dolgait végezni. Köszönöm neked Felséges Főherceg, élj boldogan úgy ezen, mint a másvilágon. Légy áldott az Istentől, ki olyan vagy, mintha az apám lennél!]

Most már legelső dolgom az hogy azon kalendárium³ részére vagy is azt érdekesebé tenni és be küldeni állítottok össze egy pár lapra terjedő iratot úgy mint saját élet rajzomat is küldöm egy arczképpel, stbit. egy hét mulva ott lesz.

Összetett kezekkel Istent kérjük Fenséged ereje s egészsége és szerencséjéért kedves Drága nagy jó uram Fenséges Főherczegünk kegyes párt fogom.

Jetentem[!] alázatosan, hogy a jövő napokban egy pár jeles hirlapokban meghirdettetem ezen második kiadásnak mi voltát és kész létét, s a nagy pártfogó nak segélyezését, u mint[!], multkor 2-ö és most 4, tehát öszvesen 600. forintos segélyezéseit.

Ő Császári és királyi Fenséges Főherczegségének alázatos szolgálja maradtam hódolattal

Nagy-idaí Sztojka Ferencz.
Cigány költő.

Uszód. 11/X 890.

[P.S.] A könyvek eladásait csakis a Föhelyeken teendem úgy mint a könyvkereskedőknek is. Falukon és piaczkon nem aljasított munkámat és a nagy párt fogót.⁴

85.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1890. október 15.

Alcsuthon, 1890. 15/10.

Tisztelt Tanár Uram!

Mellékelve átküldöm a cigány levélgyűjteményt¹, megjegyeztem minden egyesnél, melyik tájszólásba sorozható. Van közte egy magyar nyelven ismert, érdekes annyiban, hogy úgy van írva, a hogy a cigányok beszélnek a mi nyelvünkön. Ha ezen levelek nem kellenek többé, legyen szíves nekem visszaküldeni, mivel szándékom őket eredetükben eltenni. Van még több, de nem cigány nyelven írtak, melyeket mint nem érdekeseket, visszatartottam a gyűjteményből. Hermann Antal tanárnak küldtem naptára² részére egy vándorczigány nyelven írt fölszólítást a sátorosokhoz a civilisatio érdekében. Most, midőn a közigazgatás szigorubban jár el velük szemben, nem igen látok más módot művelődésükre, mint ha saját nyelvükön meggyőzheti az ember, a mi igen nehéz, mert oly szegény nyelven keserves az ékesszólás.

Ajánlom magamat kedves emlékébe, maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

86.

József főherceg Emil Rejbulának¹
Alcsút 1890. október 17.

Alcsúthon 1890 17./10

Mró lacho cibalo romano!

Avel mange tró ljl 24./8 tar.² Dirvanyom te tu dzanes te chinel romanes, the bi charav take mró romano cibakero sikljaribe the des ruponen pro tre chavo renge.

Ketji sam tumen román andre tre gavaste? So keren jon? Keren butja? Andre ketji khereste besen jon? Vakheren savore romanes?

O baro lacho dél dela tuke the tri romnjake, the tre chavenge zorele sastjipne, bare baihta the but miste divesen!

József uprutno hercegan

[Jó Zenész cigányom! Leveledet augusztus hó 24-én kaptam meg. Nagyon örültem, hogy te tudsz cigányul olvasni, így most elküldöm neked a cigány szótárat, amit kértél tőlem, tíz forint kíséretében, amit a gyerekeidre küldök neked. Kérlek, írd meg nekem, hogy hányan éltek, cigányok a falutokban? Mivel foglalkoztok? Dolgoztok? Hány lakásban éltek? Beszélnek e a gyerekeitek cigányul? A Jóisten adjon neked és a feleségednek és a gyerekeiteknek erőt, egészséget, sok szerencsét és sok boldog napot: József főherceg.]

87.

Rácz Károly József főhercegnek¹
Eger, 1890. október 20.

Eger. 1890. okt. 20.

Mangav tut baro raj sukare akharav tut mri csaj romeszte gelya te oveszahi násznagyeszke 22-kén ovla o bijav agor szolyhala balo dílo 5 szonakor. Csimidav tro va baro raj. *Rácz Károly.*²

[Szépen kérlek Nagyuram, légy olyan szíves, hogy tisztelj meg minket az-zal, hogy a lányom esküvőjén eljössz násznagynak. 22-én, 5 órakor lesz az esküvő. Kezedet csókolom nagyuram. Rácz Károly.]

88.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1890. október 22.

Alcsúthon, 1890. 22/10.

Tisztelt Tanár Uram!

Folyó hó 19-éről kelt levelét a fehérmegyei tűzoltó-szövetség gyűléséről és avval összekötött gyakorlatról, pusztáimról hazatérve találtam.

Mellékelve küldöm az első, tegnap két példányban kapott cigány sürgönyt nyelvészeti észrevételeimmal.¹ Sajnáltam a távirótiszteket, a kik rajta sokat fáradoztak és részben vonalzavarra kenték a hibákat. A válaszomat szépen írva küldtem, de ezen leveletem fagyos kézzel firkálom, mert vízzel működtünk egy gyurói ujján kipróbálandó szivattyuval.

Ajánlom magamat szíves emlékébe, maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

89.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1890. november 23.

Alcsuthon, 1890. 23/11.

Tisztelt Tanár Uram!

Bocsánatot kérem, hogy a cigány levelek javításával¹ annyira késtem, de mentegetésül szolgáljon, hogy 21-én vettem kézhez és az nap az itteni fácány vadászatra érkeztek vendégeim és egyuttal Józsi fiam jövődöbeli katonai nevelője, Bartal Béla vezérkari százados, kivel az egész kiképzési tervet megbeszéltük; így tehát csak ma reggel jutottam a munkához, el is végeztem 7 óráig. Csak egyes betűket igazítottam az eredeti levelek szerint. A kék írónnal jegyzett helyekre vonatkozva egy külön lapra írtam a magyarázatokat.² Mult héten 2 napig volt itt 6 szekérral azon vándorcsoport, mely a tiszta török cigány tájszóláson beszél. Fölküldték hozzám a szép Ilkát, a ki a kertben elfogott és a táborba hitt. Sok panasza volt a csibálónak a mostani szigorított rendeletek ellen. Azon tanácsot adtam nekik, hogy telepedjenek le és hagyják abba az örökös cél nélküli kószálást. De újra felsültem ajánlatommal.

Ajánlom magamat kedves emlékébe, maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

90.

Laso Nikolity József főhercegnek
Pincéd, 1890. november 29.

Baro Raj Erzherzog Josefa!

Aschunden koj staristu koszao lacsho, baro raj csoro phuro rom molima baro raj szosztar naj man monre csorre csaorencza, - Avel ajiwent najszo pogyisza rasz, molima baro raj pokorno.

Tetrajsz bad brss petyiro lacsipe andeleshzko szasztipe.

Meszem tyiro szlugo

Laso Nikolity¹

Pivnicza (Bács-Bodrogh) 29/9 1890²

[József főherceg Nagyuram! Azt hallottam, hogy te nagyon jóságos vagy, Nagyuram én, egy öreg cigányember arra kérlek téged, segíts valahogy rajtam, mert olyan szegény vagyok, hogy még kenyérem sincs a gyerekeimmel. Jön ránk a tél, és nem tudunk fizetni semmiért, kérlek, segíts rajtunk. Adjon neked az Isten sok boldog évet, erőt, egészséget. Szolgád: Laso Nikolity Pincéd (Bács-Bodrog) 1890.szeptember 29.]

91.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Alcsút, 1890. december 7.

Alcsuthon 1890 7./12

Tisztelt tanár Uram!

Fogadja legőszintébb hálámat [folyó] h[ó] 3áról kelt szíves leveleért¹ és az „eredeti cigány levelek” különlenyomataiért.² Jelenleg Alcsuth egész indus jellegű, mivel leányom Mariska festi a cigány leánykákat, kellett lefoglalnom az egész táborokat, melyek a községektől nem türetnek 24 órán tul. Ezek most az én földemen tanyásznak, azok pedig a kik festésre kerülnek nálam desinficiáltatnak [fertőtlenítetnek] (de csak vízzel) és azután fölöltötetem uj ruhákba, nekem pedig van egy kis gyakorlatom a nyelvben. A családok ugyan anyi bizalommal lettek volna irányomban hogy a lányokat az én felügyeletemre bízta volna, mivel cigánynak tekintenek, de azokat felelősséggel tartani mig újra erre kerülnek nehéz feladat lett volna. Így pedig legalább az egész család jól él néhány napig. Ez alkalommal iparkodom őket a

telepítési eszmével³ is megismertetni, de e tekintetben még nem dicselkedhetek valami fényes eredménnyel.

Kezdeményeztek Kisjenőn⁴ hol az oláhok úgy is mint cselédek minduntalan változnak és úgy látszik hogy a vándor cigányok mégis állandóbbak.

Tegnap Józsi fiam egy erős farkast a mely az erdőben a szarvasokat hajtotta 400 lépésre megsebzett golyóval és üldözte a határig, onnan pedig a csákvári gróf vette át a további kuttatást. Már igen régen nem kerestek föl ezen a vidéken az ordasok..

Ajánlom magamat szíves emlékében maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk

92.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Szeged, 1891. május 15.

Szegeden 1891. 15./5

Tisztelt tanár Uram!

Végzetlenül sajnálom hogy Mackitchie¹ titkárral nem találkozhattam, pedig az április utolsó napjaitól áthuzódó cigány családokat vissza, lassabban Alesuthon még Fiuméből haza érkeztem és csak 13án bocsájtottam el midőn körutra indultam.² Ott voltak összpontosítva a Fehérvárra került „kolompár”?, a tordasi „lakatos”? és a „Várpalotai több családból álló sátorosak, melyek csak November elején jönnek ismét arra. Nagyon jól viselték magukat és kaptak élelmezést és új fölszerelést.

Bizonyosan az angol cigány tudóst³ igen érdekelték volna ezen olah-törökös tájszóláson beszélő romák.

Ha netalán még egyszer jönnek és jóval előre tudnám incenálnék még nagyobb összpontosítást.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván
őszinte tisztelője

József fhh sk.

[A levélboríték címzése:] Tekintetes Ponori Thewrewk Emil bölcséleti tudor és budapesti m. k. tudomány egyetemi tanár Úrnak s a t. Budapesten, Vár. Tárnok utca 12. [A levélboríték hátoldán:] József főherczeg. Szegeden.

93.

József főherceg Ponori Thewrewk Istvánnak
Alcsút, 1891. augusztus 16.

Alcsúthon 1891. aug. 16.

Kedves Thewrewk Uram!

Legnagyobb örömmel fogadom el a „Modern élet”¹ szíves ajánlatát és levelem annak élére tételét.² Azóta sok bajom van az itteni, ugyan állandó lakhellyel bíró, de a vásárookra és közgyűléseikre kocsin vándorló sátoros cigányaimmal, mivel a megye elszedette lovaikat és kocsiaikat és most kénytelenek gyalog menetelni. Egy családot ugyan sikerült egy házban megállítani, de meddig maradnak, nem tudom. Azonban minden hozzám jönnek jó tanácsokért, de mást nem adhatok, mint, hogy jöjjenek hozzám állandó munkában, ami azonban nekik egyelőre nem igen kedves ajánlat. Ezek azonban nem voltak veszélyesek, mert csak 4-5-ször évenként utaznak, nem is loznak, csak kis kereskedésből élnek.

Ajánlom magamat kedves emlékébe, maradván őszinte tisztelője:

József fh.

94.

József főherceg az alcsúti cigánytelep lakóinak
Fiume, 1892. április 10.1

Munré laché chavorale!

Tumaro mujalo Lakatos Gyorgyi² ci ovl'as tumaro caco amál, sar gindirsardan thai sar me patánd'ilom. Bichavd'om les andr e lumeste, andakode na káml'om te dikhel, sar thavl'as thaj dil'ard'as tumen. Me kamav, te tumen sin lache, miste thaj cace roma, te avelas tumenge bacht thaj bigindesko trajo, te sit'ofen kia but'ate, andakode atunci azutija o gulo del, te ovela tumenge misto trajo, bacht thaj barval'ipü. Pát'an andr e mande thaj andr e raste, kon mansa kethane kamam caces tumare lachipü. Zanav cacimasa, te tumen kamen man, thaj zanen tumen, te kaade kamav tumen savoré, sar munré cacimaske chavoren. Ma pat'an odolenge, kon cak dil'ären, de na azutinen tumen, sar amen. Vojim man, te zan tumare chavore andr' e skolate; odoj sikh'l'on butes, aven god'avere tahi ci tahven len gaden thaj daripnen. Me avara butvar maskar tumen, thaj te avela tumen dos, fedder azutinav sar o mujalo, kon jevende na dikl'as karing tumende.

[József uprutno hercegovan]

[Kedves Testvéreim! A vajdátok, Lakatos György sajnos nem volt igazi barátotok és jóakarótok, mint ahogy én azt gondoltam. Azért küldtem őt el, mert nem akartam azt, hogy megint megbolondítson benneteket. Én azt szeretném, ha ti rendes, jóra való cigányok lennétek és szerencsés, gondtalan életet élhetnétek, tanulhatnátok. Ebben segítsen titeket a Jóisten, hogy legyen jó életetek, szerencsétek, gazdagságotok. Higgyetek nekem és a papnak, aki velem együtt őszintén csak a javatokat akarja. En igazán tudom, hogy szerettek engem és ti is tudjátok, hogy úgy szeretem én is a gyerekeiteket, mintha a saját gyerekeim lennétek. Ne higgyetek azoknak, akik csak bolondítgatnak, szédítenek titeket, de sohasem segítenek rajtatok olyan igazán, mint mi. Én azt akarom, hogy a gyerekeitek járjanak iskolába, és ha ott sokat tanulnak, legyenek okosak, hogy ne kelljen nekik nincstelenségben, félelemben élni. Én eddig is gyakran meglátogattalak benneteket, és valahányszor baj volt, mindig jobban segítettem nektek, mint a vajdátok, aki egész télen még felétek sem nézett. József főherceg]

95.

József főherceg Ponori Thewrewk Istvánnak
Alcsút, 1892. október 20.

Alcsúthon 1892 20./X

Kedves Thewrewk Uram!

Sietek 19-éről kelt levelére¹ válaszolni, ne hogy elmulassza a karácsonyi kiadást², sorba véve kérdéseit.

1. Rólam irhat mindent, a mit jónak lát, leveleimet mind beleveheti munkájába.

2. A legjobb fényképek tőlem és családomtól mind Kollernál³ Budapesten található, úgy az egész család, mint az egyes tagok. Csak Mariska és Józsi fényképeit küldi önnek nőm, mert azok máshol készültek.⁴ A képeket cigányaim között Köppel⁵ tanár által készültek itt Alcsúthon; örvendek hogy azokat Stroblnál⁶ találta. Vonatkoznak Kolompár Andris és Lakatos Vicza lakadalmára úgy mint a Vajda Lakatos Gyuri és Rafael Anna esketésére.⁷ Azokból csak egy példány van darabonként nálam de ha kellenek átküldöm. Lászlótól⁸ nincsen újabb fénykép; minden esetre a Stroblé a legjobb. Engem úgy is ismer, hát maga választhatja a legjobbat. Margittól⁹ több újabb jelent meg Regensburgban melyek azonban nem oly jók, mint az, mely Kollernél készült lakodalma alkalmával.

Az első lapra talán a legjobb kép volna Kollertól, melyen két leánnyommal vagyok és nő[m] a két fiuval ennek kiegészítése.¹⁰ Családi kép van egy melyen mind rajta vagyunk.

Margit leányomtól egyuttal megadom én az engedélyt ép ugy a két kicsinytől.

Végzetlenül sajnálom hogy akkor, mikor ide akart jönni, nem tudtam járni, azóta a Kneipp-rendszer¹¹ egészen kigyógyított és évek óta nem voltam olyan jó karban, mint most. De most itt is csunya főkép a kert. Czigányaim két családot kivéve mind már hazajöttek a 2 hónapi szabadságból, igen veszélyes kísérlet volt mivel ez idő alatt egész Miskolcz vidékéig vándoroltak, de bizalmam nem csalt és ők régi vajdájukat újra elhagyták és hozzám tértek vissza. Jelenleg 145 van itt, 24 család.

Azokat kell egyszer önnek bemutatnom, még nagyon vadak de engedelmesek. Most csunya időnek nézünk eleibe de talán November eleje szép lesz.

Pozsonyban a fiam sürgönyözi ma ho esik itt csak hideg eső, mely reménylhetőleg előlendi a rengeteg pusztító egereket. Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván

őszinte tisztelője

József fhh sk.

96.

József főherceg Ponori Thewrewk Istvánnak
Alcsút, 1892. december 28.

Kedves Thewrewk Uram!

Fogadja őszinte hálámat ünnepi és ujévi üdvözleteiért¹, melyeket teljes szívből viszonzok.

A „Vasárnapi Újság”-ot, mint annak elő fizetője most már az ötödik példányban birom, ugy, hogy minden gyermekemnek jutott egy-egy.

A mit én eddig írtam, szintén a Franklin-Társulatnál nyomtattattott.² Ne aggódjék semmit sem, hogy a fényképek meddig maradtak a művészeknél; mint írókontár, tudom mi bajokkal jár egy munkát a sajtó alá keríteni és onnan kihozni. Képelem, hogy Önnek is próbára tették a türelmét és teszik még most is.

Mikor az első Alcsuthi tűzoltó szabályzatokat kinyomattam, az országban strikeoltak a nyomdászok és végtére Pozsonyban találtam egy kiadót.³

Most a két czigány kép⁴ ismét pihen a régi rámaikban az itteni folyosón. a

reproductio pedig kitűnően sikerült. Az aláírásokat itt küldöm. Margit leányom végett legjobb, ha hozzá fordul Regensburgba. Fiam Józsi itt írta alá, mert az ünnepekre szabadságot kapott.

Az itteni cigány telepemmel baj van. A megye állítja, hogy a betörések és a rablások az évben szaporodtak és a fonalak mind ide vezetnek. Hármat elfogtak ugyan, de mind büntelent, hazaküldték hozzám.

Hogy azonban a megye megnyugodjék, csak azt az öt családot, kik sohasem távoztak innen, tartom itt; a többieknek (28) vettem lovakat és kocsikat és kieszközöltem a megyénél, hogy kóborlásukat újra engedjék. Az itt maradókat rendes cselédeknek fogadtam be. Érdekes mégis, hogy már hat család az elbocsájtandók között megköszönte a lovakat, kocsikat, és kértek házakat a környékbeli helységekben, mivel többé kóborolni nem akarnak. De az a baj, hogy a községek nem igen akarják bevállalni. Láttuk ebből, hogy valamit civilizálódtak.

Majd hogyha az állam most kezdi a telepítési ügyet, jobban fog sikerülni, mint ily magánvállalat.

Tegnapelőtt nagy véres verekedés volt köztük éjjel, az elbocsájtandók megtámadván az itt maradókat; azonban a tűzoltókkal helyreállított a rend. Csak az új utjukra készült ruháik tépettek össze; ez már olyan sátoros-cigány szokás.

Isten önnel, maradok őszinte tisztelője

József fhh sk.

97.

József főherceg Ponori Török Aurélnak
Fiume, 1893. március 16.

Fiumében 1893. 16./III.

Tisztelt tudor Uram!

Midőn az „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn” című folyóirat kiadását, Dr Herrmann Antal is Wlislöcki Henrik közreműködése mellett átvettem,¹ ennek tartalmát a megszűnt angol „Gypsy lore society” közlöny² anyagával szándékom szaporítani és az antropológia a néprajz e fontos tényezőjét is belevonni.

Hazánk e tudományban legjártasabb szaktudósához folyamodom tehát hogy szíveskedjék ézen újon felálló vállalatunkat szellemileg támogatni és szakavatott tollával elősegíteni. Tudom hogy szerénytelen e kérésem mert

ideje drága, de a külföldön is forduland úgy mint eddig is, munkánk is kell hogy biztosítsam magamnak és társaimnak hazánk első tudósainak közreműködését.

Ezen kérelemmel maradok tudor uramnak legőszintébb tisztelője

József fhh sk.

[A levélboríték címzése:] Tekintetes Dr Török Aurél orvos tudor Úrnak a m. k. tudomány-egyetem embertani rend. nyilván. tanárának, az embertani gyűjteménytár igazgatójának sat. Budapesten IV. Vígadó tér. 1.

98.

József főherceg Ponori Thewrewk Emilnek
Fiume, 1893. március 25.

Fiumében 1893. 25./III.

Tisztelt tudor és tanár Uram!

Ujra egy kéréssel közeledem hazánknak szakavatott nyelvészéhez t.i. a már haldokló „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn” című szaklap élire álltam mint pártoló kiadó, Dr Herrmann Antal átvette a vezérszerkesztőséget és Wlisloczky Henrik a segédszerkesztőséget.¹

Fő célom hogy lássa a külföld, hogy van hazánkban elég tudós ily vállalatra.

Bővitem az anyagot a megbukott „Gypsy Lore Society” eddigi cigány-népismével és így reményelem hogy még bővebben mutathatjuk be hazánk népisméjét a nyugati tudósainak.² Dr Török Aurél, Mr Leland³ már elfogadták a munkatársi tisztet oldalom mellett, így tehát most fordultam csak midőn a Vállalat szép reményekkel kecsegtet legrégebb tudós munkatársunkhoz azon kéréssel tárogasson engem olykor kis lapom részére szakavatott közleményeivel. Iparkodni fogunk hogy első magyar tudósaink meg legyenek elégedve vállalatunkkal.

Magamat szíves emlékére ajánlva maradok
őszinte tisztelője

József fhh sk.

[A levélboríték címzése:] Tekintetes Ponori Thewrewk Emil bölcséleti tudor Úrnak, a budapesti m. k. tudomány-egyetem a classica philológiának rend. nyilván. tanárának s a t. Budapesten Vár, Tárnok utca 12. [A levélboríték hátoldalán:] József főherceg. Fiumében. 55. sz. 1893. III/25. Ethnologia

József főherceg Ponori Török Aurélnak
Wörishofen, 1894. november 25.

Wörishofen 1894 25./XI.

Tisztelt Doctor Uram!

Végzetlenül sajnálom, hogy a tudós I. Walmerüm norvég lelkész a cigány telepítés ügyében nem fog valami biztatót láthatni minálunk.¹

Egy évig volt nálam a nagy gyarmat, de Fehérmegye lakósága nem tűrte tovább², kieszközöltem ugyan hogy 8 család maradhason, meg is maradtak 3 évig, de tavaszkor kénytelen voltam ezeket is elbocsájtani minekutána kieszközöltem a ló és kocsi tartást részükre. Megegyeztem ugyan velük, hogy akár mikor jönnének vissza hozzám, addig maradhatnak újra nálam míg dolgoznak; vissza is jött egy részük November elején de a munkáról még most is irtóznak és valószínűen újra elköltöznek, ugy tehát ezentul csak időnkénti vendégeim lesznek. a részükre épített csinos házak valószínűen csak ritkán lesznek általuk használva.

Azonban jelentett Hieronymi belügy minister³ komolyan foglalkozik ezen ügygyel, és gyűjtötte e célra többek ajánlatát az enyémet is.

Ha nálam maradhattak volna és már elég jó sikerrel vezetett oskolában legalább talán a gyermekek szelidültek volna meg. Mind a mellett legnagyobb készséggel fogok a tudós lelkész kezére járni.

Itt németországban is gondolnak telepítésre de azért eddig még kószálnak itt is a vándor csapatok.

December 14én szándékom haza utaznom ha addig fölvilágosítások kellenének Libits Adolf igazgatónnál⁴ is található.

Ajánlom magamat kedves emlékébe maradván őszinte tisztelője

József fhh.

[A levélboríték címezése:] Seiner Wohlgeboren Herrn Doctor Aurel Török Director des antropologischen Museums etc. in Budapest VIII. Museum körut 4. sz. Ungarn

A fordító utószava

József főherceg cigány témájú/nyelvű levelezése rendkívül fontos adalék a mai romológiai kutatásokhoz. Maga az a tény, hogy 120-150 évvel ezelőtt egy Habsburg főúr élénk érdeklődést mutatott a cigány nép kultúrája, nyelve, tradíciói iránt, bizonyos fajta tudományos elkötelezettségre, felelősségérzetre, jobbtó szándékra enged következtetni. Ha emellett még fontolóra vesszük azt is, hogy vette a fáradságot, időt és energiát, hetekig egy-egy számára érdekesnek tűnő cigány közösségben élni, megtanulni a nyelvet, életmódot, hit- és szokásrendszert, azt kell mondjuk – több nyugati antropológussal egyetértve –, hogy Wisloczkyval együtt a modern antropológiai cigánykutatások első képviselői közé kell sorolnunk őt. Hisz nem csupán elméleti síkon közelítette meg kutatása tárgyát, hanem a népcsoportot belülről, velük huzamos ideig együttélve tanulmányozta és ismerte meg. A fentieknek köszönhetően munkássága mára szinte pótolhatatlan antropológiai, néprajzi és nyelvészeti forrásértékkel bír.

A levelek lefordítása nem kis gondot okozott számomra, aminek első lépésben mindjárt két oka is lehet:

1. A levelek ilyen vagy olyan volta, és
2. az én ügyetlenségem, felkészületlenségem. Vegyük ezeket az aspektusokat kicsit közelebbről is szemügyre.

A levelek:

A cigány nyelv, mint ahogyan a cigány kultúra is, nem valamiféle fixált, homogénitással bíró dolog, hanem igen sokféle és sokrétű jelenség. Három nagy csoportba sorolhatók a közép- és kelet-európai dialektusok: kárpáti, balkáni és oláhigány. Elnevezésük jelöli a tájegységeket, ahol leginkább elterjedtek. Ma Magyarországon a beszélt nyelv legelterjedtebb formája az oláhigány dialektus, melynek egyik ágából, a lóvárriból fejlődött/fejlődik ki a cigány irodalmi nyelv. A recens cigány nyelvi kultúra hordozóinak körülbelül 80%-a ma ezt a dialektust beszéli hazánkban.

De ez nem mindig volt így. Ma azt gondoljuk, hogy a cigány nyelvet csupán az oláhigányok beszélik/beszélték és természetesnek vesszük, mi cigányok is, hogy például a zenész cigányok, magyarcigányok/romungrok nem bírják azt. Vannak ugyan még szórványokban Magyarország területén is olyan cigány csoportok (legnagyobb létszámban Nógrád megyében), akik beszélik a nyelv kárpáti dialektusát és olyanok is (legnagyobb számban a Dunántúlon), akik ugyanennek a dialektusnak egy német változatát, a szintót, mégis természetesnek fogadjuk el azt, hogy a magyarcigányok nem beszélik a nyelvet.

József főherceg levelezése szerintem az egyetlen bizonyíték arra, hogy a magyar zenészcigányok Mária Terézia jólismert pressziója ellenére, még a századfordulón is beszéltek a cigány nyelvet. Sehol máshol nem találtam eddig erre vonatkozó írásos forrást. Egészen lenyűgöző érzés ezeket a 100-120 évvel ezelőtt beszélt nyelvet rögzítő leveleket olvasni, még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy ezek egyrészt töredékesek, a lelőhelyükön erősen megrongálódtak és egyes szavakra, mondatokra csak következtetni lehet, másrészt a nyelv írott formája mára már szinte érthetetlennek tűnik. Ennek több oka is lehet, leginkább az, hogy a cigány emberek nem maguk írták le a szöveget, hanem valakinek diktálták, aki hallás után jégyezte le azokat. Ennek következményeként, mivel az illető írta, de nem értette, majdnem minden esetben rossz a szöveg központozása, a kis és nagybetűk használata, továbbá az egyes szavak külön- ill. egybeírása is. A dolgot tovább bonyolítja, hogy a magyar írásmód nem képes visszaadni a cigány nyelvben használt fonémákat. A 40. sz. levelet például valószínűleg egy papnak diktálta Csomor/Csömör Gáborné, hisz az latin írásmódban íródott és nem valószínű, hogy az magától Csomornétól ered.

A cigány nyelvű megfogalmazásokból jól kiérződik az az igyekezet, hogy a lehető legnagyobb mértékben a magyar nyelvű fogalmazás- és gondolkodásmódot másolják le, mintegy tükörfordításként. Ebből gyakran olyan komikus kifejezések születtek, amelyeket az élő beszédben, egymás között soha sem használnak a cigány emberek. Összességében véve egyáltalán nem tűnnek ezek a levelek élőbeszédnek, sokkal inkább erőltetettnek, mesterkéltnak. Nem találunk bennük például olyan szimbolikus kifejezéseket, rögzült szófordulatokat, amelynek az élő nyelvben mai napig jelen vannak, s amelyek a nyelv egyik legmarkánsabb sajátosságai. Mintha az lenne az ember érzése, hogy arra gondoltak: jó-jó, a főherceg megtanulta a cigány szavakat a szótárból, de nem tud cigányul beszélni/gondolkodni, tehát ha azt írnám, amit gondolok, nem értené meg. Lehet ebben valami igazság, mert hiába tanulja meg valaki a nyelvet, ha annak szimbolikus jelentéstartalmát nem ismeri, tudása csupán formális marad, ami gyakran rosszabb, mintha egyáltalán nem is tudna semmit.

Mit kezd például a formális nyelvtudással bíró ember, ha ezt hallja: Xáloj muro séro (Kháloj muro séro). Szószerinti fordításban ez a következőt jelenti: Meg van éve a fejem, vagy megevett állapotban van a fejem. A dolgot tényleg csak félreérteni tudja, legjobb esetben olyasmit hall ki belőle, hogy fekete a fejem (káloj muro séro), rossz esetben rosszabbat. A jelenség nyelvészeti antropológiai szempontból roppant figyelemreméltó, ismereteim szerint eddig még senki sem tanulmányozta azt.

És én:

József főherceg leveleiből kiderül, hogy ő is a kárpáti cigány nyelvet tanulta meg és használta, velem szemben, aki a lovári dialektust beszéli. A dolog

érthető, ha számbavesszük, hogy ő leggyakrabban zenészcigányokkal került kapcsolatba és a kialakított kapcsolatot is velük tudta tartani. Ők rendelkeztek állandó lakhellyel és bennük volt meg az asszimilációra a legnagyobb nyitottság. Ez azonban egyáltalán nem jelentette szükségszerűen a kommunikáció zavarát, hisz függetlenül attól, hogy mindhárom fenti dialektus fellelhető a levelek között, meglehetősen jól értették egymást.

A cigány nyelv differenciáltságára mutat az is, hogy Nagyidai Sztojka Ferenc, akinek kifejezésmódja leginkább a mai kolompár, illetve másár cigányok nyelvhasználatával egyezik meg, vitatkozik a főherceggel (aki melleleg a katonai főparancsnoka is) egyes szavak, grammatikai eltérések kapcsán. Külön érdekesség, hogy az ő esetében, lévén „iskolázott”, költő, első ízben találkozhatunk a tudatos nyelvújítási törekvéssel, amit a főherceg nem minden esetben bírált el pozitívan, hisz ő a nyelvet a lehető legérintetlenebb, legarchaikusabb formájában szerette volna rögzíteni.

A mai romológiai és nyelvészeti kutatások épp azt a törekvést tükrözik, hogy a kultúra és nyelv differenciáltságát tanulmányozzák és a mikroközösségek tradíciói felől elindulva jussanak el valamiféle nagyobb, globalizálható konzekvenciáig. Ehhez nyújthat segítséget ez a páratlanul értékes forrásanyag, melyet igyekeztem szöveg- és értelemkövető hűséggel magyarra fordítani. Legfőbb értéke azonban mégis csak a nyelv hihetetlen színe és gazdagsága, mely, mint ahogyan a levelek nyitotta időtávlatokból kitűnik, igen dinamikus, rugalmasan adaptálódó, máig sem fakuló, élő és formálódó páneurópai nyelv, mely remélhetőleg sokat segíthet nekünk ma, az identitáskrízis korában önmagunkhoz, gyökereinkhez visszatalálni.

Glonczi Ernő

JEGYZETEK

A levelekben és a jegyzetekben használt rövidítések jegyzéke

Cigányzenészek: *Markó Miklós:* Cigányzenészek albuma. Budapest, 1926. Korábbi kiadása: A régi mulató Magyarország. Híres cigányzenészek. Szerkeszti és kiadja *Markó Miklós.* Budapest, 1896.

Czigány levelek: József főherceg: Eredeti Czigány levelek. In: Egyetemes Philológiai Közlöny, 11 (1890) 9-10. füzet. 737-768.

EMU: Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn

EPhK: Egyetemes Philológiai Közlöny

fh: főherceg

Irodalmi Kalauz: *Ponori Thewrewk Emil:* Irodalmi Kalauz. In: József főherceg: Czigány nyelvtan. Rómáné csibákéro sziklaribe. Budapest, 1888. 219-377. 1.

Jókai Mór levelezése. III.: Jókai Mór levelezése. III. kötet. (1876-1885). összeállította és sajtó alá rendezte *Györffy Miklós.* Budapest, 1992. (Jókai Mór összes Művei. Levelezés 3.)

József főherceg: *Ponori Thewrewk István:* József főherceg. Budapest, 1893.

József főherceg emlékezete: *Ponori Thewrewk Emil:* József főherceg emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia 1906. évi május 20-án tartott ünnepélyes közgyűlésen fölolvasta (...). Budapest, 1906.

K: Kézirat

M: Megjelent

MTA Kkt.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára

MOL: Magyar Országos Levéltár

Nemzet: *Thewrewk István:* József főherceg a tudós. In: Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.) és 302. sz. (1892. nov. 1.)

OSZK Kt.: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

P.S.: post scriptum

RAL: Régi Akadémiai Levéltár

sk.: saját kezűleg

VU: Vasárnapi Újság

Jegyzetek a Bevezetéshez

1. József főherceg emlékezete. (A teljes címet ld. a rövidítésjegyzékben)
2. *Thewrewk István: József főherceg és a cigányok.* In: VU, 40 (1892. dec. 25.) 52. sz. 881.
3. József főherceg,
4. *Igor E. Kutlík-Garudo: Zur 150. Wiederkehr des Geburtstages von Josef Habsburg dem verkannten großen Romani-Forscher.* Wien, 1882. In: Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 119. Jahrgang 182. So. 8. 162.
5. Ld. erről a 13. sz. levélben és annak 3. sz. jegyzetében.
6. Ld. erről a 13. sz. levél 2. sz. jegyzetét (Bibliográfiai melléklet.), továbbá a 18. és a 21. sz. leveleket.
7. Ld. ennek pontos címét az 5. sz. levél 2. sz. jegyzetében.
8. Eredeti cigány levelek. (A pontos bibliográfiai adatokat ld. a rövidítésjegyzékben.)
9. Ld. a 18. sz. levelet.
10. A cigányokról. A cigányok történelme, életmódja, népelete, népköltése, zenéje, nyelve és irodalma. Közreműködött: *Wislocki Henrik.* In: Pallas Nagy Lexikona. IV. k. Budapest, 1893. 361-364., I-XLVIII. és különnyomtban: Budapest, 1894.
11. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen.
12. Ezredévi kiállítás.
13. Ld. a 13. sz. levelet.
14. Ld. erről a 86. sz. levelet.
15. Ld. erről a 93. sz. levelet.
16. Ld. a 98. sz. levelet.
17. Ld. a 62. sz. levelet.
18. Ld. erről 34. sz. levelet.
19. Ld. erről a 6., 8. és 84. sz. leveleket.
20. *Thewrewk István: József főherceg és a cigányok.* In: VU, 40 (1892. dec. 25.) 52. sz. 882.
21. Ld. erről a 91. sz. levél 3. sz. jegyzetében idézett cikkeket.

Jegyzetek a levelekhez

1. K: MOL, P 1412 Kisebb fondtöredék. M: –

1. Kisjenő: József főherceg egyik, Arad vármegyei uradalma. Ma: Chisineu-Cris Romániában. A főhercegi uradalomról ld. bővebben: József főherceg ur ö császári és királyi fenség uradalmainak rövid ismertetése. Az 1896. évi ezredéves Országos Kiállítás alkalmából. Írta és kiadta a főhercegi uradalmak központi jószágigazgatósága Alcsúthon. Budapest, 1896. 24-31. l. (A továbbiakban: Uradalmi ismertetés)
2. Kurtics: Kürtös (Arad vm.). Ma Curtici Romániában.
3. Max: valószínűleg Miksa Emánuel (Maximilian Emanuel) bajor hercegről van szó, aki többször vendégeskedett József főherceg alcsúti és kisjenői birtokán. Vö. erről pl.: Szabadság, 12 (1892. december 6.) 147. sz.
4. Bornemissza: feltehetően a báró Kászoni Bornemissza-család egyik tagja. Pontosan nem azonosítható.
5. Tanner: kutatásaink során személyét nem tudtuk megállapítani.

6. Erdőhegy vagy más néven Kisjenő-Erdőhegy (Arad vm.): ma Padureni Romániában.
7. Jelencsik, Pongrácz, Bethlen: pontosan nem azonosítható személyek.
10. Lunka de Zsosz:: magyar nevén Kendilóna (Szolnok-Doboka vm.): ma Lunca de Jos Romániában.

2. K: OSZK Kt. Levelestár, Fond V/282. (József főherceg levelei Jókai Mórhoz) **M:** Jókaihoz írott levelek. Közli: *Baros Gyula*. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 35 (1925) 97. és Jókai Mór levelezése, III. k. 250.

1. A mellékelt jegyzék ma már nem található az eredeti levél mellé csatolva.
2. Franz Miklosich (Franjo Miklosic) (1813-1891): horvát nyelvteszt. Nyelvészeti munkásságában jelentős helyet foglalt el a cigány nyelv és nyelvjárásainak kutatása. Ld. erről a következő műveit: *Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten*. Bd. 1-4. Wien, 1874-1878. Heft 1-3.; *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas*. 1-11. Wien, 1872-1881. (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe. Denkschriften. 21/1-22., 23., 25-27., 30-31.)
3. Miklosich levelét nem találtuk meg.

3. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 738.

1. A levél írójának és dátumának feltüntetése József főhercegtől származik. A levélíró, Nagyida Sztojka Ferenc cigány nyelvész és költő, József főherceg elkötelezett híve. 1855-ben született a Pest-Pilis-Solt vármegyei Uszód községben, ahol szülei (Sztojka József és Kozák Borbála sátoros cigányok) 1849-ben megtelepedtek. Középkolai tanulmányai után katonai altiszt iskolát végzett és 1878-ban részt vett Bosznia-Hercegovina okkupációjában, ahol kitüntette magát. Ezt követően még ugyanebben az évben, négyévi katonáskodás után szabadságot kaptak és visszavonult Uszódra, ahol szülei földjén gazdálkodott. Leszerelése után is folyamatosan kapcsolatban állt József főherceggel, aki segítette, bátorította nyelvészeti és költői, irodalmi tevékenységében. Sztojkról, „József főherceg cigányáról” számos korabeli méltató cikk látott napvilágot. Ld. pl. *Herrmann József*: József főherceg cigányja. In: *Egyetértés*, (25) 30. sz. (1891. január 30.) 1.; ugyanez in: *Szegedi Napló*, 1891. január 19. – Sztojka verseit több újság is közölte, mint pl.: *Fővárosi Lapok*, (21) 67. sz. (1887. március 9.) 183.
2. Malatin Antal: kalocsai nyomdász, aki felvállalta Sztojka magyar-cigány szótárának kiadását.
3. A mű, amely József főherceg hathatós anyagi és erkölcsi támogatásának köszönhetően látott napvilágot, a következő cím alatt jelent meg: *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyökszótára*. Románé álva. Kalocsa, 1886. – A könyv nemcsak a szótárt foglalja magában, hanem Sztojka egyéb munkáit is, az ún. III. szakaszban. Ezek a következők: *Eredeti cigány költemények és lefordítása magyarban*; *A cigányok vándorlása*. (Magyar vers.); *A cigányok nemzedékeik*; *A cigányok rögzött szokásai*; *Romáji Párámicsi*.

4. K: OSZK Kt. Levelestár, Fond. V/282. (József főherceg levelei Jókai Mór-nak) **M:** Jókai Mór levelezése, III. k. 331.

1. Lumitzer Sándor (1821-1892): a budapesti egyetem sebész tanára, József főherceg orvosa.

2. Valószínűleg egy cigány nyelvészeti munkáról van szó, amelyet József főherceg előtanulmányként készített néhány évvel később publikált cigány nyelvtanához.
3. Kolompár: fémművességet űző illetve fémből készült eszközöket javító cigány.
4. Ld. a 3. sz. levél 1. sz. jegyzetét.
5. Ld. uo. a 3. sz. jegyzetet.
6. Rom: azaz cigány.

5. K: OSZK Kt. Levelestár. Fond V/282. (József főherceg levelei Jókai Mórnak) **M:** Jókai Mór levelezése, III. k. 334-335.

1. Az eredeti szövegben: „hetedikéről”.
2. József főherceg legjelentősebb cigány témájú munkáját a Magyar Tudományos Akadémia jelentette meg. Ld.: Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe. Budapest, 1888. – A cigány nyelvtanról ld. még: *Jókai Mór*: Románó csibákéró sziklaribe. In. Jókai Mór összes művei. Még egy csokrot. Elbeszélések. Budapest, 1887. 185., 189-191. (Nemzeti Kiadás, LXIX. k.) Ld. ez utóbbiról még *Jókai Mór: A fekete vér.* (1891.) Budapest, 1969. 242-243. (Jókai Mór Összes Művei. Szerk. Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Regények. 58.) A nyelvtanról tudományos ismertetést közölt Herrmann Antal az alábbi címmel: József főherceg könyve. In: Képes Folyóirat, 3 (1888) 513-520., 594-606. és Budapesti Szemle, 1888. 55. k. 141. sz.
3. Ld. erről a 3. sz. levél 3. sz. jegyzetét.

6. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 738-739.

1. József főherceg levele nem ismeretes.
2. József főherceget 1869-ben nevezték ki az ujjászervezendő magyar királyi honvédsereg főparancsnokává.

7. K: OSZK Kt. Levelestár, Fond. V/282. (József főherceg levelei Jókai Mórnak) **M:** Jókai Mór levelezése, III. k. 335-336.

1. Növényteni kísérletek Fiumében 1881-től 1885-ig. In: Magyar Növényteni Lapok, 1886. január (Vö. erről: Jókai Mór levelezése, III. k. 772.). A tanulmány különnyomatban is megjelent az alábbi címmel: Növényhonosítási kísérletek Fiumében 1881-től 1885-ig. Kolozsvár, 1885.
2. Ld. erről a 4. sz. levél 2. sz. jegyzetét.

8. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 740-741.

1. A levél szerzőjének és keltezésének feltüntetése valószínűleg József főhercegtől származik.
2. Ákos: Ágost, azaz József Ágost főherceg, József főherceg és Klotild Szász-Köburg-gothai hercegnő legidősebb fia (1872-1962). Tábornagy, az I. világháború idején több magyar hadsereg parancsnoka, 1918-ban homo regius, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja.
3. Ld. erről a 3. sz. levél 3. sz. jegyzetét.

9. K: MTA KKt. RAL 455. sz./1886. **M:** –

1. A levél fogalmazvány. Itt a véglegesnek számító szöveget adjuk közre. A kisebb törléseket, kihúzásokat, melyek alapvetően nem módosítják a levél tartalmát, külön nem jelöljük.

2. József főherceg cigány nyelvtanáról van szó. Ld. az 5. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
3. Azaz az MTA Nyelvtudományi Osztálya.
4. Az MTA akkori főtitkára, Fraknoi Vilmos már 1886. május 6-án átadta a Nyelvtudományi Osztálynak a kéziratot, melyet József főherceg május 5-én juttatott el az Akadémiának (vö. erről: József főherceg emlékezete, 9-10.) azzal a megjegyzéssel, hogy azt József főherceg „megvizsgálás végett az Akadémiához küldött át, oly megjegyzéssel, hogy a munkát ő maga fogja közrebocsátani”. Ld. ezt: MTA KKt. RAL 344. sz./1886. (Fraknoi fogalmazványával együtt uo.) József főherceg, aki kezdetben ragaszkodott művének saját költségein történő megjelentetéséhez, végül hozzájárult ahhoz, hogy cigány nyelvtanát a MTA adja ki. (Ld. erről: József főherceg emlékezete, 11.)
5. Budenz József (1836-1892): nyelvtudós, az MTA tagja.
6. A munka bírálatára – az Akadémia 1886. május 14-i ülésének határozata értelmében – egyrészt Budenz Józsefet, másrészt Ponori Thewrewk Emilt kérték fel. (Vö. erről: József főherceg emlékezete; 10. és a 11. sz. levél.) Budenz lektori jelentése, a műről készített jegyzeteivel együtt megtalálható a MTA Könyvtárának Kézirattárában „Vélemény” címmel. Ld.: Nyelvtudomány (Nyelvt.) 4-r. 153/1-2a. Fol. 13 – Ponori Thewrewk Emil kritikájáról illetve véleményéről ld. bővebben: József főherceg emlékezete, 9-11. Jókai lelkes és dícsérő szavait József főherceg cigány nyelvtanáról és kéziratot szótáráról. Ld. uo. (9.)

10. K: OSZK Kt. Levelestár, Fond V./282. (József főherceg levelei Jókai Mór-nak) M: –

1. József nádor.
2. Id. Vastagh György (1834-1922): festő. Híresek oltárképei, freskói, néprajzi vonatkozású festményei valamint arcképei.
3. Zala György (1858-1937): szobrászművész. Nemcsak az alcúthi kápolnába készített szobrot a főhercegi család számára, de ő alkotta meg József nádor síremlékét és Mária Dorottya főhercegnő mellszobrát is.
4. Azaz Pulszky Ferenc múzeumigazgatónál, aki 1869-1894 között állt a Magyar Nemzeti Múzeum élén.
5. Vastagh számos cigány témájú képet festett, melyek közül igen nevezetes volt a „Kárvalott cigány” c. festménye.
6. Hegyi Aranka (1855-1906): híres cigány származású operetténekesnő. A Népszínházban 1886. március 26-án bemutatott Johann Strauß operettben „Szaffi” szerepét ő játszotta. Vö. erről: *Verő Győző*: Blaha Lujza és a Népszínház. Budapest, 1926. 232-234. l. Hegyi Aranka arcképét ld. uo.: 235. – Az énekesnőről ld. még: Irodalmi Kalauz, 338. és Cigányzenészek, 86-89.

11. K: MTA KKt. RAL 774. sz./1886. M: –

1. A levél fogalmazvány. Hasonlóképpen a 9. sz. levélhez, ebben az esetben is a véglegesnek számító szöveget adjuk közre, a törléseket külön nem jelöljük.
2. Ld. erről a 9. sz. levél 4. sz. jegyzetét.
3. Ugyanerről ld. uo.
4. A két bíráló 1886. november 27-én olvasta fel kedvező és a munka kiadását melegen ajánló véleményét a MTA I. Osztályának ülésén, melyet az Osztály tagjai egyhangúlag elfogadtak. A Nyelvtudományi Osztály álláspontját az Akadémia 1886. december 21-én jóváhagyta és intézkedett afelől, hogy a két bírálatot József főherceggel is közöljék. Ezt megelőzőleg Gyulai Pál osztálytitkár a következő jelentést tette az Akadémia titkárságának: „Ki

vitt cikk a M. T. Akadémia I. osztályának 1886. nov. 27-én tartott értekezlete jegyzőkönyvéből: 88. Olvastatnak Budenz József és P. Thewrewk Emil r. tt. jelentései József főherceg *Czigány nyelvtanáról*. Mindkét bíráló igen becsesnek tartja a munkát, részint gazdag tartalmánál fogva, részint sikerült szerkezeténél fogva, s meg van győződve, hogy az némi javítások után díszre fog válni a magyar nyelvészeti irodalomnak. A jelentések örvendetes tudomásul vétetvén, határozatlik, hogy a bírálók észrevételei közöltessenek József főherceg fenségével s egyszersmind fejeztessék ki az osztály azon óhajtása, hogy bár Ő fensége maga akarja kiadni munkáját, mindamellert kegyeskedjék megengedni, annak az akadémia neve alatt való megjelenését. Budapest decz. 12. 1886. Gyulai Pál osztálytitkár.” (MTA KKt. RAL 121/1886.) – József főherceg az Akadémia levelére 1887. január 14-i válaszában meghatódva mondott köszönetet a rendkívül pozitív kritikákért. Együttal felkérte Ponori Thewrewk Emilt a nyelvtan kiadásával kapcsolatos teendők elvégzésére. Ld. erről részletesen: a 15. sz. levelet és József főherceg emlékezete, 10-11.

5. Vö. erről a 9. sz. levél 4. sz. jegyzetét.

12. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.); József főherceg, 13. (részlet), 44-45. (teljes szöveg); József főherceg emlékezete, 22-23. (teljes szöveg).

1. Ld. erről a 11. sz. levél 4. sz. jegyzetét.

2. Erről a műről, mely sajnos soha nem készült el egészen, József főherceg megemlékezett az Akadémia főtítkárához 1884. május 5-én írott levelében, tudatva Fraknóival azt, hogy nyelvtanához „még egy szótár is” tartozik, „de az még csak néhány év múlva lesz annyira kifaragva, hogy érdeklődést keltsen”. – Idézi: József főherceg emlékezete, 13. A munka a „Romano ugrikáno alamangéro libro” (Czigány összehasonlító szótár) címet viselte.

3. Jókai szerint 1885-1886-ban már 641 folio terjedelmű volt.

4. A szótáron József főherceg még 1892-ben is dolgozott. Ld. erről: *Jókai Mór: Rómánó csibákéro sziklaribe*, 183. és József főherceg emlékezete, (11., 13., 14., 18. sz. levelek.)

5. Charles Godfrey Leland (1824-1903): amerikai ujságíró, a Magyar Néprajzi Társaság alapító tagja, a nemzetközi cigánytudós társaság (Gypsy Lore Society) elnöke. Híres volt „The Gypsies” (London, 1882.) c. igen népszerű és számos kiadást megért könyve valamint „The English Gypsies and their language. London, 1873.” c. munkája. (Ez utóbbiból Szász Béla fordításában magyarul is megjelentek részletek. In: Budapesti Szemle, 1873. (27. k.) 169-173. – Leland ciganológiai munkásságáról ld. még: Irodalmi Kalauz, 313.

6. Leland angol cigány szógyűjteménye ekkor még nem jutott el József főherceghez. Vö. erről a 18. sz. levelet.

7. Sztójka szótáráról ld. a 3. sz. levél 3. jegyzetét. – A másik cigányszótár Ipolysághi (Sághi) Balogh János (1820-1874) cigányprímástól származik, aki levelezésben állt József főherceggel és kéziratot munkáját (Magyar-czigány zsebszótár. Selmecebányán, 1876.) József főherceg rendelkezésére bocsátotta. Balogh Jancsiról egyébként, mint a „czigány nemzet első írójáról”, többek között Ponori Thewrewk Emil is megemlékezett. Ld. erről: Figyelő. Irodalomtörténeti Közlöny, III. k. (1878), 308-309., továbbá: Irodalmi Kalauz, 300., 308., 335. és 339. Tóth József pedig „Egy vén muzsikus” c. cikkében állított méltó emléket neki. Ld.: Fővárosi Lapok, (10) 128. sz. (1873. június 5.) 556-557. Balogh nemcsak mint szótáríró és kiváló zenész („zenekari igazgató”) volt ismert, de nevéhez fűződik az első, cigány szerzőtől származó nyomtatvány megjelentetése is: „Legelső cigány imádságok, mind a két magyar hazában lévő cigány nemzet számára fordította Ipolysághi Balogh Jancsi. Esztergom, 1850.” Bővebben róla ld. még: *Jókai Mór: Rómánó csibákéro sziklaribe*, 187-188.; Cigányzenészek, 18. és *Sárosi Bálint: Cigányzene*. Budapest, 1971. 109., 111., 121.

13. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.); József főherczeg emlékezete, 23.

1. Az OSZK Kt-ban található eredetiben: „ismerem”.

2. A mellékelt bibliográfia a következő:

„Az Alcsúthon 1887. jan. 20 kelt levélhez.

Munkák melyekben a cigány irodalom található

Miklosich, Franz Dr. Über die Mundarten und Wanderung der Zig. Europas. I: 54-59. I.I., VIII. 107.-110. I.I. XII. 59.-62. I.I.

— Beiträge zur Kenntniß der Ziegnermundarten III. 3.-5. I.I.

Grellman, H. M. G. Historischer Versuch über die Zig. Göttingen 1787 a könyv végén.

Ascoli, G. I. Zigeunerisches. Halle. 1865. I. I.

Pott, A. F. Dr. Die Zigeuner in Europa und Asien. Halle I. 1-26. I.I.

Verzeichniß von Werken und Aufsätzen welche in ält. und neuerer Zeit über d. Geschichte und Sprache der Zig. veröffentlicht worden sind. Leipzig. Ver. v. List et Francke. 1866.

Tipray, T. Adalékok a cigányokról szóló irodalomhoz. Magy. Könyvszemle. 1877. Nov. Dez. 373-385. I.I. Budapest.

Miklosich birtokában levő kéziratok.

Ascoli, I. G. Car. Prof. Brief mit Berichtigungen zu Beiträge und Kenntniß der Zig. mundarten. III., und Sitzungsberichte LXXXIV Band. d.

Boldizsár, Jos. Klausenburg. Anfang eines ung. zig. Wörterbuches.

Cihac, A. de Mainz. Berichtigungen d. Vergleichen Miklosichs zig. und rumun. Wörter.

Constaninescu, Barbu, Dr. Bukarest. umfangreiche Handschriften[!] und Texte über die rumun. Zig.

Crofton, Henri, T. Manchester. Additional Anglo-Gypsy Vocabulary.

Derwischjan. Constantinopel. Vergleich der zig. m. d. armenischen.

Doncev Petrovic Ivan Prof. in Kisenev, vocabular aus Bessarabien. 1852. aus P. v.

Köppens Papieren von Akademiker A. Schiefner mitgetheilt.

Dubrawski, A. Vocabular d. Mundart der Zig. in Galizien.

Duhmberg, Otto, Dr. Staatsrath, Medicinal inspector zu Barnaul, Gouvernement Tomsk, Sibirien. Vocabular.

Emmerst, A. Trient. Befehl des Bischofs von Trient 1732 die Zig. am Eintritt in d. Jurisdiction v. Pergine u. Levico zu hindern.

Gasser, M. Dr. St. Petersburg. Erzählungen aus Rumänien.

Glaeser, L. St. Petersburg, vocabular aus Soumy in Gouvern. Challov. mit gram. scizze und Sprachproben.

Groom, F. H. Edinburgh. Nachrichten über d. englischen Zig.

Kizilowicz Leon, Prof. 1872. vocabular aus d. Bukowina.

— Lügenmärchen aus der Bukowina.

Kluch, I. stud. phil. Wien. Zigeunerisches aus d. ung. Karpaten. Mese.

Köppen, Waldemar Dr. April 1872. vocabular aus Taganrog, durch Akademiker A. Schiefner mitgetheilt.

Kostrencic, Ivan. Agram. Urkunde von 1698

Leiner Anton, K. K. Hauptmann. Wien. Texte in der Sprache der ung. Zing.

Lucarici, G. vocabular d. Mundart d. Zig. in Sirmien.

Mezzofanti, Cardinal. aus d. Bibliothek v. Bologna, mitgetheilt v. Prof. Emilio Teza in Pisa, vocabular. (valószínűen erdélyi rumun cigányoktól származik).

- Miklosich, Franz. Prof. vocabular ung. Zig. selbst aufgezeichnet. (Ödenburg.) (A szavak értéke szerint vándor cigig.-től származik).
- Müller, Ferd. Agram, vocabular der Mundart d. Zig. in Slavonien.
- Müller, Friedr. Dr. Prof. Berichtigungen und Ergänzungen zu: Über die Mundarten und Wand. d. Zig. etc. VII. VIII. Denkschrift XXVI, XXVII. vocabular. Ergaenzung hiezu.
- 3 Wörtersammlungen ung. Zig.
- Narbutt, Theodor. vocabular gesammelt aus Rys historiczny ludu ciganskiego. Wilno. 1830. 152.-169. p. (irónnal kiegészített kézirat.)
- Niese, B. Rom. Methodion thou hagiótaton patriarchon diataxis.
- Novakovic, Sz. vocabular d. Zig. in Serbien und am Timok,
- Piurko, Bohdan. Wien. vocabular aus d. Umgebung v. Unghvár.
- Podhradsky, I. Prof. Zig. Lieder aus Zombor.
- Popovic, St. in Kragujevac gesammeltes vocabular.
- Przeglad Poznanski. Posen 1851. XIII. 412-418. von einem Geistlichen in den westl. Karpaten aufgezeichnet.
- Rotarides Johann, Lehrer in Drienovo Ungarn. Lieder aus d. ung. Karpaten.
- Sachan, E. Berlin. Original Zig. Lied, vierstimmig geztzt von Alb. Horand.
- Saraniewicz, I. Prof. Lemberg. Notizen über d. Zig. Galiziens.
- Semenovic, I. vocabular aus d. Kolomyer Kreis in Galizien.
- Schifner, A. Dr. 1854-55. vocabular, aufgezeichnet aus dem Monde finnischer und russischer Zig.
- St. Petersburg, vocabular aus Moskau.
- Sigg, I. Dr. Petersburg. Nachrichten über d. Sprache d. Zig. in Bessarabien.
- Tipray, T. Budapest. Über die Sprache der ung. Zig.
- Znev, V. 1781-82. vocabular aus Belgorod in Rußland, mitgetheilt durch Dr. A. Schiefner.
- Zupitra Iulius Dr. Prof. Berlin. Andref Boorde 1542, (ältestes Zig. Denkmal).

Saját birtokomban levő kéziratok.

- Balogh, Jancsi, Ipolysági, cigány zenész. Magyar. cig. zsebszótár Selmezbányán oct. I. 1876.
- Blankenburgs, von Dr. Stier 1854 gesammelte Zig. Wörter aus Friedrichslokas (bei Erfurt), das Original erhielt. Prof. Pott von Inspector Schmieder aus Wittenberg.
- Jónás miskolczi cig. zenész levelei cig. nyelven.
- Miklosich, Franz Prof. levelei hozzám német nyelven.
- Györfly Endre. Pakson. cigány levél hozzám.
- Sabell, Ed. Dr. Anna Bökler und die Zig. (Bebizonyítja hogy a cig. soha sem lopnak gyermeket).
- Sztojka, Ferencz, Nagy Idai-, több levele és versei cigány nyelvben.

Magyarországon megjelent vagy magyar cigányokra vonatkozó munkák melyeket eddig fölatalálni képes voltam.

- Anzeiger aus sämmtl. k. k. Erbländern V. VI. Wien 1775-76. S. 159 Zig. in Ungarn. S. 94 Zig. Wörter nebst ihrer Bedeutung. S. 95. Vaterunser zigeun.
- Axon, W. E. A., some transilvanian Gipsy songs. In Manchester Quarterly Nr. 7. Juli 1883.
- Bartalus, St. a cigány és viszonya zenénkhöz. Budapesti Szemle, új folyam, III. 107-120.l.l., 290-309.l.l.; IV 35-74. l.l. Pesten 1865-66.

- Bornemisza, I. a cigany nyelv elemei. Uj magy. muzeum, 3. folyam. 2. köt. 83.-112. l.l. Pesten 1853.
- A cigány nyelvről. Pest, 1853.
- Bright, R., Travels from Vienna. through Lower Hungary.
- Brückmann von den Zig. und ihrer Lebensart in Ungarn. Breslauer Sammlung XXXIII Theil: S. 69.
- Buch. Worte der Mundart der ung. Zig.
- Caronni, F., Caronni in Dacia. Mie osservazioni locali, nazionali, antiquarie sui Valachi specialmente i Zingari transilvani. Milano. 1812.
- Elliot, travels in the three great empires of Austria, Russia and Turkey. 2. vols. London 1838. 2. rész a cigányokról.
- Enyessei, G., über Ursprung, Sprache und Schicksal der Zig. Komorn 1798.
- Erzaehlungen der slovakischen Zig. Mitgetheilt von R. v. Sowa in d. Zeitschrift d. deutsch. morgenländ. Gesellsch. Bd. 39. Heft 3. 1885.
- Fándly, G., historia compend. gentis slavae Georgii Papanek, Tyrnav. 1793 (p. 280-286 de postrema in Europa natione zingarica).
- Ficker, Ad., Die Volksstämme d. öst. ung. Monarchie, ihre Gebiete, Grenzen, u. Inseln. Wien 1869.
- Freytag, G., über Geschichte und Sprache der Zig., Grenoble 1852 Nr. 11-13.
- Gartenlaube Leipzig. E. Keil. 1856. S. 496 die Zig. an d. Donau. 1856. S. 499. Zigeunerlied. 1863. S. 730. Zigeuner Musik. 1869. S. 299 Die Zig. in Siebenbürgen. Hans Wolff 1869. Zig. Begräbniß in Siebenbürgen.
- Gerando, A. la Transylvanie et ses habitans 2. vols. Paris 1845.
- Györffy Endre, Paks. Magyar cig. szótár (az költségeimre nyomtatott, a zenészek elkorcsosodott nyelvén). Paks.
- Hansmarin, W., aus dem Leben der Zig. in Siebenbürgen. österr. Kerne. Wien 1867. 8. Heft.
- Heufler, L. K., Zig. Wörterverzeichnis 1850 einem Zig. in Hermannstadt abgefragt. Mittheilungen d. k.k. gogr.[!] Gesell. Wien. 1858. II. S. 50-52.
- Ihnátko, G. Czigány nyelvten. Losonc. 1877.
- Ile[!] Romane. Volkslieder d. transylv. ung. Zig. v. H. v. Metrl. Fontes comparationes etc. Kolozsvár. 1878.
- Kalina, A., La langue des Tziganes slovaques. Posen. 1882.
- Lenger Marlet, Cop Mara. Brü el (született horvát) (jelenleg Parisban egy cigán védegyletet alakít és e célra cigány baletet állított össze, levelezésben vagyunk.) — Goldjana. Eine südslavische Zig. Geschichte. (Die Gesellschaft v. M. G. Conrad, München 1886.) — Ein Puszta Abentheuer. és több czikke a budapesti Lloidban[!] melyeket nem ismer[te]m.
- Lieder transylv. Zig. Acta comp. litter. univ. vol. XI. Nr. 12., XVIII. Nr. 5. 6.
- Liszt, Ferencz. Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie. Paris 1859., nouv. ed. Lpz. 1881., németül P. Cornelius Pest 1861. és L. Ramann Leipzig 1883.
- Maus, Oct., la musique des Tziganes. La société nouv. Nr. 2. Dez. Bruxelles 1884.
- Miklosich Franz Dr. Prof. über die Mundarten und Wanderungen der Zig. Europas. Wien 1872-80 I-XII.
- Beitraege zur Kenntniß d. Zigeunermundarten. Wien. 1874-78. I-IV.
- Molnár Specimen linguae Czingaricae (in Ungaria) Debreczen. 1798.
- Müller, F., Beitrage z. Kenntniß der Rom-Sprache. Wien, 1869.
- Neueste Manigfaltigkeiten 157-158 Woche – IV Jahrgang, I. Quartal. Etwas von d. Zig. in Temesvarer Banat. etc.

Pott, A. F. Prof. D. Zig. in Europa und Asien. Halle 1844-45. Zeitschr. d. deutsch. morgenlaend. Geselisch. III. 321 Mundart d. ung. Zig.
Predari Fr., Origine e vicende dei Zingari. Milano. 1841.
Rosenfeld, M., Die Zigeunerlieder und ihre Sänger. Aus allen Welttheilen. Sept. 1879. Leipzig.

Schwicker, I. H., Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen. Wien 1883. (Die Völker Österr.- Ungarns 12. Band Wien. Teschen Karl Prohaska 1883)

Spengler, F. R., Dissert. hist.-jur. de Cingaris. Lagd. B: 1839.

Sulzer Geschichte des Transalpinen Daciens. Wien. 1781. Band. II. S. 123. S. 136-147.

Tipray, T., Adalekok a ciganyokról szolo irodalomhoz. Mgy. Konyvszemle 1877. Nov. Dec. 373-385. I.I. Budapest.

Wislocki, H., Die Sprache der transsilv. Zig. Leipzig 1883.

Eine Hildebrandsballade der transsilv. Zig. Lpz. 1880.

Az erdélyi Czigany nepdalkolteszlet ismeretéhez. Egyetem. philol. Közlöny, 8. ev. Jan. 1884. 34-44. I.

Erdélyi cig. nepdalok 8-10. Oct. Dez. 1884. 870. 898.-939. 957. I.

Cziganybol atvett erdélyi szasz szavak 3-4 Marcz. Apr., 1884.

Erdélyi cig. kozmondak[!]

Erdélyi cig. monda a vilag teremteserol. 7. Jul. 1884. 763.-773. I.I.

Zur Volkskunde der trans. Zig., Ung. Revue 1884. 4. S. köt. 229-258, 343-358. I.I.

Heidebluthen. Volkslieder der trans. Zig. Leipzig 1880.

Maerchen der trans. Zig. Inedite. Leipzig 1886.

Wratislaw v. Mitrovic Rudolf Gr. Versuch einer Darstellung der Lebensweise, Herkunft und Sprache der Zig.etc. Prag 1868.

Zeitschrift für regl. Literatur. Klausenburg 1877-79. Czigany enekek.”

A jegyzekrol ill. az ebben szereplo jelentosebb munkakrol ld.: Cigany nyelvtan, XVIII-XXIII. I. es Irodalmi Kalauz, 308-310. I.

3. Ld.: Die Zigeuner in ihrem Wesen und in ihrer Sprache. Nach eigenen Beobachtungen dargestellt von *Richard Liebich*. Leipzig, 1863.
4. *Ihnatko György*: Cigany nyelvtan. Losonc, 1877.
5. *Anton Jaroslav Puchmayer*: Romani Cib, das ist Grammatik und Wörterbuch der Zigeunersprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dakes als Anhang die Hantyrka, oder die Cechische Diebessprache. Prag, 1821.
6. A Franz von Miklosich által József foherdecegnek frott igen értékes, cigány témájú levelei (Ld. ezekről József foherdeceg megjegyzését. Vö. itt fentebb a 2. sz. jegyzetet) – amint arra a bevezetőben is utaltunk, vagy nem maradtak fenn, vagy valahol, esetleg a foherdecegi család maganleveltaraban lappanganak. Miklosichnak a bécsi Osterreichische Nationalbibliothek kézirattárában (Handschriftenabteilung) található levelei között nem találtuk meg József foherdeceg leveleit.

14. K: ismeretlen. M: Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.); József foherdeceg emlekezete, 24.

1. Ponor Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.
2. Orsova és Mehádia: romániai városok.
3. Kolo: deslav körtánc.

15. K: OSZK Kt. Levelestár. M: Nemzet, (11). 300. sz. (1892. október 30.)
(február 2-i dátummal!); József főherceg emlékezete, 24-25.

1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.
2. Minden valószínűség szerint Ponori Thewrewk 1885-1886-ban megjelent ókortörténeti műveiről van szó. Ezek a következők: Anakreon, görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta (...). Budapest, 1885. (Görög és latin remekírók. I.); Cicero élete és Verres elleni beszédei. (...) Budapest, 1886.
2. Ld. erről a 11. sz. levél 4. sz. jegyzetét.
3. Azaz a kolozsvári Magyar Növénytan Lapok c. folyóiratban.

16. K: OSZK Kt. Levelestár. M: Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.)
(Részlet.); József főherceg, 51.; József főherceg emlékezete, 25.

1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.
2. A cigány nyelvtanhoz Ponori Thewrewk által, a MTA megbízásából készített 158 oldal terjedelmű cigány „Irodalmi Kalauz”-ról van szó, mely József főherceg művének függeléként jelent meg. (Pontos címét ld. a rövidítésjegyzékben.) Vö. erről bővebben: József főherceg emlékezete, 11-12.
3. Ezek nincsenek az eredeti levél mellé csatolva.
4. Erről ld. 12. sz. levél 2. sz. jegyzetét.

17. K: OSZK Kt. Levelestár, Fond V/282. (József főherceg levelei Jókai Mórnak) M: –

1. Mara Cop Lenger-Marlet-Berks (1858-1910): horvát író. Róla és József főherceggel folytatott levelezéséről ld. bővebben: József főherceg, 120-124., 127-128.
2. A mű pontos címe: Aus den Edelhöfen des Balkan. Kroatische Novellen. Vorwort von Sacher Masoch. Leipzig, (1887.) Albert Unflad
3. Falk Miksa (1828-1908): publicista, politikus, lapkiadó és -szerkesztő, az MTA tagja.

18. K: OSZK Kt. Levelestár. M: Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.)
(részletek); József főherceg, 51-52.; József főherceg emlékezete, 25-26.

1. Az OSZK Kt. Levelestárában található eredeti levélhez nincs csatolva a bibliográfia.
2. Rómer Flóris Ferenc (1815-1889): nagyváradi apát-kanonok, régész, művészettörténész, egyetemi tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának vezetője, az MTA tagja. 1845-1846-ban a pozsonyi felső iskolában természetrajzi órákat tartott. A tanulók között volt az ifjú József főherceg is, aki nagyon megkedvelte tudós tanárát és az 1850-es évek második felétől kezdve egészen Rómer haláláig szoros kapcsolatban állt vele, ahogy azt az OSZK Kézirattárnak Levelestárában található több mint másfélszáz levele is bizonyítja. Ezekben számos értékes archeológiai és történeti adatot szolgáltatott Rómer számára a birtokán folytatott régészeti ásatások kapcsán.
3. Lugossy József (1812-1884): nyelvész, orientalista, a debreceni református főiskola tanára, az MTA tagja.
4. József főhercegnek erre a levelére kutatásaink során nem bukkantunk rá.
5. József főherceg alcsmúti uradalmához tartozó birtokrész. Ld. erről bővebben: Uradalmi ismertetés, 14-20.
6. Miklosichnak a cigány nyelvről és nyelvjárásokról írott műveiről ld. a 2. sz. levél 2. sz. jegyzetét.

7. Vö. erről a 17. sz. levelet.
8. Ld. erről a 12. sz. levél 2. sz. jegyzetét.

19. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.) (részlet); József főherceg, 52. (részlet) és József főherceg emlékezete, 26-27.

1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.
2. Utalás arra, hogy a cigányok vándorlás előtti hazája – a cigány néphagyomány szerint – Kis-Egyiptom volt. Magáról a kérdésről ld. bővebben: Irodalmi Kalauz, 265-269.
3. József főherceg – más ciganológusokhoz és nyelvtudósokhoz hasonlóan – az indiai nyelvekkel rokonította az indo-európai nyelvcsaládba tartozó cigány nyelvet.
4. Ld. erről Leland már idézett munkáját: 12. sz. levél 5. sz. jegyzet.
5. Vö. erről a 17. és 18. sz. leveleket.
6. A Franklin Nyomda leégéséről van szó.
7. Ld. a 12. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
8. Erre vonatkozólag nem találtunk adatokat.

20. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.) (részlet); József főherceg, 52. (részlet); József főherceg emlékezete, 27-28.

1. Az 1887. április 15-i levélről van szó. A 16-i dátum valószínűleg elírás.
2. Ld. a 3. sz. levél 3. sz. jegyzetét.

21. K: OSZK Kt. Levelestár. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.) (június 26-i dátummal) (részlet); József főherceg, 45-46. (részlet), 52-53. (teljes szöveg) (szintén június 26-i keltezéssel) (részlet); József főherceg emlékezete, 28.

1. Ld. Friedrich Müller: Beiträge zur Kenntnis der Rom-Sprache. Wien, 1869. A műről részletesebben ld.: Irodalmi Kalauz, 314.
2. Másképpen „Fáraó-ének”: kesergő cigány dal, mely különböző szövegolvasatban és értelmezésben látott napvilágot. Először a „Remény” c. lap közölte „Nagyidai nóta” címmel (1851. II. k. 95-96.), majd Bognár Ignácnak, a Nemzeti Színház ének-karnagyának kiadásában jelent meg „Nagyidai cigány nóta” cím alatt. (Pest, 1851.). Ezt követően még számos kiadást ért meg. Szövegváltozatairól ld: Irodalmi Kalauz, 315-321.
3. József főhercegen kívül többek között Jókai Mór is megpróbálkozott a dalszöveg értelmezésével. Szövegolvasatát ld.: Irodalmi Kalauz, 321.
4. Az eredeti levélhez nics csatolva a kézirat.
5. Azaz Rómer Flórisnak.

22. K: ismeretlen. **M:** József főherceg, 45-46. (augusztus 20-i dátummal); József főherceg emlékezete, 29.

1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.
2. Ld.: Irodalmi Kalauz, 344-377.
3. Ld. a 17. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
4. A mű pontos címe: Südslavische Frauen. Auf Höfen und Tiefen der Balkanländer. Mit einer Einleitung von Joseph Alexander Freiherrn von Helfert. Budapest, 1888. Grill R. (A könyvet két évvel később – valószínűleg József főherceg közbenjárására – a Franklin Kiadó is megjelentette.)

5. Veigelsberg Leo (1846-1907): hírlapíró, 1872-től a Pester Llyod főszerkesztő-helyettese, majd 1906-1907-ben főszerkesztője.
6. A munkáról ld. bővebben: Irodalmi Kalauz, 262. és 308. l. Ponori Thewrewk a mű ismeretése kapcsán megjegyzi, hogy Eduard Sabell „Anna Böckler und die Zigeuner” címmel tanulmányt készített arról.
7. Azaz Falk Miksa és Jókai Mór.
8. A mű megjelenéséről nem találtunk adatokat.
9. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.

23. K: OSZK Kt. Levelestár. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.); József főherceg, 53.; József főherceg emlékezete, 30.

1. Az eredeti levélhez nincs csatolva a címjegyzék.
2. Podhorszky Lajos (1815-1891): nyelvтанár, nyelvész, az MTA levelező tagja. – Levele nincs József főherceg leveléhez csatolva.

24. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.) (részletek); József főherceg, 53. (szintén csak részletek); József főherceg emlékezete, 30.

1. A József főherceg kiadásában megjelent „Fundamentum linguae Zingaricae J. J. M. Koritschnyák, anno 1806.” c., az Egyetemes Philológiai Közönyben (1887. [11.] IX-X. füzet, 705-731.) megjelent munkáról illetve annak különnyomatairól (Budapest, 1887.) van szó.
2. Az Egyetemes Philológiai Közöny 1877-től jelent meg Hermann Antal és Ponori Thewrewk Emil szerkesztésében.
3. Ld. Herrmann Antal: A cigányok Örményországban ezelőtt 500 évvel. In: Armenia. Magyar-Örmény Havi Szemle, 2 (1888) 118-119.
4. A Koritschnyák-féle cigány nyelvтанról van szó, melynek címe fölött – József főhercegnek a műhöz írott bevezetője szerint – a „Fasc. 119. Nrus 15” olvasható. – Ld.: i. h. (fent az 1. sz. jegyzet) 706.

25. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 30.) (részlet); József főherceg, 53-54. (részlet); József főherceg emlékezete, 30-31.

1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.
2. Ld. a 8. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
3. Ld. Viola dalai. Viola című népszínműről zongorakísérettel szerző és Szigeti József urnak barátilag ajánlja Bognár Ignác a Pesti Nemzeti Színház kar-igazgatója. Pesten, Rózsavölgyinél. Magáról a műről és tartalmáról ld.: Irodalmi Kalauz, 319-320.
4. Ld. a 21. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
5. Pontosabban: „Czigány Quodlibet”: a „Nagyidai nóta” egyik, Grün-féle kéziratának elnevezése. Ld. erről: Irodalmi Kalauz, 319.
6. A kézirat nincs az eredeti levélhez mellékelve.
7. Vagy Barsvörösvár: Bars vármegyei helység. Ma: Veresvár Szlovákiában.
8. A mű pontos címét ld. a 19. sz. levélben.

26. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 754.

1. A levél keltezésének napja nem derül ki a levélből. Jónás valószínűleg december utolsó napjaiban fogalmazhatta meg és adhatta postára levelét, melyet József főherceg január 1-én vett kézhez.

27. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 754.

1. József főherceg legidősebb lánya, Mária Dorottya főhercegnő által írott dal, amelyet József főherceg megküldött a levél címzettjének, Jónás György miskolci cigány zenésznek. Ld. erről bővebben a 30., 32., 33., 44., 46. és 77. sz. leveleket, valamint: József főherceg, 82-83. és Cigányzenészek, 51-52. A dal a következő címmel napvilágot is látott: Borura derü. Eredeti magyar nóta. Szerző Mária főhercegnő. József főherceg engedélyével kiadja Radics Lajos miskolci zenekarvezető. Lövy József fia zeneműkereskedése Miskolczon.
2. Mária Dorottya főhercegnő (1867-1932). 1896-ban Lajos Fülöp orleans-i herceg felesége lett.

28. K: ismeretlen. **M:** József főherceg emlékezete, 32.

1. Czigán Grammatica készítették Tekéntetes Nemes Zala Vármegyének Gelse nevi Helységében 1827-ik esztendőben Szent András havának első Napján. – a nyelvtan szerzője József főherceg szerint Szmodits János volt, aki 1826-1846 között Gelse falu katolikus plébánosa volt és a Tudománytár c. folyóiratban (1836. IX. k. 47-59.) cikket közölt „A cigány nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekhez képest” címmel. Ld.: EPhK, 1887. (11) X-XI. sz. 706. A mű kézírata az MTA Kézirattárában található a „Magyar Ny. 4-r. 15.” jelzet alatt. – Az öt füzetből álló kézíratról ld. még: Irodalmi Kalauz, 304-307.
2. Ponori Thewrewk kiadásában hibásan „Puchmacher” olvasható. Puchmayer művét ld. a 12. sz. levél 5. sz. jegyzetét.

29. K: OSZK Kt. Levelestár. **M:** József főherceg emlékezete, 32-34.

1. A melléklet az OSZK Kt. Levelestárában található eredeti levélhez nincs csatolva, így azt a publikált levél alapján közöljük.
2. A jegyzék a következő személyek és intézmények nevét tartalmazza:
A Ó cs. és kir. Főlsége könyvtárának.
Rudolf főherceg koronahercegnek.
Fülöp Koburg hercegnek.
Tisza miniszterelnöknek.
Trefort miniszternek.
Simor bíbornoknak.
Haynald
Mihályovits
Zalka egri érseknek
Schlauch n.-váradai püspöknek.
Császka szepesi
Dulánszki pécsi
Pauer fehérvári
Mihályi lugosi
Vaszary pannonhalmi főapátnak.
Kaczvinszky premontrei prépostnak.
Rómer apátnak.
Holdházy
Fraknói
Steiner
Majer M. ciszsterczita áldozárnak.
Ponori Thewreck Emil tudornak.

Árpád –
 Dr. Barna Ignácznak.
 Dr. Braun Gusztáv udvari tanácsosnak.
 Budenz József tudornak.
 Hunfalvy tudornak.
 Lenger Marlet asszonyságnak.
 Ihnátkó tanárnak.
 Jesina plébánosnak (Zlata Olesnicén).
 Dr. Joest Vilmosnak (Berlinben).
 Jókai Mórnak.
 Köppel tanárnak.
 Malatin
 Mr. Leland Charles-nek (Londonban és Philadelphiában).
 Dr. Miklosich Ferencz udv. tanácsosnak.
 Modric J. N. redattore del Mattiono. Trieszt.
 Mr. Sinclair, Bostonban egys. áll. Amerikában.
 Dr. Wlilocki Henriknek.
 Györffy Endrének, Pakson.
 Libits
 Láng Alcsúthon.
 Sztojka Ferencznek
 Sági Balognak
 Jónás Györgynek, Miskolczon cigányok.
 Jönnek hozzá a nyilvános intézetek:
 Magyar tud. akadémia.
 Philologiai társulat.
 Nemzeti muzeum.
 Budapesti egyetem.
 Kolozsvári egyetem.
 ó benzés gymnasium.
 budapesti kegyesrendi gymnas.
 Debreczeni collegium.
 Pataki collegium.
 Alcsúthi róm. kath. iskola.
 reform. –
 Göböljárásai – (ott cigányok is vannak).
 Ezek egyelőre 56 példányt tesznek ki.

3. Lugossyról ld. a 18. sz. levél 3. sz. jegyzetét.

30. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 750-751.

1. Egri Radics Lajos (1855-1921): miskolci cigányprímás, József főherceg egyik kedvenc zenésze. Ld. róla bővebben: Cigányzenészek, 51. és 66. és *Sárosi Bálint*: Cigányzene. 175.
2. Ótátrafüred. Ma: Sary Smokovec Szlovákiában. – József főherceg gyakran időzött ezen a népszerű üdülőhelyen, hol Radics zenélt neki.

31. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 751.

1. Ld. a 30. sz. levelet. József főherceg tévesen 27-e helyett 26-ot írt.
2. Bicske. Helység Fejér vármegyében.

32. K: ismeretlen. **M:** József főherceg emlékezete, 34.

1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.
2. Ponori Thewrewk (Török) Aurél (1842-1912): orvosdoktor, antropológus, egyetemi tanár, az MTA tagja.
3. Wlislócki Henrik (1856-1907): etnográfus, ciganológus, tanár. A cigányok, különösen az erdélyi romák nyelvét, népdalait, meséit, életmódját és szokásait tanulmányozta. József főherceggel levelezésben állt.
4. Gyulai Pál (1826-1909): irodalomtörténész, kritikus, költő és prózaíró, egyetemi tanár.
5. Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907) olasz orientalista, nyelvtudós, ciganológus. Fő munkája, melyet József főherceg is tanulmányozott: *Zigeunerisches. Besonders auch als Nachtrag zu dem Pottschen Werke: „Die Zigeuner in Europa und Asien“*. Halle, London, Florenz, Turin, 1865.
6. Ld. a 30. sz. levelet.
7. Ld. erről a 27. sz. levél 1. sz. jegyzetét.
8. Ezeket a cigánymeséket a lap a „Tárca” c. rovatban tette közzé. Különösen sok, magyarra fordított mese és ének jelent meg az 1886-ban (2. évf.). Ld. pl. a lap 88. és 104. számaát.

33. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 752.

1. Vö. erről a 27. sz. levél 1. sz. jegyzetét.

34. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 752. és Cigányzenészek, 52. – Markó közli József főherceg eredeti levelének másolatát, mely a kiadott szövegtől néhány helyen eltér. Ezeket itt külön jelezzük. Markó hozza a levél magyar nyelvű fordítását is, melyet érdemesnek tartunk itt ismételtlen publikálni. A fordítás a következőképp hangzik: „Én jó komám! Küldöm neked a »Borura derü« nótát, hozzon neked hű szerencsét és pénzt, legyen a te hasznod, megengedem kinyomatni, ha eladhatod minden embernek, aki tőled kéri ezt a nótát. A nagy Isten adjon neked szerencsét és egészséget a te öreg napjaidra. József főherceg.”

1. Az eredetiben: „mró”.
2. Ld. erről a 27. sz. levél 1. sz. jegyzetét.
3. Itt egy szó: „manusenge” kimaradt.
4. A mondat utolsó két szava az eredetiben: „e gyile”.
5. A mondat az eredeti szövegben így hangzik: „O baro Devel del tuke baszta szasztyipuesz teh miste diveszen.”

35. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 758.

1. Beszterce. Ma Bistrita (Románia).
2. József főherceg cigány nyelvtanáról van szó. Ld. erről az 5. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
3. Gógi Károly (1865-?): zenekarvezető. Ld. róla bővebben: *Cigányzenészek*, 162., 167.

36. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 760.

37. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 752-753.

38. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 755.

39. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 760-761.

1. Karvay Lajos zenész 1888. Magyar tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

40. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 766.

1. A levél tartalmáról vö. a 41. sz. levelet.

2. Csomor Gáborné 1888. Dunántuli magyar tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

41. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 300. sz. (1892. okt. 31.) (részlet); József főherceg, 56. (részlet); József főherceg emlékezete, 34-35.

1. Pónori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.

2. Ld. az 5. sz. 2. sz. jegyzetét.

3. József Ágost és László Fülöp főhercegek. Az 1875-ben született kisebbik fiú, László Fülöp 1895-ben apja kisjenői birtokán vadászbaleset áldozata lett.

4. Pónori Thewrewk Emil 1888. február 20-án – az MTA I. (Nyelvtudományi) Osztálya 3. ülésén – tartotta akadémiai rendes tagsági székfoglalóját „József főherceg cigány nyelvtana s a cigányokra vonatkozó egyéb kutatások” címmel. Ld. erről: a M. T. A. Értesítője, 22 (1888) 20. l.

5. Ld. a lap 1888. február 21-i (7. évf.) 52. számát. Melléklet.

6. Helyesen: Csomor Gáborné. Ld. a 40. sz. levelet.

7. Helyesen: Karvay Lajos. Ld. a 38. sz. levelet.

8. Ld. a 38. sz. levelet.

9. Ld. 35. sz. levelet.

42. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 56-57. (részlet); József főherceg emlékezete, 35-36.

1. Utalás József főherceg „Cigány nyelvtan”-ának példányaira.

2. Azaz József főherceg és fia, József Ágost között.

3. Azaz cigány nyelven.

43. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 758-759.

44. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 755.

1. Radics Lajos.

2. Vö. erről a 28. és a 37. sz. leveleket.

45. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 59.; József főherceg emlékezete, 36.

1. Herrmann Antal (1851-1926): etnográfus, ciganológus, tanár. 1887-től megindította s Wlislócki Antal és Katona Lajos társaságában szerkesztette az „Ethnographische Mitteilungen aus Ungarn” c. folyóiratot. 1889-ben Hunfalvy Pállal együtt megalakította a Magyar Néprajzi Társaságot. Számos jelentős tanulmányt publikált a cigány folklór és etnográfia tárgyköréből. József főherceggel levelezésben állt. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején a cigányügy országos rendezésére kapott megbízást.

2. Kont Ignác (1856-1912): irodalomtörténész. Jelentős szerepe volt a magyar irodalom és kultúra külföldi megismertetésében és népszerűsítésében.
3. Herrmann Antal József főherceg cigány nyelvtanáról írott recenziójában határozottan állította: a műnek még 1888-ban „két fordítása fog megjelenni; német nyelven Hornyánszky V. adja ki, dr. Herrmann Antal fordításában, s a dr. Katona Lajos francia fordítását a legilletékesebb czég: Maisonneuve et Leclerc, Párizsban.” A fordítások azonban nem láttak napvilágot. (Budapesti Szemle, 1888, 55. k. 141. sz. 313.) A grammatika német nyelvű változata csak jóval később, 1902-ben jelent meg „Zigeunergrammatik” címmel az „EMU” kiadásában.
4. Gonda Dezső (1867-?): író, hírlapíró. Levele nincs mellékelve az OSZK Kt-ban lévő eredeti levélhez.
5. Azaz az „Irodalmi Kalauz” c. részt.
6. Tisza Szent-Miklós: József főherceg uradalmainak egyike (ma Potiski Sv. Nikola Jugoszláviában.). Az uradalomról ld. bővebben: Uradalmi ismertetés, 32-34.
7. Azaz a Szerémségben.

46. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 753.

1. Utalás József főherceg cigány nyelvtanára. Ld. az 5. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
2. Vö. erről a 27. sz. levél 1. sz. jegyzetét.

47. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 59-60.; József főherceg emlékezete, 36-37.

1. A levél nem ismeretes.
2. Hornyánszky Viktor: nyomdatulajdonos. Az apja (Hornyánszky Viktor) által 1862-ben alapított nyomda Pesten igen jelentős szerepet játszott a magyar tudományos munkák kiadásában. Ő jelentette meg később a „Cigány nyelvtan” német fordítását.
3. Katona Lajos (1862-1910): irodalomtörténész, folklorista, etnográfus, egyetemi tanár, az MTA tagja, a Magyar Néprajzi Társaság egyik alapítója, az Ethnographia c. folyóirat szerkesztője. Katona fordításáról vö. a 44. sz. levél 3. sz. jegyzetét.
4. H. C. Gottlieb Stier: német filológus, irodalomtörténész, fordító, a magyar irodalmi alkotások – főleg versek és elbeszélések fordítója, népszerűsítője –Németországban.
5. Ld. részben a József főherceg által közreadott és kiadványunkban is szereplő cigány nyelvű leveleket.

48. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.); József főherceg, 60.; József főherceg emlékezete, 37.

1. Azaz a spanyol cigányokról szóló munkákért.

49. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 765.

1. Rác Ilonka 1888. Dunántúli magyar tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

50. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 764.

1. Csonka Bertalan 1888. Tót tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

- 51. K:** ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 60. (részlet); József főherceg emlékezete, 38.
1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg, így nem tudtuk megállapítani, kit is ajánlott József főherceg figyelmébe.
 2. Ld. a 31. és 34. sz. leveleket.
 3. Radics Lajos.
 4. Ld. a 32. sz. levél 2. sz. jegyzetét. – Hogy József főherceg Ponori Thewrewk Aurél mely munkáit olvasta, arra nehéz egyértelmű választ adni. Talán az antropológiai kutatásairól szóló „Antropológiai füzetek”-et (Bp., 1881.) és a Lipcsében 1888-ban megjelent „Ueber ein Universal-Kraniometer. Zur Reform der Kranimetrischen Methodik” c. könyvét.
- 52. K:** ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 752-753.
1. Radics Lajos primás 1888. Miskolcz: Magyar felvidéki tájszólás. (József főherceg jegyzete.) – Radicsról ld. bővebben a 30. sz. levél 1. és 2. sz. jegyzetét.
- 53. K:** ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 60.; József főherceg emlékezete, 38-39.
1. A levelet nem találtuk meg.
 2. A mű nem jelent meg nyomtatásban.
 3. Esterházy László.
 4. A mű valószínűleg kéziratban maradt.
 5. Ld. az 5. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
 6. Leland 1888 október végén – november első hetében járt Magyarországon, illetve Budapesten. Bizonyítja ezt a „Journal of the Gypsy Lore Society” szerkesztőségéhez írott levele (A Letter from Hungary. Budapest, 5. Nov. 1888.) (Vol. I. January 1989. No. 3. 121-124.), melyben többek között beszámolt a magyarországi ciganológusokkal és etnográfusokkal történt találkozásairól, cigány kutatásairól.
 7. Ld. a 45. sz. levél 3. sz. jegyzetét.
- 54. K:** ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 767-768.
1. Ajnácskő: ma Hajnácka Szlovákiában.
 2. Jolsva: ma Jelsava Szlovákiában.
 3. A levél végén József főherceg alábbi jegyzete olvasható: Postabélyeg: Ajnácskő Gömör és Kis-Hont megye.
- 55. K:** ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 763.
1. Asnu: erdélyi román település.
 2. Kirilyeszku aljárásbíró alig értette ezen levelet, azután románész szóval értették egymást az öreggel. Jigmon Misca, kisjenői. 1888. Oláh-czigánykeverék. (József főherceg jegyzete.) (A levelet nem sikerült lefordítani. Föltételezett tartalma a fölismert szövegelemek alapján: *Segítséget kér, mert nem kapta meg valamilyen szolgálatáért a neki járó ellenértéket.* – A szerkesztő megjegyzése.)
- 56. K:** ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 747-748.
1. Selmechánya: ma Banská Stiavnica (Szlovákia).

2. Sági Balogh Jánosról és szótáráról ld. bővebben a 12. sz. levél 7. sz. jegyzetét.
3. Stefánia főhercegnő (1864-1945), (Habsburg) Rudolf osztrák-magyar trónörökös felesége.

57. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 748.

1. Ld. róla a 12. sz. levél 7. sz. jegyzetét.

58. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 60-61. (részlet); József főherceg emlékezete, 39.

1. Ponorí Thewrewk Emil leveleit nem találtuk meg.
2. József főherceg itt valószínűleg a cigány nyelvtan már elkészült, kézirat fordítására utal.
3. A Magyar Néprajzi Társaság alakuló közgyűlését 1889. január 27-én tartották meg Magyarországi Néprajzi Társaság néven. A Társaság első rendes közgyűlését 1889. október 10-én rendezték meg. Ez utóbbi eseményre utalhat itt József főherceg.
4. Azaz Wlislócki Henrik és Herrmann Antal mellett.
5. Ld. az 55. sz. levelet.
6. Ld. erről a 12. sz. levél 7. sz. jegyzetét.

59. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 756.

1. Jónás Gyuri brugós 1888-89. Miskolcz: magyar fölvidéki tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

60. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 763-764.

1. A levelet Salamon, ahogy az József főherceg jegyzetéből is kiderül, 1888-ban írta. Közéleti adat a levél keletkezéséről nem áll rendelkezésünkre.
2. Salamon János, kolozsvári prímás 1888. Erdélyi magyar tájszólás. (József főherceg jegyzete.) Az 1824-1899 között élt tábori zenekarmesterről és jeles hegedűsről ld. bővebben: Cigányzenészek, 28-30. és *Sárosi Bálint*: Cigányzene. (i. m.) 114-115., 121. – A vers fordítását a hiányzó szövegrészek miatt nem tudjuk közölni. Ezért csak annak tartalmi kivonatát adjuk közre: Salamon János, 50 éves zenész, aki Kolozsváron a Trencsény tér 19. sz. alatt lakik, bocsánatot kér a Főhercegtől a zavarásért. Leírja, hogy nagyon beteg, nem tud dolgozni, nincs senki, akihez fordulhatna, mert csak a Főherceget rendelte az Isten a szegény cigányemberek fölé, hogy ő gondoskodjon róluk és pártfogolja őket. Imádkozik is a feleségével és a gyerekeivel mindig, hogy tartsa meg az Isten erőben, egészségében, és még ha alszik is, csak szép álmot bocsásson rá az Isten.

61. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 756.

62. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 744-745.

1. Ipolyság: ma Sáhý Szlovákiában.
2. Utalás József főherceg cigány nyelvtanára. Ld. az 5. sz. levél 2. sz. jegyzetét.
3. Selmeczi (Ipolysági-Sági) Balogh Jancsiról és szótáráról lásd Czigány Nyelvtan. Írta József Főherceg. Budapest, 1888. 335., 338. és 340. (József főherceg jegyzete.) Vö. erről még a 12. sz. levél 7. sz. jegyzetét.
4. Azaz Klotild főhercegnőt.
5. Ld. még a 64. sz. levelet.

63. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 759.

64. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 759-760.

1. A levél minden valószínűség szerint 1889. március első felében keletkezett. Ezt igazolja többek között az, hogy Gógi József főherceget közelgő nevenapja alkalmából köszönti.
2. Gógi Károly zenész 1888/89. Magyar erdélyi tájszólás. (József főherceg jegyzete.) A levél azonban – ahogy az tartalmából is egyértelműen kiderül – nem Gógi Károlytól, hanem apjától, Gógi Sándortól származik.

65. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 746.

1. A levél magyar nyelvű változatát ld. a 62. sz. levélben.

66. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 748.

1. Vö. erről a 62. és 67. sz. leveleket.

67. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 746-747.

1. Ld. a 65. sz. levelet.
2. Ld. a 62. sz. levelet.

68. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 766-767.

1. Tóth Irma 1889. Dunántuli magyar tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

69. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 749.

70. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 749-750.

1. Pusztaji Sarolta 1888-89. Ipolysági Balogh Jancsi primás és a cigány szótár szerkesztőjének leánya. Magyar fölvidéki tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

71. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 746.

1. Ld. a 12. sz. levél 7. sz. és 62. sz. levél 3. sz. jegyzetét.
2. Öregebb Balogh Ferkó 1889. Ipolysági Balogh Jancsi primás utolsó testvére, a ki bevégzte bátyja halála után a VI. sz. [Czigány levelek, 744-745. – S. I.] levélnél említett szótárt. Magyar fölvidéki tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

72. K: OSZK Kt. Levelestár. **M:** –

1. Sztojka művének második kiadásáról van szó. Ld.: Ócsászári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyökszótára. Egybekapcsolt (...) javított és bővített 2. kiadás. Paks, 1890.

73. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 764-765.

1. Andrész Márton, hegedűs 1889. Dunántuli tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

74. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 765.

1. Gonosz József, czimbalmos 1889. Magyar fölvidéki tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

75. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 761.

76. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 742-743.

77. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 756.

1. A levél pontos dátuma nem ismert. Feltehetőleg az az általunk jelzett időpontban íródott.
2. Ld. erről a 27. sz. levél 1. jegyzetét. Ld. uo. a kinyomtatott dal teljes címét.

78. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 750.

1. A levél keltezése nem ismert. Feltehetőleg az 1887-1889 között íródott és jutott el József főherceghez, aki érdemesnek tartotta azt cigány levelei közé iktatni és közreadni.
2. Balogh Netti. Magyar fölvidéki tájszólás. (József főherceg jegyzete.) – A levélíró valószínűleg Sági Balogh Janos vagy testvére Balogh Ferenc rokonsági köréhez tartozott.

79. K: OSZK Kt. Levelestár. **M:** –

1. Fraknói Vilmos levelét nem találtuk meg.
2. Valószínűleg elírás: II. Ulászlóról van szó.
3. A magyarországi cigányság történetéhez értékes forrásokként szolgáló dokumentum sajnos nem ismeretes. Sem az eredeti oklevelet, sem másolatát nem találtuk meg a Magyar Országos Levéltár II. Ulászló korabeli oklevelei között, sem pedig Fraknói Vilmosnak az Országos Levéltárban és az MTA Könyvtára Kézirattárában lévő hagyatékaiban.
4. Az oklevelet ld.: Irodalmi Kalauz, 288.
5. Ld. *M. G. Grellmann: Historischer Versuch über die Zigeuner*. Ilte Auflage, Göttingen, 1787. 81. l. és *Martin Schwartner: Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam. Cum tabulis v. aeri incis. Ed. secunda. Budae, 1802. 376-377. l.* (Formula salvi conductus Regii. Zingaris concessi ex autographo.) – József főherceg rosszul emlékezett: az 1496. évi oklevél kiadásának pontos dátuma: 1496. június 9. – Az oklevél magyar nyelvű fordítását ld.: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422-1985. A bevezetést írta, a dokumentumokat válogatta és jegyzetekkel ellátta: *Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István*. Budapest, 1986. 76-77.
6. Ld.: Czigány levelek. (Bibliográfiai adatait ld. a rövidítésjegyzékben.)
7. A levél nem ismeretes.

80. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 762-763.

1. Johán Czampo Kapelmeistoro. 1890. Titelbe levándorolt német cigány. Német tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

81. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 757.

1. A levél keltezése József főhercegtől származik.
2. Farkas Sándor prímás Pécsen. 1890. magyar dunántúli tájszólás. (József főherceg jegyzete.) – Az 1867-1911 között élt pécsi hegedűsről ld.: Cigányzenészek, 76.

82. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 757.

1. Kis-Porubka vagy Kis-Poruba: ma Liptovsky Poruba Szlovákiában.
2. Emil Rejbula cigány bíró. 1890. Kis Porupka (Liptó megye). Tót tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

83. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 757-758.

1. Kovács Sándor Nyitra 1890. Tóth és magyar keverék tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

84. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 743-744.

1. József főherceg levelét nem találtuk meg.
2. Ld. erről a 72. sz. levél 1. sz. jegyzetét.
3. Herrmann Antal naptáráról nem találtunk adatokat. Egy tervezett kiadványról lehet szó, mely azonban feltehetően nem jelent meg.
4. Nagyidai Sztojka Ferencz cigány költőnek azon levelei, melyekben cigány tartalom van. 1885-1890. Magyar-oláh dunáninneni telepített cigányok tájszólása: az oláh tájszóláshoz közelebb áll. Sztojkaról és munkájáról ld. Czigány Nyelvtan. Írta József Főherceg. Budapest 1888. 340-341. lap. (József főherceg jegyzete). – Sztojkaról ld. bővebben a 3. sz. levél 1. sz. jegyzetét.

85. M: Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 62-63. (részlet); József főherceg emlékezete, 41.

1. A levélgyűjtemény címét és bibliográfiai adatai a rövidítésjegyzékben.
2. Erre vonatkozólag nem találtunk adatokat. Vö. a 84. sz. levél 3. sz. jegyzetét.

86. K: MTA KKt. Ms 4749/191. **M:** Wiener Presse, (22. Nov. 1890.)

1. Pontosabb adatokat a levél kiadásáról nem tudunk közölni, mivel a hírlaphoz nem jutottunk hozzá. A levelet bécsi újság nyomán a „Journal of the Gypsy Lore Society”-ban J. Pincherle adta ki – több hibával – a levél szövegének angol fordításával együtt. Ld.: Vol. II. No. 6. (April 1891.) 378. Összehasonlítóképpen közreadjuk a levélnek az angol folyóiratban napvilágot látott szövegváltozatát:

Alsúthate 1890/17/10,

Mró lacho cibalo romano!

Avel mange tró ljlil 24./8 tar, Diavanigrom te tu dzanes te chinee romanes, the bichavav tuke més cibakero sikljaribe the des roponen tre chavorenge.

Ketji sam tumen romén andre tre gaveste; So keren jon- Keren butja- Andre ketji khereste besen jon- Vakheren savore romanes-

O baro lacho Dél dela tuke the tri romnjake- the tre chavenge zorele sastyiné, bare baihta, but miste divesen.

József uprutno Herzog.

2. Vö. a 82. sz. levelet.

87. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 768.

1. Szóról szóra ezt jelenti: Kérlek nagy ur szépen, sóhajtlak, az én lányom férjhez ment, hogy lettél volna násznagynak. 22-én volna a menyegző: a vége lesz bál multság 5 órakor. Csokolom kezedet, nagy ur.

baro raj = nagy ur. Helyesebben a hívó esetben: baro raja.

romeszte gelya = férjhez ment. Bácsmegyében is a jegyben járó leányról azt mondják, hogy férjhez ment: ekkor és ekkor lesz az esküvője.

te oveszahi násznagyszke = hogy lennél násznagy. Szóról szóra: hogy lettél volna násznagynak.

szolyhala = lesz. Felsővidéki képzés, megfelel a magyar leend-nek.

balo = bál, dilo = multság.

szonakor = órakor. szona = óra. kor = magyar időrag. Czigány raggal így volna helyesen: szonate.

va = kéz, helyesen: vaszt; tehát: vaszta = kezdet. – (József főherceg fordítása, jegyzetei és szómagyarázata.)

88. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 65. (részlet); József főherceg emlékezete, 41.

1. Ld. a 87. sz. levél 1. sz. jegyzetét.

89. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.); József főherceg, 65-66.; József főherceg emlékezete, 41-42.

1. Ezek korrektúra-példányát ld.: József főherceg. Cigány nyelvtan. – OSZK Kt. Quart. Hung. 1431.

2. Ezeket a lapokat ld. uo.

90. K: ismeretlen. **M:** Czigány levelek, 761.

1. Laso Nikolity (Bács-Bodrog) 29/9. 1890. Szerb tájszólás. (József főherceg jegyzete.)

91. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 66. (részlet); József főherceg emlékezete, 42.

1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.

2. Megjelent Budapesten, 1890-ben.

3. Vö. erről részletesebben *Thewrewk István: József főherceg és a cigányok*. In: VU, 39 (1892. dec. 25.) 52. sz. 881-882. l.; József főherceg, 84. l.; *József főherceg: Észleletek az Alcsúthon letelepített sátoros cigányokról*. In: VU, 40 (1893. jun. 4.) 23. sz. 382-384.; *uő.*: Mittheilungen über in die Alcsúth angesiedelten Zelt-Zigeuner. In: EMU, Band. III. (1893) Heft 1-2, 3-8. l. és Heft 5-6. 179. l.; *uő.*: A mi nomádjaink. – A cigánytelepítés ügyében. In: Élet, 3 (1893) 7. füzet 225-226. l.; *uő.*: Normativ für die Ansiedlung der Zeltzigeuner im Alcsúther Dominium. In: EMU, Band V. (1896) Heft 5-10. 105-106. és 231-232. l.; *Déry Gyula: A cigányok Európában*. Monográfia három részben. A cigányügy mai állásáról, tekintettel multjára és jövőjére. (...) Budapest, 1908. 45-46. l.; *Heiczinger János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról*. In: Fejér megyei Történelmi Évkönyv, 12 (1978) Székesfehérvár, 1978. Fejér megyei Levéltár 198-215. l.

4. Ld. az 1. sz. levél 1. sz. jegyzetét.

92. K: ismeretlen. **M:** Nemzet, (11) 302. sz. (1892. nov. 1.) (részlet); József főherceg, 67. (részlet); József főherceg emlékezete, 43.

1. Helyesen MacRitchie. Daniel MacRitchie: az angol „Gypsy Lore Society” tiszteletbeli titkára és pénztárosa. Számos cigány témájú cikket publikált a társaság folyóiratában.

2. Ld. erről József főherceg levelét Ponori Thewrewk Emilnek. In: József főherceg emlékezete, 42-43. (Fiume, 1891. április 28.)

3. Azaz Mac Ritchie-t.

93. K: ismeretlen. **M:** Szabadság (Székesfehérvár), 11 (1891. augusztus 20.) 100. sz. (1.)

1. Ld. *Ponori Thewrewk István: Modern élet. Tárcacikkek.* Arad, 1891. c. könyvét.
2. A levél nem olvasható a mű első „A magyar főherceg” (1-30.) c. cikkében.

94. K: ismeretlen. **M:** EMU, Band V. (1896) Heft, 1-3. 57.

1. A levelet, amely eredetileg József főherceg ún. alcúti telepítési levéltárában volt található, nemcsak cigány nyelven, hanem németül is közzétették. (Ld. EMU, uo.) A folyóirat szerkesztősége a levelet egyrészt mint a „helyes cigány (nyelvi) stílus” szép példájaként, másrészt annak illusztrálása céljából jelentette meg, „miként kell a cigányokkal bántani”, továbbá bemutassa a főhercegnek a cigányság sorsát megértő gondolatait, velük együttérző humanus jellemét, gondoskodó atyai szeretét. (Vö. erről a levélhez csatolt szerkesztőségi lábjegyzetet uo.)
2. Lakatos vagy másnéven Kolompár György: az Alcsúti lelepitett cigányok vajdája, akit hit-szegése és a cigánytelep más tagjaival szemben tanúsított csaló és hazug magatartása miatt József főherceg kénytelen volt elbocsátani. Ld. róla még a 95. sz. levél 7. sz. jegyzetét.

95. K: József főherceg, (A levél könyvomas másolata.) **M:** József főherceg, 135-136., 139.

1. Ponori Thewrewk Emil levelét nem találtuk meg.
2. Utalás Thewrewk István József főhercegről írott könyvének kiadására.
3. Koller Károly (1823-1890): budapesti fényképész. 1874-től volt állandó műterme a fővárosban.
4. Ld. a képeket Thewrewk István munkájában (133.)
5. Köppel: József főherceg fiainak, Józsefnek és Lászlónak a nevelője.
6. Strobl Alajos (1856-1926): szobrászművész. József főherceg itt a Stroblnál nemrég elkészült mellszobrára utal.
7. Ld. a képeket és a lakodalmakról szóló beszámolót Thewrewk István könyvében: 134-135., 137. és VU, 39 (1892. dec. 25.) 52. sz. 882. – A két lakodalomban (Kolompár vagy másnéven Lakatos György és Rafael Anna valamint Kolompár András és Lakatos Vica) József főherceg násznagyként vett részt.
8. Ld. róla 41. sz. levél 3. sz. jegyzetét.
9. Margit főhercegnő (1870-1955): József főherceg kisebbik leánya. 1890-ben Albert Thurn-Taxis (1867-1952) felesége lett és annak birtokán, Regensburgban élt.
10. Ld. a fényképeket Thewrewk könyvében (137. l.)
11. Sebastian Kneipp (1821-1897): híres német természetgyógyász, wörishofeni plébános, aki vizkúrával gyógyította betegeit. József főherceg is nála talált súlyos isiászára gyógyulást. – Ld. erről Wörishofenből 1894. nov. 11-én írt levelét Klotild főhercegnőnek. – MOL, Kisebbségi fondok. P 1412. 1. doboz, 2. tétel.; továbbá: József főherceg Wörishofenben. In: VU, 41 [1894. jan. 7.] 1. sz. 10-11. l.) Hálája jeléül a főherceg saját költségén lefordította és kiadta Kneipp előadásait: Kneipp Sebestyén pápai kamarás és wörishofeni plébános gyógyvendégei előtt tartott nyilvános előadásai gyorsírói feljegyzések után összegyűjtve. A magyar kiadáshoz előszót írt Ő cs. és kir. fensége József főherceg. Budapest, 1895.

96. K: ismeretlen. **M:** József főherceg és családja. Thewrewk István könyvéből. In: VU, 40 (1893. január 8.) 2. sz. 20-21.

1. Kutatásaink során ezekre az üdvözlő levelekre vagy képeslapokra nem bukkantunk rá.
2. Utalás arra, hogy Thewrewk könyvét a Franklin-kiadónál jelentette meg.

3. József főherceg rosszul emlékezett a tűzoltószabályzat kiadási helyét illetően. Ez Budapesten jelent meg 1883-ban „Az Alcsúthi önkéntes tűzoltók gyakorló szabályzata” címmel.
4. Ld. a 95. sz. levél 7. sz. jegyzetét.

97. K: OSZK Kt. Levelestára. M: –

1. 1893-tól csak József főherceg hathatós anyagi és erkölcsi támogatásával tudott megjelenni az 1887 óta kiadott folyóirat.
2. Az 1888-ban alapított társaság folyóirata 1892-ben szűnt meg. József főherceg az „EMU” c. periodika tárgykörének kibővítésével, nevezetesen cigányrovat nyitásával is pótolni kívánta a „Journal of the Gypsy Lore Society”-t. Ld. erről: Die Reconstituierung der „Gypsy Lore Society”. In: EMU, Bd. III. (1893) Heft 3-4. 116. és Élet, 3 (1893) 243-244.

98. K: ismeretlen. M: József főherceg emlékezete, 43.

1. Ld. a 94. sz. levél 1. sz. jegyzetét.

99. K: OSZK Kt. Levelestár.

1. A norvég pap magyarországi látogatásáról nem találtunk adatokat.
2. Ld. erről bővebben: *Heiczinger J.*: i. m. 187.
3. Hieronymi Károly, a Wekerle-kormány belügyminisztere (1892-1895). Intézkedéseiről, melyek többek között elrendelte a hazai cigányság országos összeírását, ld.: *Déry Gy.*: i. m. 46.
4. Libits Adolf: József főherceg bizalmasa és tanácsadója. 1873-ban lépett a főherceg szolgálatába, s 1886-ban az alcsúti uradalom főtisztje, 1889-től pedig az összes főhercegi birtokok és javak központi igazgatója.

Erzherzog Josephs Zigeuner-Korrespondenz

Erzherzog Joseph Karl Ludwig von Habsburg (1833-1905) ist der Sohn Palatins Joseph aus dessen dritter Ehe mit Maria Dorothea von Württemberg. Der vielseitig gebildete, sowohl in den Naturwissenschaften als auch in den Geisteswissenschaften bewanderte und gut ausgebildete Erzherzog erfreute sich im ungarischen gesellschaftlichen Leben einer großen Beliebtheit. Er war der Schirmherr zahlreicher bedeutender gesellschaftlicher, wirtschaftlicher und kultureller Vereine, Mitglied und finanzieller Förderer mehrerer gelehrter Gesellschaften. Im ungarischen und auch im europäischen wissenschaftlichen Leben erwarb er sich Ruhm und Ansehen, vor allem durch seine Tätigkeit auf dem Gebiet der Zigeunersprache und ihrer Dialekte, sowie der Ethnographie und Folklore der Zigeuner (in erster Linie mit seiner Grammatik der Zigeunersprache). Mit einem humanistischen Interesse wandte er sich den Romas zu, und dadurch wurde er dazu bewogen, diesem an die Peripherie der Gesellschaft verdrängten Volk die hilfreichen Rechte zu reichen, ihre Sprache zu erlernen, diese wissenschaftlich zu erforschen und zu pflegen. Er gehörte zu jenen ersten Gelehrten, die bewußt bestrebt waren, das Denken, die Bräuche, die materielle und geistige Kultur, die Glaubenswelt und die Vorstellungen, die Sitten, die Musik, im allgemeinen Werke der Romas vertieft kennenzulernen. Der Errettung dieser Werte und ihrer Verbreitung wollte er zum Teil durch die wissenschaftliche Tätigkeit auf den unterschiedlichen Gebieten der Zigeunerwissenschaften, zum Teil jedoch dadurch dienen, daß er auch von der Antipathie der Behörden begleitet, die ihn in seinen edlen und gut gemeinten Bestrebungen behinderte, die Romas seßhaft zu machen, sie in die damalige ungarische Gesellschaft zu integrieren und zu gleichberechtigten und gleichrangigen Bürgern zu machen.

Vorliegender Band hat sich das Ziel gesetzt, das auf die Erhebung und das Kennenlernen des geistigen Lebens des Zigeunertums gerichtete, mehrere Jahrzehnte dauernde Schaffen Erzherzog Josephs im Spiegel seiner Zigeunerkorrespondenz darzustellen. Aus diesen Briefen kann man sich ein Bild machen von den romologischen Forschungen Erzherzog Josephs, von seinen Maßnahmen im Zusammenhang mit der Edition seiner Grammatik der Zigeunersprache durch die Ungarische Akademie der Wissenschaften, von seinen gelehrten Kontakten, seinen wissenschaftlichen Vorhaben, von seinen menschlich-humanistischen Beziehungen zu den Romas, von jener philanthropischen Haltung, die ohne Vorbehalte (finanziell und moralisch) seinen Romas zu helfen versuchte und ihr Leben erträglicher gestalten wollte. Die von

den Romas an ihn gerichteten, in der Mehrheit in der Zigeunersprache abgefassten Briefe zeugen von jener grenzenlosen Liebe und Hingabe, mit der sie sich an ihren geliebten „König“ wandten und mit der sie die vom Erzherzog zu ihnen hinströmende Liebe, Freundschaft und das Vertrauen mit ähnlicher Freundschaft und Liebe erwiderten. Die Briefe bieten zugleich auch wertvolle und nützliche Beiträge zum Studium der Zigeunersprache und ihrer verschiedenen, in Ungarn und in der damaligen Österreich-Ungarischen Monarchie gesprochenen Mundarten.

Jozhef opruno rajesko románo liliskirimáta

Habsburg Jozhef Károly Lajosh opruno raj, kathar o Jozhef nádoresko trito romnyi rakhadyilas (1833-1905). Kado butendar zumado, ando lumako-taj vi ando sociozhanimaste phirido taj -sityido opruno raj báro khamipeszke sajloshalas ando ungriko sociálno trajo. Bute báre ungrothemako sociálno, barvalyimasko taj kulturálno kethanipeske sas oprunoferisárdo, majbut zhanimasko zhenipeske reprezentári taj mecénáso. Vi ando ungro taj vi ando európako zhanimasko trajo patyiv kerdaspe, majfeder pesko románo shib-taj dialekta, taj pesko románo etnológicko taj folklórako butyenca (anglal pesko romano grammatikasa). Humáno gódyasa boldaspe kharing le rom anda kodo, káj chacho zhutori vast te del len, kadale statosko periféria shudo butenge, káj te sityol lengo shib, te rodel la zhanimastasa taj te grizhel la. Angluno sas mashkar kodon zhanimasára, kon kodo line opre, káj te hatyáren le romenge gindipe, tradicijóva, lengo materiálno taj mentálno kultúra, religijóvako-taj patyako trajo, lengo etika, muzhika, taj lengo soro kulturako barvalyimo. Kadan barvalyimesko ferisárimos taj pinzhardimos po jek rig kodolesa kamlas te resel, káj p'o ciganológijako but kotor kerdas zhanimasko butyi, po káver rig kodolesa, káj jákhate le officijako rucijipe, voj lási gyesa kamlas le romen téle te beshavel, káj kher t'avel len, káj ando atunchako ungriko státo te integránil len ke vi von t'aven kassave sar le kávera.

Kado ginadyi kada Jozhef opruno rajesko, le romengo oprevazdipesko taj lengo mentálno trajesko pinzhárimasko, but deshbershako butyi kamel ándre te sikavel, ando pesko románo liliskirimatako glinda.

Anda kadan lila kipo sajlas palaj o Jozhef opruno rajesko romológijako rodipe, pala lesko románo grammatikicko akadémijako ávri dinipe, lesko zhanimasko amalipe, lesko zhanimasko gindura, lesko humáno amalipe le romenca, palaj kodo zurálo murshamalipesko butyi, sosa zumadas te zhutil (vi materiálimoso vi morálimoso) le romenge, káj lengo trajo te n'avel kaso pháro. Le romenge lila, so leske iskirisárde, majfeder románes, pala kodi vorbin, káj che zuráles kamle les taj patyivdine les, pengo skumpo „krájo“-ske, ke o opruno rajesko kamipe, amalipe taj patyiv dine palpále, so vi voj das le romenge. Kadan lila vi anda kodo barvále, káj but materija den ame pasaj o romano sibesko taj ungriko dialektengo zhanimaste.

The Gipsy Correspondence of Archduke Joseph

Archduke Joseph Karl Ludwig Habsburg (1833-1905) was the son of Joseph, Palatine of Hungary, of his third marriage. The Archduke was a highly cultured and well-educated person. He was well-acquainted with sciences and humanities and gained popularity in the Hungarian social circles. He was the patron of numerous Hungarian social, economic and cultural organizations and associations, and also supported – and was a member of – scientific societies. He made a name for himself in the Hungarian and European academic life with his scientific work in the fields of the Gipsy languages and dialects, the Gipsy folklore and ethnography, and especially the Gipsy grammar. His philanthropic interest in Gipsies made him try to help these people driven to the periphery of the society, and learn and examine their language. He belonged to the first scientists who made a deliberate attempt to become acquainted with the cultural values of the Gipsies, with their way of thinking, customs, religion and beliefs, morals, and music. He made efforts to save these values partly by his scientific research work done in the different fields of the Gipsy studies, partly by his attempts – often against the obstructive and hostile contemporary authorities – to make the Gipsies settle down and integrate into the society as equal civilians.

This volume has been planned to present – through his Gipsy correspondence – the work of Archduke Joseph lasting several decades on behalf of the Gipsies' interest. The letters inform us about the Gipsy research of the Archduke, about the details of the academic publication of his Gipsy Grammar book, about his scientific connections, plans, his personal relations to the Gipsies, and about his philanthropic attitude towards Gipsies, which meant giving them mental and financial help, too. The Gipsy letters written mainly in the Gipsy language to the Archduke show their trust and love towards their beloved „king”, whose help and friendship they returned with similar friendship and gratitude. The letters are also valuable sources for the examination of the Gipsy language and different dialects in Hungary.

A szerkesztőség címe:
ROMOLÓGIAI KUTATÓINTÉZET
H-7101 Szekszárd, Pf. 12.
Telefon/fax: 36 74/510-874

Kiadó:
Romológiai Kutatóintézet
Szekszárd, Kálvin tér 10.

Olvasó szerkesztő:
Kalányosné László Julianna

Műszaki szerkesztő:
Lantos Gábor

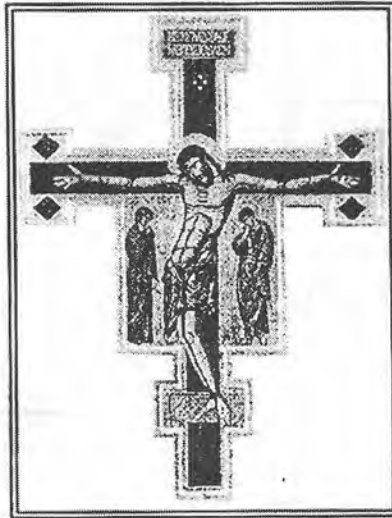
Nyomtatta:
MA-FE Kft., Pécs
Felelős vezető: Mayer Ferenc

STUDIA MINORITATUM

1

Juhász Éva

Moro raj jertyiszár

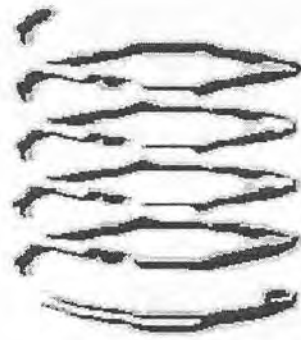
Szekszárd–Debrecen, 2000

STUDIA MINORITATUM

A Romológiai Kutatóintézet kiadványa, amely kisebbségekkel kapcsolatos néprajzi, történeti, kulturális témájú tanulmányokat közöl.

Beszerezhető:

Romológiai Kutatóintézet
H-7101 Szekszárd, Pf. 12.
Telefon/fax: 36 74/510-874

HELIX

Kultúra
Pedagógia
Környezet

II. évfolyam, 3. szám
2000

A Helix Alapítvány évente négyszer megjelenő folyóirata, amely főként a tá-
gan értelmezett kultúrával, az ember önmagáról alkotott képével, az ember és
a környezete közötti kapcsolatrendszerrel, a kulturális kölcsönhatásokkal, és
mindennek a pedagógiai vetületeivel foglalkozó írásokat közöl különböző mű-
fajokban: a líráról a tudományos értekezésig.

Beszerezhető:

Helix Alapítvány
7741 Romonya, Rákóczi u. 11.
Telefon: 72/473-371

A ROMOLÓGIAI KUTATÓINTÉZET KÖZLEMÉNYEI eddig mejelent kötetei:

1. Pillanatképek a romák múltjából – Gyűjteményes kötet. (Szekszárd, 1998)
2. Rizsik Judit Katalin: A születéstől a keresztelésig. Szokások és hiedelmek Mátészalka magyar és cigány lakosságának körében – Szekszárd, 2000
3. Soós István: József főherceg cigány levelezése – Szekszárd, 2000

Előkészületben:

4. Békefi Margit: A magyarországi teknővájó cigányok